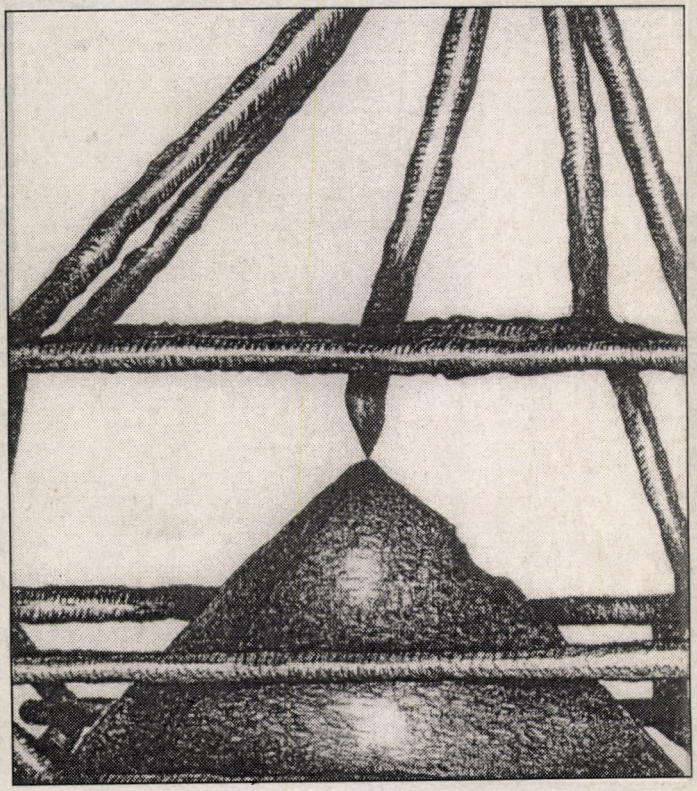
Magyar Nyelvi Intézet
Könyvtára

ÚJ FOLYAM VI. 5-6. SZÁM BUDAPEST, 1997. JÚLIUS ÁRA: 288 FT

MAGYAR SZEMLE

HENRYK SKOLIMOWSKI: SPIRITUALITÁS A POLITIKÁBAN, **BOD PÉTER ÁKOS ÉS JELENITS ISTVÁN AZ ERKÖLCSRŐL,** MÁDL FERENC: MAGYARORSZÁG EU-INTEGRÁCIÓJA – ÉRVEK ÉS ELLENÉRVEK, **SZ. DÉVAI JUDIT: 1996 OKTÓBER 23. A TELEVÍZIÓKBAN,** KÖRKÉP: **M. KISS SÁNDOR,** PELLE JÁNOS, **ILLYÉS MÁRIA,** GRÓH GÁSPÁR, **P. SZABÓ ERNŐ,** LOVAS LAJOS, **METZ KATALIN,** SZÁVAI JÁNOS

SZERKESZTŐI ÜZENET – A Magyar Szemle szerkesztősége július 15 és augusztus 15 között nyári szünetet tart. Következő számunk szeptember 30-án jelenik meg.

A MAGYAR SZEMLE A VILÁGHÁLÓN:
http://www.hungary.com/magyarszemle
http://www.net.hu/magyarszemle
ÚJ DRÓTPOSTA CÍMÜNK: magyarszemle hungary.com.
Várjuk olvasóink véleményeit, közleményeit.
A világhálóra kerülésben támogatónk a Hungary.Network

A MAGYAR SZEMLE 1997-BEN hat kettős számmal jelenik meg. Az előfizetés egy évre változatlanul 1728 forint, külföldön 75 dollár illetve annak ellenértéke. Az előfizetési díj magában foglalja a postaköltséget.
SZÁMLASZÁMUNK: MNB 11707024-20332033
FOGADÓÓRÁK: kedden és pénteken 11-13 óráig.

A FOLYÓIRATOT KIADJA a Magyar Szemle Alapítvány. A Megjelenést A Batthyány Lajos Alapítvány támogatja. További támogatók: Westel 900 GSM, ÉGIS Gyógyszergyár.

A MAGYAR SZEMLE ALAPÍTVÁNY igazgatósága: ANTALL György András, Dr. BALOGH János, BOD Péter Ákos, CZAKÓ Gábor, GRANASZTÓI György (elnök), JESZENSZKY Géza, KODOLÁNYI Gyula, MAGYAR Péter, SZABADOS György

MAGYAR SZEMLE

Főszerkesztő: *KODOLÁNYI Gyula*

Szerkesztőbizottság: *BORBÁNDI Gyula, CSEH-SZOMBATHY László, KINDLER József, MELLÁR Tamás, MOLNÁR Gusztáv, SZABADOS György, SZŐCS Géza, DR. VARGA Csaba*

Szerkesztőség: *BANGA Ferenc, CZAKÓ Gábor, CSELÉNYI Béláné, GRÓH Gáspár, HUSZTHY Ádám, IZINGER Anna*

Szerkesztőségi titkár: *ARANY Emilia*

ÚJ FOLYAM VI. **5-6. SZÁM** **1997. JÚLIUS**

CZAKÓ Gábor	**A HAMVAS-RAKTÁR**	3
1%	*VÁRKONYI Nándor*	5
Henryk SKOLIMOWSKI	**A POLITIKA ÉRTELMEZÉSE SPIRITUÁLIS TÁVLATBÓL**	7
JELENITS István	**ERKÖLCS ÉS ISKOLA**	14
BOD Péter Ákos	**ERKÖLCS ÉS GAZDASÁG**	25
MÁDL Ferenc	**MAGYARORSZÁG EU-TAGSÁGA: ÉRVEK ÉS ELLENÉRVEK**	49
LÓSKA Lajos	**BESZÉLGETÉS LIPCSEY GYÖRGGYEL**	57

Horváth Gyula	MAGYAR MEZŐGAZDASÁG ZALASZENTBALÁZSRÓL	65
Szalay Károly	ARCOK TÖRÖTT TÜKÖRBEN	79
Nagy Miklós Mihály	JULIANUS BARÁT	87
Pritz Pál	NÉMET ELKÉPZELÉSEK AZ EURÓPAI BÉKÉRŐL SZTÁLINGRÁD ELŐTT	105
Petar Mutafcsiev	A BÁNSÁGI BOLGÁROK	121
Sz. Dévai Judit	„EZ EGY '56-OS BOOM..."	135
M. Kiss Sándor	ÉS ÚJRA RECSK: *A SZÖKÉS*	159
Pelle János	TÖRTÉNELEM A REALIZMUS ROMJAIN	167
Gróh Gáspár	A SZABADSÁG ÚTVESZTŐJE – GRENDEL LAJOSRÓL	173
Metz Katalin	VIRTUÓZ SZÍNÉSZTRIÓ	181
P. Szabó Ernő	ELMULASZTOTT ALKALMAK	185
Lovas Lajos	A SZORGYÁN-TEKERES-MUNKÁT-KENYERET-SHOW	188
Illyés Mária	MAGYARORSZÁGRÓL FRANCIÁKNAK	192
Szávai János	ÁLLAMFÉRFI VAGY POLITIKUS – *Jacques Chirac*	198
Kodolányi Gyula	DRÁGA FILM IS LEHET JÓ	201
Gerzson Pál	A SZÖVETSÉG VÉDELMÉBEN	205
Altern csoport	MI A BAJ A LAISSEZ FAIRE KAPITALIZMUS APOLOGÉTÁIVAL?	207

A HAMVAS-RAKTÁR

HAMVAS BÉLA ÜNNEPLÉSE születésének centenáriuma alkalmából különös és feszélyező. Például azért, mert ő maga tiltotta meg az ilyesmit. Jelesül és többek között azt, hogy festmények és szobrok készüljenek róla, hogy utcák és intézmények névadójának tegyék meg – és így tovább. A legfurább ünnepélyt talán Tiszaújvárosban rendezték. Emlékezetes, hogy ez a hely korábban a Leninváros nevet viselte, e jeles szocialista város pedig Tiszaszederkényre és Palkonyára épült. Arra a Tiszapalkonyára, ahol Hamvas Béla ötvennégy és hatvannégy között száműzetésének tíz kemény esztendejét töltötte az Erőmű-Beruházó Vállalat raktárosaként. És most a városi könyvtár igazán szép ünnepélyt rendezett híres polgára(?) emlékére. LŐRINCZNÉ THIEL Katalin, az Egri Tanárképző docense Hamvas gondolkodói pályáját vázolta föl, a városi zeneiskola növendékei gyönyörűen muzsikáltak a szép számú közönségnek, jelen sorok írója pedig *H. B. és a kor válsága* címmel tartott előadást.

A legérdekesebb azonban az a két idős úr volt, aki a közönség soraiban foglalt helyet, s alkalmas időben elmesélte az ünnepelttel kapcsolatos emlékeit. Az egyik, a hangosabb és bőbeszédűbb a város legjobb presszójában ült vele néhányszor. A presszó másodosztályú volt, vagyis a legdrágább hely a környéken. Tizennyolc forintba került egy üveg Zsiráf sör. Hamvas különféle deklasszált értelmiségiekkel szokott ott üldögélni. Olykor zongorázott és általában volt pénze, mert nem ingyen írta a dolgozatokat főnökei és más elvtársak érettségijéhez. Hogy

író lett volna, vagy filozófus, erről legendák keringtek, de a palkonyai lakosság ugyanúgy volt ezzel mint az ország: nem olvas(hat)ta Hamvas műveit. A másik, a szerényebb öregúr kapcsolata elmélyültebb lehetett. Ő megfordult Hamvas lakásán is, mely egy barakk cellasorának egyik, kb. tíz négyzetméteres helyiségéből állt. Itt örökké nagy rendetlenség uralkodott. Könyvek, papírok szanaszét, mert valami rendszerint nem akart előkerülni. Keresni kellett, a keresés pedig dúlással járt. A raktárban is rengeteg papír vette körül. Négybe, „cédulába" vágott átütőpapírok, melyekre mártogatós, ún. százas tollal írt. Azzal a bizonyos vágott hegyűvel, amelynek az írásképe még a lúdtolléra emlékeztetett, s amely akkoriban ment ki végleg a divatból. Mit írsz, Béla bácsi? kérdezgette ez a bizonyos szerényebb öregúr – akkor huszonéves ifjú. Hát, ami az eszembe jut. Ez minden bizonnyal így lehetett. Az is, hogy középtermetű volt, és jó kedélyű. A tanú azt állította róla, hogy nem volt vicces embernek mondható, hanem olyannak, akinek „élethumora" van. Az élethumor szót nem magyarázta, de aki olvasott Hamvast, az tudja, hogy a közlés hiteles.

AZ EST FÉNYPONTJA, az ünnepelthez és végakaratához legméltóbb pillanat az volt, amikor ez az öregúr elmondta, hogy ama bizonyos raktár épülete ma is áll. A helybéliek hamvas-raktárnak hívják. De már nem Hamvas Béla miatt, őróla nem tudnak. Hanem csak úgy. Ki tudja, miért. Talán csak nem az erőműből szállongó és a tetőre rakódó pernye miatt?

Czakó Gábor

1% METAFIZIKA

„A jövőbe látás csak egy százalék metafizikát kér. És megadatik neki." (SZABADOS György)

Itt az alkalom, hogy mérlegre tegyük az ismeret és a hit, más szóval az ész és a szív problémáját, vagy a vallás és tudomány „ellentétét" ahogy a múlt század óta mondogatják. A kérdést már érintettük, midőn a reformált vallások veszedelméről szóltunk, azonban a dolog nem olyan egyszerű. Mindenütt, ahol a vallás mindenki által tökéletesen átélhető, minden körülmények közt teljesen megvalósítható kíván lenni, szükségszerűen a hitre helyezi a nyomatékot, noha nem ez az egyetlen, Istenhez vezető út. Az ismeret, a felismerés, a tudás is eljuttat hozzá, ám ezt csak a nagyobb tehetségű ember járhatja meg. Üdvözülni lehet jócselekedetek által is, ehhez viszont tetterős, tevékeny lelkület kívántatik. A hinduizmus mind a három utat ismeri: a gnana jóga az ismeret útja, a bhakti jóga a szereteté (hité), a karma jóga a cselekedeteké; mindegyik külön-külön, egymagában is elvezethet a Legmagasabbhoz, egyesíthet a Legfőbb Valósággal. Ebben a tanításban mély bölcsesség rejlik, mert a három út valóban a három legfőbb pszichikai alkattípusnak felel meg; az intellektuális, az érzelmi és a tevékeny ember típusának, s így mindenki a hozzá legjobban illő jógát, utat választhatja. A katolicizmus mind a hármat megkívánja, de mindenkitől csak képességeinek mértéke szerint, dogmát nem állít; s ez még mélyebb bölcsességre vall, mert némi

tudásra, érzésre, cselekvésre mindenki képes, és ily módon, képességeink „összjátéka" által saját vallási tökélyének maximumát érheti el. A tudatlan szénégető éppúgy üdvözül, szentté válhatik és egyesülhet Istennel, mint a tudós AQUINÓI SZENT TAMÁS, a falatját megosztó szegény ember, mint a gazdag PÁLI SZENT VINCE, a napszámos, mint az országépítő SZENT ISTVÁN király; s valóban, az Egyháznak bőven vannak szentjei mind a három típus képviselői közül. A hit képessége azonban mégis a legegyetemesebb, a szeretet útja a legkönnyebb. Hinni, bízni, legalább elvben, mindenki tud, vagy ha nem, magát az élet elvét veti el, s akkor sem Istennek, sem embernek nincs vele dolga többé. Szeretet pedig nincsen hit nélkül, s természeténél fogva kiáradó; aki szeret, amíg szeret, nem gondol magára, lelke megnyílik a világ felé, s így megszabadulván önzésétől, máris megtalálta Istent, egyesült legfőbb törvényével, beilleszkedett a világharmóniába, tevékeny részese lett. – Amint látjuk, ezek a képességek nem exkluzívak, nem zárják ki egymást, ellenkezőleg, szervesen összeműködnek, erőiket kölcsönösen gyarapítják. Ha valamelyik szembefordul a többivel, s kárára szolgál, annyit jelent, hogy kitépte magát az organizmusból, szervetlenné vált, túlteng, mint a rákdaganat. Ilyenkor lesz a tudós hitetlenné, a hívő vakbuzgóvá, a tett-ember elvtelenné (erkölcstelenné). A szeretet is ártalmassá lehet, ha túlteng, s majomszeretetté válva nagyra neveli tárgya hibáit.

VÁRKONYI Nándor

A POLITIKA ÉRTELMEZÉSE SPIRITUÁLIS TÁVLATBÓL

A JÓ KORMÁNYZÁS MŰVÉSZETE akkor valósítható meg, ha az emberekben tudatossá válnak a minden élet alapját képező spirituális elvek. A politikai intézmények a lelkeink tükröződései. Más szavakkal, a politikai intézmények az adott korszak embereinek a bölcsességét fejezik ki és testesítik meg. Ha az emberek nem bölcsek, akkor az intézmények is tükrözik a bölcsesség hiányát. Bölcsességünk helyzete és lelkünk állapota szorosan összefügg.

Ha a lelkünk nem működik, akkor az intézményeink sem. Spirituális mételyünk kihat egyéni életünkre és intézményeinkre. Nem lehetnek jó politikai intézményeink, ha szűklátókörűen gondolkodunk. Csak bölcsességünk megnövekedése és lelkünk kiteljesedése vezethet jó politikai és társadalmi intézményekhez. Ez az egyetlen út, nem létezik másik.

Műszaki teljesítményünk elképesztő, eszközeink káprázatosak. Azonban politikai intézményeket nem lehet pusztán technikai eszközként fölfogni. A tökéletes eszközök gyakran érzéketlenek az emberi szükségletek iránt. A bölcs politikai döntések többet igényelnek jó műszaki eszközöknél. Szükség van az együttérzésre és saját belső sóvárgásaink megértésére.

Mi lehet tehát jó módszer egy politikai rendszer fölépítésére vagy átalakítására? Nem elég azokat javítgatni, valamivel jobban működtetni, hanem bölcsességre és látóterünk kiszélesítésére van szükség. Akkor, és csak akkor fognak valóban működni az intézményeink.

Nos, itt a bökkenő. Minden ember számára az egyik legnehezebb dolog azt belátni, hogy az intézmények a lelkünk kicsinysége miatt nem működnek. Általában úgy vélik, hogy azok rajtunk kívül állanak – holott azok belőlünk erednek.

A saját helyzetünk, boldogtalanságunk miatt az intézményeinket vádoljuk. Miért? Mert nehéz beismernünk, hogy megérdemeljük azokat, mi vagyunk a felelősek értük, azok a mi énünket, értékünket tükrözik. Az ilyen megállapításokat senki sem szereti, azokat mint zavaróakat semmibe vesszük, mert túl sok kihívást tartalmaznak a számunkra. Nem vádolhatunk mást, hanem csak magunkat. Nem bújhatunk el. Felkészültél-e arra, hogy megváltozol? Nem. Akkor ne reméld, hogy az intézmények megváltoznak. Azok csak téged tükröznek, a nemtörődömségedet, a felelőtlenségedet, a „mañana"-magatartást, a Godot-ra várásodat. (Mañana kb.: majd valamikor).

Ne várd, hogy a politikusok vagy a politológusok segítenek rajtad, mivel őket teljesen meghatározza a múlt és korunk közös ostobasága/oktalansága. Azt gondolják, ha a kicsinység szerepét osztják ki rád, abban jól érzed magad. Hadd idézzük GOETHET: „Ha úgy bánunk az emberrel, amilyen – lealázzuk. Ha úgy bánunk az emberrel, amilyennek lennie kellene: naggyá tesszük".

A politikusok s a társadalomtudósok úgy bánnak velünk, amilyenek vagyunk, folyamatosan kicsivé tesznek bennünket. Tudjuk, hogy meglehetősen közönségesek vagyunk. De ne kezeljük így emberi mivoltunkat, hanem aszerint, hogy mi a legjobb bennünk, hogy mivé válhatunk, hogy mivé kellene válnunk. Ha gondozzuk a legmélyebb emberségünket, akkor mutathatjuk meg, hogy valóban mik vagyunk.

A társadalomtudósok mostanában a mérések megszállottjai. De mit mérnek ők: a fogyasztó magatartásunkban kifejezésre jutó korlátoltságunkat? Ehhez nem

kell tudományos megerősítés. Ez inkább a tudományos tudat szomorú fegyverletétele, annak érdekében, hogy csökkentsék az ember lehetőségeit. Ha az előnyünket szolgálnák, akkor az intézményeknek, akár a nagy vallásos eszméknek, a vágyaink felé kellene vezetniük bennünket. És miután vágyunk valamire, ebben a folyamatban megváltoztathatjuk magunkat. A politikai intézmények viszont az emberek alacsonyabb rendű énjét követik.

Ahhoz, hogy megtörjük ezt a circulus vitiosust, magasabb távlatokra kell eljutnunk, egy spirituális távlathoz, ahonnan a dolgokat világosabban és mélyebben látjuk és értjük. Ezért látnunk kell, hogy az elégedettség és a boldogság a lélek belső terét és táplálását is jelenti. Sokan allergiásak a „lélek" szóra. Ne hagyjuk azonban, hogy a szavak tévútra vezessenek. Egyszerűen csak annyit mondunk, hogy van bennünk egy fizikán és biológián túli emberi mag, amelynek vannak szükségletei és igényei, s ezek kielégítése éppen annyira fontos életünk értelméhez, mint amennyire a tüdőnknek kell az oxigén. Jól ismerjük ezt az igazságot.

Nos, ez az emberségünk lényege, amit hagyományosan léleknek nevezünk, ez olyasmi, ami nélkül az egyedi emberi voltunk elsorvad. Társadalmi és politikai intézményeknek kell védelmezniök létünket. Ha ezek az intézmények semmibe veszik a belső valónkat, vagy összeütközésben vannak azzal, akkor elsorvadunk. Az ilyen intézmények nem támogatnak bennünket.

Intézményeink világi jellegűek, világi társadalomban élünk; a spirituális vagy belső életünk nem korlátozható a vallásos életre és a vallásos intézményekre. Az állam és az egyház, a polgári és a vallásos intézmények szétválasztása nem jelentheti a belső életünk semmibe vételét, a belső élet, a spirituális keresés, belső lényegünk megsemmisítését. A spiritualitást és a vallást azonban nem lehet egymással összekeverni. Ha a csillagokat cso-

dáljuk a mindenség hatalmas templomában, nem igényeljük a papokat, a templomokat vagy a vallást.

Az úgynevezett anyagi haladást szolgáló világi társadalom vajon jelentheti-e az emberi élet olyan elrendezését, amely elősegíti és nem akadályozza az élet kibontakozódását? Vagy abban a társadalomban az „ember embernek farkasa", s egyre növekszik az erőszak az utcán és a családban, a növekvő igazságtalanság tanúi vagyunk, a szegény egyre szegényebb lesz? Nos, ha így van, akkor mély lélegzetet kell vennünk és meg kell kérdeznünk: mindez nem lelkünk betegségének a tünete-e? Ha az értelmünk folyamatosan megtéveszt bennünket és tévútra vezet, akkor jobban be kell hatolnunk a bölcsességünk alapjaiba és a lelkünk állapotába. Súlyosabb betegségeink forrásai gyakran ott vannak.

Annyira hozzászoktunk ahhoz a gondolathoz, hogy a politika az önzés, kapzsiság és telhetetlenség arénája, hogy elfeledkezünk azokról a példákról, melyek az ellenkező lehetőséget bizonyítják. Ezek a példák azt mutatják, hogy számos esetben nemes, önzetlen, magas szellemiségű és idealista emberek is voltak politikusok. Sokat tanulhatunk a példájukból. Még fontosabb, hogy lehetséges olyan politika, amely a lélek hatalmát gyakorolja és ha így művelik, akkor jelentős és pozitív eredményekre vezet.

A RÉGI IDŐKBEN ÉLT KÍNÁBAN A BÖLCS KUNG-FU-CSE, akinek a nevét Nyugaton Confuciusra egyszerűsítették (Kr.e. 551-479). Híres volt a bölcsessége, pártatlansága, igazságossága és azon képessége miatt, hogy képes volt átlátni az emberi cselekedetek távoli következményeit. Lu tartomány királyától meghívást kapott, hogy kormányozza a királyságot. 12 éven át uralkodott a király megelégedésére és a nép boldogságát növelve, megmutatva, hogy mit képes tenni a következetesen alkalmazott bölcsesség, a társadalmi-politikai ügyekben. Confucius uralkodása annyira eredményes volt, hogy növekedvén az emberek

jóléte, a meglepődött szomszéd királyságokban megirigyelték azt. Világosan bizonyítást nyert, hogy a politika mindenki számára jótékony nemes művészet lehet.

Akkor a szomszéd királyok egyike valahogy megvesztegette Lu királyát és azt javasolta, hogy küldje Confuciust egy évre szabadságra. El is ment. Nem gyilkolták meg s nem halt meg gyalázatban. De sosem tért vissza, hogy ismét uralkodjon, bár ezt szerette volna.

CONFUCIUS PÉLDAKÉPE a vezető és a rendezett társadalom közötti összhang volt, amelynek az alapja az öt alapvető kölcsönös erkölcsi kötelezettség: az uralkodó és a miniszter, az apa és fia, az idősebb és fiatalabb fivér, a férj és a feleség, az egyik és a másik barát között. Kormányozni csak az uralkodó erkölcsi példája révén lehet. A különbség a feljebbvaló és az alattvaló között annyi, hogy az előbbi számára az uralkodás erkölcsi alapelv.

Következtetéseink egyike az, hogy érett spiritualitásra van szükségünk ahhoz, hogy olyan emberek létezzenek, mint Confucius; meg kell engednünk nekik, hogy bemutassák az uralkodás művészetét. A jelen kormányokat kevéssé bölcs és gyakran önző emberek vezetik, de az őket megválasztó emberek ugyancsak kevéssé okosak, nem tudnak jobbat. Confucius tanításai fennmaradtak több mint kétezer éven át és ma is hatnak az emberekre. Valójában érdektelen, hogy Confucius kínai volt és a tanításai inkább a kínai, mint a nyugati lelkülettel vannak összhangban. Fontos, hogy ő olyan filozófus ragyogó példája, aki a bölcseleti rendszerét spirituális elvekre építette és mégis képes volt azokat alkalmazni a gyakorlati és politikai ügyekben, mégpedig akkora sikerrel, hogy méltán nevezhetjük a filozófusok királyának.

Nem vonhatunk le olyan elhamarkodott következtetést, hogy Confucius halálával megszűnt volna a politikai befolyása. Mostanában egyes ázsiai nemzetek kifáradva a „modernségként" rájuk kényszerített amerikai

uralomtól és nyugati dekadenciától, visszatérnek a confucianus tanításhoz, azzal a céllal, hogy megküzdjenek az általuk ideológiai imperalizmusnak nevezett folyamattal. Olyan helyen, mint Szingapúr, de másutt is, a hagyományos confucianus értékek tisztelete a társadalmi összetartás gerince, mert szemben áll a nyugati elidegenedéssel és széttöredezéssel. Tehát Confucius politikai öröksége életében van és igen fenntarthatónak látszik. Miért? Azért, mert a politikai manipulációra alkalmas eszközöknél mélyebbek az alapjai.

ASÓKA indiai király volt, a Kr. előtti 3. században (269-232) uralkodott. Rendkívüli erővel, fizikai és spirituális hatalommal megáldott ember volt. Katonai zsenialitása révén meghódította a szomszédos királyságokat és egyesítette Indiát. És egyszer egy napon, egy nagy csata után, látván a vérfolyamokat, rádöbbent arra, hogy rossz úton jár. A buddhizmus együtt érző és erőszakmentes hitvallásának a követője lett. Nem mondott le a királyságról. Nem vonult vissza bűnbánóan egy hegyi barlangba. Ehelyett mint spirituális vezető uralkodott. Uralma és teljesítménye figyelemreméltó.

Először 84.000 sztúpát (buddhista kápolnát, illetve emlékoszlopot) építtetett India összes településén, illetve városában. Mindegyiken volt egy látható parancs arról, hogy az együttérzés, társadalmi igazság és az erőszakmentesség a társadalom alapja. Azután sziklákba vésette híres kiáltványait (ediktumait), kinyilvánítva, hogy a társadalmi és politikai életnek az igazságosság és együttérzés kell, hogy a spirituális alapja legyen.

CSAK A 19. SZÁZADBAN KEZDTÜK ÚJRA FÖLFEDEZNI Asóka híres rendeleteit. Mostanáig több mint negyvenet találtunk meg. Nem tudjuk, hogy mennyi van még eltemetve a dzsungelekben vagy a föld alatt. De amit eddig fölfedeztünk, az igen nagy hatású. A sziklák olyan távol vannak egymástól, mint Pakisztán és Burma, mintegy két

és félezer kilométernyire. A kapcsolat és a közlekedés nem volt könnyű abban az időben, még ma sem Indiában. Mégis, jelentős akarattal Asóka belevitte országát egy, a buddhista bölcseleten alapuló politikai szervezetbe.

Nem hozott létre szerzetesek által vezetett vallásos államot, bár egy időben buddhista szerzetesnek tekintette saját magát. Valóban fölvilágosodott uralkodó volt. Megbízottjai szerteszét vitték birodalmában az üzeneteit és ellenőrizték az igazságosságot és erőszakmentességet. Bár szívében buddhista volt, mégis üzeneteinek és rendeleteinek a nyelve gyakran nem buddhista nyelv volt. Az országban még a hindu brahminok uralkodtak, különösen a távoli falvakban és ezt nem lehetett ellensúlyozni. Mégis, Asóka többet tett a buddhizmus indiai elterjesztésében, mint az összes buddhista szerzetes együttvéve.

Figyelemreméltó, hogy Asóka célja nem vallásos térítés volt. Azt tűzte ki célul, hogy az igazságosság és erőszakmentesség elvein alapuló jó kormányzást alapozzon meg. Mindkettőben sikeres volt: mind a jó kormány megteremtésében, mind a buddhista elveken alapuló mély spirituális tudatnak az emberek közötti terjesztésében.

ASÓKA (ÉS CONFUCIUS) ESETE TÖBBET MOND, mint gondolnánk. Nem arról van csak szó, hogy volt két bölcs ember, akik véletlenül rábukkantak a jó alapelvekre és azok segítettek nekik uralkodni. A spirituális elvek és a jó kormány egymás szerves alkotórészei. Ha a spirituális tudatosság terjed és azt elfogadja a lakosság, a jó kormányzás lehetségessé sőt elkerülhetetlenné válik. Itt egy fontos következtetés: az emberekért és az emberekkel együtt való kormányzás művészete akkor lehetséges, ha az emberekben tudatosodnak a minden élet alapját képező, mély spirituális alapelvek és a kormányzás fenntartó formái.

Henryk SKOLIMOWSKI

Fordította: GYÖRGY Lajos

ERKÖLCS ÉS ISKOLA

AZ EMBER, MIÓTA EMBER, tudatában van annak, hogy embernek lenni nem adottság, hanem feladat, és hogy az ember folyton az embertelenség kockázatában él. Ahhoz, hogy valóban megérdemelje az *ember* nevet, erőfeszítésekre van szüksége, össze kell szednie magát. Mondhatnánk azt, hogy az az igyekezet, amellyel az embernek igyekeznie kell azon, hogy valóban ember legyen, valóban méltó legyen az ember névre – ez az *erkölcs*.

Amióta ember az ember, tudatában van ennek, de ez a tudat azért mégsem áll folyton a reflexió verőfényében, hanem alkalomadtán egyszerűen csak működik a lelkiismeretben, működik a mindennapos döntéseinkben, amelyekkel különbséget teszünk jó és rossz között. Vannak azonban korok, amelyekben az erkölcsi tudat működése sok minden oknál fogva nehézségekbe ütközik, s akkor beszélünk többet az erkölcsről. Akkor vetjük föl azt a kérdést, hogy van-e, s hogy mi az, hogy miféle értékek határozzák meg az erkölcsi döntéseinket, és így tovább. SZENT ÁGOSTON híres mondása az idővel kapcsolatban hangzott el: *„ha nem kérdezik, hogy mi az idő, akkor tudom, hogy micsoda, ha kérdezik, akkor nem tudom"*. Az erkölccsel is így vagyunk. Tudjuk, hogy mi, akkor, amikor szerinte cselekszünk, és zavarba jövünk akkor, amikor rákérdeznek, hogy mi is ez, hogyan is működik. És akkor kérdeznek rá, amikor a működése körül valami zavar van.

Manapság az erkölcs működése körül ilyen zavarok lépnek föl, nem csak Magyarországon, hanem világszerte.

Egyrészt talán azért, mert egy *erkölcsi pluralizmusnak* soha nem látott korszakába jutottunk el, másrészt azért, mert a történelemben is megnyílnak előttünk olyan ismeretek, amelyekkel az emberiség régebben nem rendelkezett.

RÉGEBBEN MINDEN KOR a maga erkölcsi szemléletében élt, gondolkodott, s jószerivel azt hitte egyedül lehetségesnek. Ma pedig észrevesszük azt, hogy az erkölcsben is vannak változó elemek. Mi a viszonyuk a változóknak és a változhatatlanoknak? Vannak-e egyáltalán a változók mögött valamiféle meg nem változtatható erkölcsi alaptények, s van-e a pluralista, van-e a sokféle, vagy többféle erkölcsi szisztéma fölött valamiféle közös égbolt?

Azután a párbeszédnek, az eszmecseréknek a kérdése vetődik föl. Az a kérdés, hogy régibb erkölcsi kategóriákkal a hirtelen változó életnek az új tényeit meg lehet-e közelíteni, meg lehet-e ragadni. Vagy pedig azok kicsúsznak ezek alól az erkölcsi kategóriák alól, és akkor egyszerűen valami ismeretlen, valami erkölcsi rendszerbe be nem gyömöszölhető világba jutunk.

Ezek a kérdések vetődnek föl az erkölcsi diskurzusban, amely körülöttünk folyik, s ezek a döntéseinket befolyásolják, a mindennapos életünkben is zavart keltenek. Nem egyszerűen arról van szó, hogy mindig voltak jobb és rosszabb emberek, voltak jó és rossz döntések, és az erkölcsi tudat sohase működött úgy, hogy a Föld Paradicsomkertté vált volna. De az égbolt a maga rendszerében nem csak KANTNAK, hanem más embereknek a feje fölött is mozdulatlannak látszott, ragyogónak és tündöklőnek. Most ez az égbolt is valahogyan kérdésessé válik, és ezért vizsgálódunk, ezért tépelődünk sokat.

Az erkölcsi tudatnak ebben a modern összevisszaságában, természetesen, kérdésessé válik az is, hogy *hogyan adjuk át* az erkölccsel kapcsolatos tapasztalatainkat, eszmélésünket, meggyőződésünket. Korábban ennek az átadásnak nagyon természetes és elemi színhelye volt,

annak bizonyult a *család*. Szinte hosszú évezredeken, évtízezredeken keresztül elegendőnek is bizonyult arra, hogy a nemzedékek váltásában az erkölcsi eszmék, az erkölcsi példa a következő nemzedéknek átadódjék. Másfelől pedig a társadalom viszonylag stabil, viszonylag egységes erkölcsi tudata megint csak garantálta azt, hogy amikor a családból kilép az ember, akkor a társadalomban lényegében – talán kevésbé pedagogikus megfogalmazásban – ugyanazokkal az erkölcsi normákkal találkozzék, és közöttük természetesen igazodjék el.

MANAPSÁG A CSALÁDNAK ÉS A TÁRSADALOMNAK az erkölcsi működése is sok vonatkozásban megrendült. Még ott is, ahol az erkölcsi tudat épen működik, gyakran kérdésessé válik, hogy hogyan lehet ezekkel az erkölccsel kapcsolatos eszméléseket, meggyőződéseket, ezt a hitet továbbadni. És itt jelenik meg az iskolának a szerepe, illetőleg itt vetődik fel az a kérdés, hogy milyen szerepet tud ebben vállalni, betölteni *az iskola*. Az iskola, mint a társadalom egészét érintő nevelő intézmény nem olyan régi keletű. Voltak régen is iskolák, de ezek a társadalomnak egy kicsi részét érintették, és azoknak az életében sem töltöttek be föltétlenül nevelő funkciót, hanem inkább ismeretek közlésére való műhelyek voltak. Az antik iskola valami efféle. A kereszténység, amikor megjelent, s amikor az üldözések korából kilépett, nem is törekedett arra, hogy iskolákat alapítson, mert a társadalomnak olyan osztályaihoz fordult elsősorban, amelyeknek az életében az iskola nem játszott szerepet. Ahol műveltebbekhez fordult, ott is úgy érezte, hogy az iskola jellegzetesen a műveltség más elemeinek az átadására való. Ő ezekkel a pogány iskolába járó fiatalokkal kapcsolatot tud teremteni anélkül, hogy iskolákat alapítana számukra.

A keresztény iskolának a története a szerzetes intézményekhez, a papneveléshez kapcsolódik. Ott ahol az egyház az evangélium hirdetésére a maga számára ne-

velt munkásokat, ott vált szükségessé az, hogy saját iskolákat létesítsen. Az az érdekes, hogy a népvándorlás kora elsöpörte a római államiságot, elsöpörte a pogány iskoláknak az intézményrendszerét és hagyományait is, és ezek az *egyházi iskolák* maradtak meg, szerzetesek közösségében, püspökségek környezetében. Ezekhez kapcsolódtak azok a világiak, akik maguk is művelődni akartak. Még a középkorban is, még az újkor kezdetén is a társadalomnak kicsi része jutott el oda, hogy iskolás műveltséget szerezzen. A többiek nem is szégyellték, hogy nem jártak iskolába, mert a műveltség természete volt olyan, hogy nagyon művelt emberré lehetett valaki anélkül, hogy ehhez az iskolás műveltséghez köze lett volna.

Az újkor vetette föl azt az igényt, hogy a társadalom egyre több embert irányítson iskolába. Négyszáz éve éppen annak, hogy Rómában KALAZANCI SZENT JÓZSEF, a mi rendalapítónk szegény gyerekek számára ingyenes iskolát létesített. E mögött az ingyenes iskola mögött nem csak egy alkalmi segítő gondolat volt, szándék néhány tucatnyi gyereknek a megsegítésére. Ő világosan megfogalmazta azt, hogy előbb-utóbb az egész társadalomban olyan iskolákat kell létesíteni, amelyek minden fiatal számára lehetővé teszik, hogy műveltséget szerezzenek.

EZ FORRADALMI GONDOLAT VOLT, de az idők parancsára született meg. Nem egyszerűen a keresztény szeretet karitatív igyekezete teremtette meg ezt a gondolatot. A modern műveltség a könyvnyomtatás miatt, a természettudományos gondolkodás előrehaladása miatt, az egész társadalmi élet átalakulása miatt olyanná vált, hogy ebbe a műveltségbe a család már nem tudta bevezetni a gyermekeit. Az egyszerű ember még kevésbé, mint a műveltebb, de igazán a műveltebb sem. Szükségessé vált, hogy a család át tudja adni, meg tudja osztani a gyermek oktatására és nevelésére irányuló felelősségét egy olyan intézménnyel, amelyik ebben részt vállal. Ezt lett az iskola.

Mi a feladata ennek az iskolának? Az az iskola, amelyik Európában megszületett, rövid idő alatt csakugyan az egész társadalmat magába gyűjtötte. Hiszen nem sokkal azután, hogy ezek a keresztény iskolák megalakultak, az állam is feladatának érezte, hogy a maga iskoláit megalakítsa, s aztán megszülettek a törvények, amelyek kötelezővé tették, hogy a szülők iskolába küldjék a gyerekeiket. Ez az iskola elsősorban szintén az *oktatást* látta feladatának, de nem pusztán azt, hanem az oktatással együtt a *nevelést* is. Itt alakult ki először az a helyzet, hogy egész korosztályok kerültek be az iskolába, és hasonló korú gyerekekből álló osztályok alakultak ki.

Manapság sokszor megfogalmazzák azt, hogy az iskola pusztán oktató feladatokkal kell, hogy foglalkozzék. Jobb – mondják –, ha a nevelést a szülőkre vagy az egyházra, vagy templom körül alakuló közösségekre bízza.

AZ ISKOLA MAGA KÉPTELEN ÉLNI, működni, az oktatás feladatát is képtelen betölteni akkor, ha erkölcsi mondanivalója nincs azoknak a fiataloknak a számára, akiket összegyűjt. Mert hiszen óhatatlanul kialakul közöttük valamiféle sajátos társadalom, valamiféle közösség, amelyet vagy ebek harmincadjára engedünk, s akkor tanítani sem lehet, s akkor ez a közösség negatív erkölcsi példát ad, s negatív erkölcsi hatással lesz azokra, akik ott összegyűlnek. Vagy pedig erkölcsi szabályok helyett katonai fegyelemmel próbálunk köztük rendet tartani, egyszerűen a szükség parancsolta rendet igyekszünk megteremteni köztük, akkor az iskolából kaszárnya lesz, vagy rosszabb esetben börtön. Ez megint nem cél, hiszen tanulni, s a megismerés útján előrehaladni akkor lehet, ha ezek a fiatalok jókedvvel vannak együtt, s a munkához, a szellemi figyelemhez szükséges erőfeszítés mögött valamiféle erkölcsi tartalékok állnak. Ha szívesen fogadják ezt az újszerű közösséget, amelybe a családból átlépnek, vagy a családi otthonukból naponta újra eljönnek, hogy

órákat töltsenek ott együtt. *Erkölcsi égbolt nélkül az iskola sem tudja betölteni a feladatát.* Ennek az erkölcsnek a képviseletét az iskolában módszeresen, komolyan, hivatástudattal lehet igazán művelni. Ha nem vállalja ezt az iskola, akkor – újra mondom – pusztító, rossz példát ad.

ERKÖLCSI SEMLEGESSÉG AZ ISKOLÁVAL KAPCSOLATBAN csak papíron fogalmazható meg, a valóságban nem születhetik meg. Ennek a tudata a pedagógiát a korábbi évszázadokban eléggé mélyen áthatotta. A század elején FÖRSTERNEK, a svájci pedagógusnak a könyveiben jelenik meg ez a gondolat nagyon éretten, nagyon világosan. Arról beszél, hogy a porosz rendszerrel – már akkor szokás volt a porosz oktatási rendszert túlságosan katonás, kemény fegyelemmel, kemény fegyelemtartással vádolni – szemben kialakult egy liberális amerikai oktatási rendszer, iskolarendszer. Azt mondta, hogy keresni kell a közbülső megoldást, ami nem egyszerűen megalkuvásokból épül, hanem valamifajta minőségi előrelépést jelent. Mert a szabadságot és a fegyelmet kapcsolja össze, és éppen az erkölcsnek, éppen valamiféle mélyről fakadó meggyőződésnek a nevében, amit az ember keres, amit a fiatalok is tulajdonképpen vállalnak, ha valaki igazán megmutatja ezt nekik. Akkor nem csak az iskolai életüket lehet harmonikussá tenni, hanem az, hogy az erkölccsel ilyen módon találkoztak fiatal korukban, amikor a családjukból kiléptek, s még mielőtt a társadalomnak a személytelenebb rendjébe betagolódtak volna, ez az életük számára talán nagyobb, talán fontosabb útravaló, mint azok az ismeretek, amelyekre az iskolában szert tesznek.

Körülbelül ez volt a helyzet a századfordulón. Azóta sok minden történt velünk, körülöttünk, éppen itt Magyarországon is. Talán érdemes azt felidéznünk, elmondanunk, hogy a két világháború közötti Magyarország nagyon sokat tett az oktatás minősége érdekében, s amit tett, az nagyon tiszteletreméltó gyümölcsöket érlelt.

Amikor most visszanézünk a két világháború közötti Magyarország életére, lehet, hogy sok hibát találunk benne, olyasmit, amit akár szégyellünk is. De amit az oktatás és az iskolák vonatkozásában elért, arra, azt hiszem, egyértelműen elégedetten és büszkén tekinthetünk vissza. Az, hogy azokat a katasztrófákat, amelyet a második világháború jelentett és amelyet a második világháborút követő évtizedek hoztak, a magyarság nem még nagyobb belső veszteségekkel élte át, az annak az oktatási rendszernek, annak az iskolarendszernek köszönhető, amelyet a trianoni békeszerződésektől megnyomorított ország fölépített, s amelyben a nemzet valamiképpen önmagát kereste, önmaga jobbik létét igyekezett meglelni, megteremteni – nyilván egy föltámadásnak a reményében.

EMÖGÖTT AZ ISKOLARENDSZER MÖGÖTT az egész nemzet várakozása húzódott meg. Olyan intézmények, mint az *Eötvös* Kollégium, illetve más intézmények, amelyek pedagógusok nevelésére létesültek, a tanyasi elemi iskoláktól kezdve a gimnáziumokig, vagy különböző szakiskolákig itt is, ott is nagyon kiváló iskolákat teremtettek. Nagyon sok embernek az írása, emlékezése maradt ránk – sokan le sem írták, de beszélnek erről –, amelyben elmondják, hogy mit köszönhetnek ezeknek az iskoláknak. Ez a fajta iskolarendszer volt az Magyarországon, amelyik az erkölcsi életbe való bevezetésnek a feladatát is vállalta, s a lehetőségekhez képest azt mintaszerűen be is töltötte.

Azután erre következett a háború és a háborút követő évtizedeknek a sokféle megrázkódtatása. Miféle megrázkódtatások voltak ezek? Nem föltétlenül szándékos pusztításról van itt szó, nem azt keressük most, hogy ki, miben bűnös, hanem a történteket próbáljuk valamiképpen számba venni. *A család nevelő tevékenysége rendült meg.* Részben azért, mert a gyerekekkel együtt töltött idő szűkült azzal, hogy apának, anyának keresőmunkát kellett végeznie, azzal, hogy sok falusi embernek városba

kellett mennie, ingáznia, és így tovább. Azzal, hogy betört a családba a rádió, a televízió, s az együtt töltött időnek a nagy részét betöltötte a nyilvánosság, amivel a család nem tudott – máig sem tud – mit kezdeni.

A SZÜLŐK ÖNBECSÜLÉSE IS MEGRENDÜLT. Sokszor úgy érezték, hogy az a régi örökség, amit ők kaptak, valamiféleképpen nem alkalmas már arra, hogy az új világban eligazítsa őket. Tétovává lettek, maguk számára még fenntartották esetleg a régi normákat, de úgy ítélték meg, hogy már nem képesek arra, hogy ezeket a gyerekeik előtt megfelelő rangon képviseljék, még inkább nekik átadják. Nem egyszer sorsukra bízták a gyermekeiket. Nem kiváló és különleges családok helyzetét, történetét akarom itt felvázolni, hanem az ország átlagának a helyzetét.

Másik oldalon *a társadalom erkölcsi tudata bomlott meg* és kuszálódott össze. Emiatt az iskola helyzete roppant nehéz lett. Még akkor is azzá lett volna, ha a hatalom nem akarta volna az iskolát a maga szócsövévé tenni, s ezáltal sok hazugságot, sok belső képmutatást bele nem vitt volna az iskolának a gyakorlatába.

Összekuszálódott az iskolának és a családnak a kapcsolata, mert az iskola egyfelől valamifajta intézménnyé lett, hatósággá, amely a családot próbálta a maga módján sarokba szorítani, fegyelmezni, a családon sok mindent számon kérni. Másfelől pedig a család elvesztette a bizalmát az iskolában, s ahelyett, hogy együttműködött volna vele, a szülő kérte számon az oktatón a saját sikertelenségeit, pedig maga sem dolgozott együtt vele. A társadalom pedig végképpen nem állt mögé az iskolának. A diák azt érezhette, hogy ha a tanár esetleg próbál is valamiféle erkölcsi rendszert képviselni, azt sem meggyőződéssel teszi, s a világban más fogadja őt, s nem azoknak az erkölcsi normáknak a tisztelete, amelyet az iskolában esetleg elébe állítottak. Megdöbbentő gyorsasággal ment végig ez a pusztítás a társadalmunkon. Az iskola ebben

nem lelte igazán a helyét. Nem csoda, hogy akkor, amikor a politikai rendszer megváltozott, új lehetőségek nyíltak meg, és az iskola keresi a helyét, akkor sokan azt mondják, hogy ebből a zűrzavarból az iskola hátráljon ki, s rendezkedjék be arra, amit könnyű megragadni, amit világosan meg lehet fogalmazni, aminek az eredményességét konkrétabban lehet mérni. *Érje be azzal, hogy oktat.* S a gyerek körül fölmerülő többi gondot hárítsa másra.

VILÁGOS, HOGY EZ JÁRHATATLAN, ez nemhogy valamifajta, akár ideiglenes megoldásnak a lehetőségét nyitná meg, hanem éppen ellenkezőleg, sokkal rosszabb volna mindannál, ami idáig történt. *Az iskolának vállalnia kell* – akkor is, ha a romokból kell építkezve előlépnie – valamiféle erkölcsi magatartás felnevelését, kialakítását. Roppant nehéz ez akkor, amikor a társadalomban is bizonytalanná váltak az erkölcsi normák, amikor egy eddig homogén erkölcsi gondolkodás után egy pluralista világképbe lépünk át. Bizony meg kellene keresni nem egyszerűen a közös elemeket, hanem egy mégis közös égboltot, amelyik talán a többféle fogalmazás fölött is mégiscsak jelen van. S ezt nagyon komolyan, nagyon mélyen, s nagyon egyszerűen végig gondolva mindenféle iskolának az életében jelenvalóvá kellene tenni.

Borzasztó nehéz ezt törvényekkel szabályozni. Amikor a nemzeti alaptantervnek, az oktatási törvénynek a megfogalmazására sor került, láttuk, hogy erkölcsi eszményeket jogilag megfogalmazni borzasztó nehéz. Oktatási programot könnyebb megfogalmazni, mert meg lehet mondani, hogy ezt és ezt számon kérjük, ilyen és ilyen vizsgán ellenőrizzük azt, hogy ki, mit tud és mit végzett a tanár, de azt sem olyan nagyon egyszerű. Hogy az erkölcsi nevelést hogyan lehet törvényesen megfogalmazni, az igen sok kérdést vet föl. De ami nehéz, azt nem lehet azzal elhárítani, hogy nem oldjuk meg. Mert, ha elhárítjuk, akkor a jövendő emberségünknek az alapjai vesznek el.

Az iskolában igenis vissza kell tapogatózni oda, ahol a világ megismerése és önmagunk megismerése egyszerre történhetik. Ahol, ha HEISENBERGRŐL van szó, az atomfizika világának a megismerése és az atommal bánó ember felelősségének a felmérése egyszerre történik. Ha a diák máshol kapja meg a tudást és máshol próbálják beléoltani a felelősségtudatot, akkor ezek nagyon nehezen integrálódnak benne egységes emberi magatartássá. És ha vasárnapi prédikációban vagy egyszerűen csak keresztény közösségekben kap erkölcsi oktatást, akkor talán egy intim szférát megteremt maga körül, ahol erkölcsös módon igyekszik érvényesülni, vagy érintkezni a többiekkel. De félő, hogy kettős számvitel alakul ki benne és az életének a hétköznapi részében ezeknek az erkölcsi megfontolásoknak az érvényesítésére nem neveli rá senki.

Ott kell erkölcsösnek lennie a fiatalnak, ahol elemi emberi tapasztalataira szert tesz, más családból származó fiatalokkal először találkozik és köt barátságot, s kerül rivális viszonyba. Ezek azok az újszerű tapasztalatok, amelyeket rögtön át kell világítania egy erkölcsi reflexiónak, amelyben megmutatkozik egy erkölcsi eszme hétköznapokat alakító ereje. Különben tudathasadásos emberek, az erkölcsi gondolkodástól elszakadó csoportok születnek, s a jövő, a nemzet, az emberiség jövője lesz kérdésessé.

NEHÉZ VIGASZTALÓ PERSPEKTÍVÁKAT RAJZOLNI. Nem olyan egyszerű azt mondani, hogy csináljunk ilyen iskolákat, vagy hozzunk jó törvényeket és ez majd megoldja a dolgot. Sokszor mondjuk, s itt ez sokszorosan érvényes, hogy pusztítani könnyebb, mint építeni. Az építés lassúbb, mert akárhol kezdjük el, mindenhol az az érzésünk, hogy nem itt kellett volna elkezdeni. Alapíthatunk iskolákat, de kik fognak ott tanítani? Alapíthatunk tanárképző intézeteket, de kik fogják ott nevelni azokat, akik már előzőleg gyerekkorukból egy szükségszerűen töredékes, megosztott erkölcsi tapasztalatot hoznak magukkal?

VALAHOGYAN MINDENHOL EL KELL KEZDENI, vállalva és viselve a töredékesség kockázatát, s a türelem, a remény lelkületével. Abban a bizalomban, hogy ezek a kezdeményezések a félszegségük ellenére is valamiképpen összeérnek. Ezektől nem szabad rögtön túlságosan nagy eredményeket várni. Nem pusztán arról van szó, hogy ha megfelelő embert teszünk a megfelelő helyre, akkor az majd csodát tesz. *Csodák nem lesznek, de csoda lesz maga a hétköznapok lassú előrehaladása.* És ha ezt következetesen és reménnyel végezzük, akkor igenis születhetnek iskolák, amelyekben ez a keresgélő, figyelmes magatartás a fiatalok életét, szemléletét tartósan meghatározhatja.

Egyházi iskolák: látjuk, hogy a törvényhozás milyen nehezen lép, vagy mennyire nem akar ebbe az irányba lépni. Bizonyos mértékig meg is érthetjük; megint csak hazugságoktól és álságoktól fél, és azért, hogy hazugságokba és álságokba ne bonyolódjék, sokszor vállalja a nyílt cinizmust, vagy bizonyos értékek félretolását. Ezek nem kisebb veszedelmek, mint a hazugság. De nem ezek között az alternatívák között kell gondolkodnunk, hanem meg kell keresnünk az igaz és a csendes előrelépés útjait. Nagy jelentőségűek itt az egyházi iskolák. Ezek sem a csodák színhelyei, hanem a maguk tapogatózó, küzdelmes mozdulataival *a reménység hordozói*, s egy sajátos párbeszéd lehetőségének megteremtői. Ha a családokkal együttműködve, a társadalommal kapcsolatot találva tudnak előrelépni, akkor mint a nagy pusztulások után kisarjadó fű, úgy sarjadhat itt valami, ami a jövő ígéretét hordozza magában.

Erkölcs és iskola kapcsolatát ilyen egyszerűen lehet ma szemlélni. Egy társadalmi összefogás, ami e körül a program körül megszülethetik és itt is, ott is kialakulóban van, ilyesféle reményekkel indul. Nem sok ez, de nem is semmi.

(Elhangzott a Magyar Polgári Egyesülés „Erkölcs és társadalom" című szimpozionján.)

JELENITS István

ERKÖLCS ÉS GAZDASÁG

MANAPSÁG NÁLUNK VALAHOGY NEM ILLIK össze ez a két szó: *erkölcs, gazdaság*. Még azt sem mondanám, hogy ellentétben állnak egymással vagy hogy kizárják egymást; hogy ami erkölcsös, az nem lehet profitábilis, gazdaságilag sikeres. Nem: inkább azt érezni, hogy a mai magyar közvélemény szemében két különálló, egymással fogalmilag sem érintkező vetületről van szó. Mert kik beszélnek erkölcsről? Teológusok, bizonyos professzorok, környezetvédők. A magyar gazdasági élet szereplői pedig a saját, újonnan tanult fogalomrendszerüket használják, s nem élnek etikai kategóriákkal, mint ahogy nem beszélnek a *demokráciáról* sem, hiszen – ahogy mondani szokás – a gyárkapun belül nincs demokrácia. De hát akkor hogyan lenne a gyárkapun vagy a brókerházon belül erkölcs?!

Ez tehát a mai magyar közvélemény, vagy annak meghatározó vonulata. A közvélemény azonban téved. Téved abban is, hogy fogalmilag nem érintkező két életszféráról lenne szó, és abban is, hogy a két szféra tartalmilag nem kapcsolódna a modern piacgazdaság viszonyai között. *Tételem*: e kapcsolat létezik, bár bonyolult és ellentmondásos. Ha pedig a szocializmust követő átmenetben nem-létezőnek látszik a gazdaság és erkölcs viszonya, akkor az kizárólag *e sajátos átmenet defektjeként* tekinthető, vagy annak, hogy ami nálunk van, az ugyan *piaci* gazdaság, de nem a modern *piacgazdaság*. E tézist kívánom a továbbiakban a magyar (s tágabban: a térségbeli) átmenetből vett példákkal alátámasztani.

Azt azonban előre kell bocsátanom, hogy a gazdaság etikai vonatkozásainak tárgyalásánál még nagyobb fenntartással kezelendő mindaz, amit a ma közgazdásza mond, mint más ügyekben. Amerikai felmérések ugyanis azt mutatták ki, hogy az egyetemre beiratkozottak közül a közgazdász-hallgatóknak a nagy átlagnál eleve némileg fejletlenebb a polgári társadalmak erkölcsi normái – így a tisztesség (fair-ség), a szolidaritás – iránti érzéke. Ami pedig igazán különös: míg a többi hallgatóban az egyetemi évek alatt inkább erősödnek az etikai normák, addig a közgazdász-hallgatókban a diplomaszerzésig még tovább csökken a társadalom erkölcsi szabályainak ázsiója.

Ezért bizonyos fokig igaz, hogy a gazdaság erkölcsi vonatkozásai kapcsán a közgazdászokat érdemes a legkevésbé megkérdezni – de azért meg kell kérdezni. Mert van a modern közgazdaság-tudománynak is mondanivalója azokról az elvekről és intézményekről, amelyekre a polgári társadalom erkölcse alapozódik. És igenis vannak fontos, használható fogalmi eszközei is.

Ilyen például a „tranzakciós költségek" fogalma, melynek alkalmazásával világosan levezethető, hogy az a vállalat (nemzetgazdaság, gazdasági rendszer) a hatékonyabb, amelyen belül – minden más tényezőt azonosnak véve – az emberek becsületesebbek, pontosabban az elfogadott társadalmi szabályokat jobban betartják. Ezáltal ugyanis kisebbek azok a költségek, amelyek a közvetlen termelési ráfordításon *túl*, az ügylet (tranzakció) létrejöttéhez, véghezviteléhez, nyilvántartásához, ellenőrzéséhez szükségesek.

A HAGYOMÁNYOS KÖZGAZDASÁGTANON TÚLMUTATÓ irányzatok, mint az *intézményi* (institucionalista) iskola, vagy gazdaságtörténészek, mint az amerikai DOUGLAS NORTH kimutatták a tulajdonjog és az erkölcsi elvek szilárdságának meghatározó szerepét a gazdasági fejlődésben. A politika-tudományok terén pedig a szintén amerikai FRANCIS

FUKUYAMA írt közelmúltban könyvet *A bizalom* címen arról, hogy a különböző népek, régiók gazdasági felemelkedésének eltéréseit elsősorban a társadalmon belüli bizalom, kiszámíthatóság és szolidaritás foka magyarázza.

Ezen vizsgálatok kapcsán kimondható, hogy a *gazdag, sikeres országok* jórészt attól sikeresek, hogy azokban a szóbeli és írásos szerződéses kötelezettségeknek nagy biztonsággal eleget tesznek, a határidőket és minőségi előírásokat komolyan veszik, a fizetési és adófegyelem magas fokú, a munkamegosztási láncolatban egymáshoz kapcsolódó szereplők egymás szolgáltatásaira nyugodtan számíthatnak. Ezzel szemben a *fejletlen* országok elmaradottságának egyik legfőbb tényezője nem annyira a *tőkehiány*, mint inkább a társadalmon belüli *bizalom hiánya*: bizonytalanok a jogi intézmények, korrumpálható az igazságszolgáltatás és az államigazgatás, gyakori a szerződésszegés, a megrendelt áru vagy megérkezik vagy nem. Nem folytatom: e jelenségeket a létező szocializmus országaiban volt alkalmunk megtapasztalni.

A bizalom hiánya növelőleg hat a tranzakciós költségekre. Minél bonyolultabb, nagyobb figyelmet, jobb minőséget és átfogóbb szervezést igénylő ügyletekről van szó, annál lényegesebbek e nem közvetlenül termelő ráfordítások, s egyre inkább ezeken múlik a vállalkozások, nemzetgazdaságok nemzetközi versenyképessége.

A KISZÁMÍTHATÓSÁG, MEGBÍZHATÓSÁG FOKA – s ebből adódóan az üzleti kockázat mértéke – az a változó, mely segítségével magyarázatot lehet találni a mai globális világ egyik feltűnő *rejtélyére*: hogy *miért nem zúdul a harmadik világba vagy a volt szocialista országokba a tőke*. Holott a közgazdasági tankönyvek szerint, ha ezen országokban a tőkéből hiány és olcsó bérű munkásból bőség van – már pedig az van –, akkor egységnyi új tőke itt elvileg nagyobb hozamot fial, mint a tőkével jól ellátott fejlett államokban; a nagyobb hozam ígérete pedig a tőkeáramlás

korlátainak lebontását követően a tőke beözönléséhez kellene vezetnie. Ám a tőke nem özönlik Afrikába, és nem özönlik Oroszországba sem, sőt az ott keletkezett pénzvagyonok is hatalmas mértékben menekülnek ki.

Szemben tehát a nálunk olyan gyakran hallható nézettel, mely szerint a gazdaság egy dolog, az erkölcs pedig egy másik dolog, kimondhatjuk: a piacgazdaságban – mely önkéntes társadalmi munkamegosztáson és szerződéses kapcsolatokon alapuló gazdasági rendszer – az erkölcsi elveknek s az azokból származó társadalmi szabályrendszernek és intézményeknek meghatározó szerepe van. Csak az a gazdaság lehet sikeres, amelynek szilárd elveken nyugvó társadalom ad keretet, a maga elfogadott intézményeivel, értékrendjével.

Azt hiszem, erről többet nem is kell szólni: KINDLER JÓZSEF és ZSOLNAI LÁSZLÓ áldozatos munkája nyomán sok fontos tudományos munka hozzáférhető magyar nyelven. Inkább az vár választ, hogy *nálunk miért alakulhatott ki mégis az erkölcs nélküli gazdaság képzete*, majd pedig az a még fontosabb kérdés, hogy *miként lehet – éppen a gazdasági fejlődés reményében – a mai helyzetből kitörni.*

A kádári örökség zsákutcája

MEG KELL EMLÍTENEM, hogy amikor a magyar gazdaság közelmúltjáról szólok, mondandóm eltér a magyar közgazdasági szakma többségi véleményétől. Vegyük a reformszocialista előzményeket és azok hatásait. Az elfogadott álláspont az, hogy Magyarországon az 1960-as évektől fokozatosan liberalizálódott és piaci elemekkel bővült a szocialista rendszer, és így az 1980-as évek végére más térségbeli országokkal szemben (talán Jugoszláviát kivéve) hazánk előnybe került a vállalati önállóság, a vál-

lalkozás szabadsága, a piaci mechanizmusok ismerete terén. Ez a reform-előélet – folytatódik az érvelés – megkönnyítette a piacgazdasági átmenetet 1990-et követően.

Ez az a felfogás, amit a nyugati kommentátorok zöme is oszt. Ennek alapján azonban egyre nehezebb értelmezni a magyar helyzetet, s más átalakuló országhoz viszonyított mai pozícióinkat. Azt nevezetesen, hogy az úgynevezett reformelőnyök ellenére a magyar piacgazdasági átmenet 1989 és 1993 között nem járt kisebb megrázkódtatásokkal, anyagi veszteségekkel, mint a lengyel, a cseh vagy a szlovák: egyaránt mintegy 18-20 százalékkal zsugorodott összességében a bruttó hazai termék (GDP) az átállási válság három legkeményebb évében. Bár ez idő alatt ezen országok sokban eltérő gazdasági politikát folytattak, mégis csak tizedszázalékban mérhetők az átállási veszteségek különbségei a visegrádi körben. Holott elvileg igen eltérő előélettel léptek be a rendszerváltoztatás korába: Magyarország a reformszocialista kísérletezés élenjárója volt; a szocialista Lengyelország a felemás reformokat erőltetett modernizálási kampánnyal váltogatta; Csehszlovákiában az utolsó pillanatig fennmaradt az ortodox tervgazdaság.

A REFORMELŐÉLET TEHÁT NEM SOKAT SZÁMÍTOTT: előnyei nem könnyítették meg érezhetően az átmenet fájdalmait, két különleges súlyos hátránya viszont – a nemzetközi *eladósodás* valamint az *inflációs hajlam* – tartósan fennmaradt, az új kormányokra hagyományozódott. Nem csak a reformszocialista rendszerek adósodtak el, de azok mind eladósodtak. Tény, hogy valamennyi Nyugat felé nyitó szocialista – s mint ilyen: a nemzetközi porondon versenyképtelen – gazdaság hamar külkereskedelmi mérleghiányt halmozott fel az 1970-es és 1980-as évek során, ami Jugoszlávia és Lengyelország esetében a fizetésképtelenség beálltáig fajult, Magyarország is éppen csak elkerülte azt 1982-ben és 1990 tavaszán.

A magyar eladósodottságból fakadó, máig súlyos adósságszolgálati teher a későbbi kormányok gazdasági mozgásterét rendkívül beszűkítette. Ezt tudja a magyar közvélemény. Az eladósodás azonban ezen kívül egy ritkán elemzett társadalom-lélektani következménnyel is járt. Nevezetesen: mivel az állami költségvetésnek jelentős hányadát kell az adósságszolgálatra fordítani, így az adózó polgárok befizetései és az állam által nyújtott szolgáltatás között tartós aránytalanság áll fenn. Az ugyan általános, hogy az adófizető sokallja saját befizetéseit és általában kevesli azok ellentételeit; esetünkben viszont nem csak *így érzi*, de *így is van*. Az adósságot kifele rendesen törlesztő állam belül szükségszerűen próbára teszi polgárai lojalitását.

A KÖZVÉLEKEDÉS AZT TARTJA NÁLUNK, hogy a kádári eladósodás – kétségtelen terhei mellett – azért induló előnyt is nyújtott 1990-et követően: a Nyugattal való tartós együttműködés mint *kapcsolati tőke*, és az ország másokhoz viszonyított jobb *tőkebevonó (abszorpciós) képessége* formájában. Ez mind igaz, de két megjegyzés idetartozik:

(1) a szocializmus alatti nyugati kapcsolatokból adódó kapcsolati tőke igen-igen egyenetlenül oszlott meg nálunk és más volt szocialista országokban, a legsajátosabban a volt Szovjetunióban – gondoljunk csak arra, hogy kiknek volt egyáltalán alkalmuk (és engedélyük) a külföldiekkel való tartós kapcsolat-tartásra;

(2) a magyar gazdaság jobb tőke-abszorbeáló képessége – azaz hogy eladósodni már korábban megtanultunk – nálunk nem szükségszerűen a társadalom általános fejlettségének, megbízhatóságának jele; s nem egészen véletlen, hogy Csehország rövid időn belül hazánknál sokkal kedvezőbb feltételek mellett fért és fér hozzá a tőkepiacokhoz.

Úgynevezett előnyeinknek az 1994 utáni időszak fejleményei még inkább ellentmondanak. Magyarország

gazdasági növekedési mutatói a leggyengébbek a térségben, inflációs rátája viszont a legnagyobb. Bizony, 1992-ben senki sem mondta volna meg, hogy az előzmények nélküli Szlovákia gazdasága három éven belül 6-7 százalékos éves infláció mellett növekszik, Magyarországon pedig még 1997-ben is az a kérdés, hogy 16 vagy 20 százalék lesz-e a pénzromlás üteme. Különösen megmagyarázhatatlan az, hogy miért nem növekszik látványosan az a magyar gazdaság, amelybe az elmúlt néhány év során 15 milliárd dollárnyi külföldi tőke áramlott – volt olyan év: 1993, 1995, amikor a nemzeti össztermék 7-10 százalékára rúgott az éves beáramló működőtőke – a thaiföldihez vagy a szingapurihoz mérhető nemzetközi rekordösszeg ez.

ESZÁMOKRA AZÉRT KELLETT KITÉRNI, hogy érzékeltessem: van alapunk megkérdőjelezni a magyar gulyáskommunizmus, a kádári boldog békeidők alatti úgynevezett fél-polgárosodás oly gyakran emlegetett pozitív örökségét. Az én elemzésemben a szocializmusnak nemcsak az első két évtizede okozott súlyos társadalmi és gazdasági károkat, de a második felének is erősen negatív a mérlege, és súlyosak a jelenre háruló következményei. Nem csak a gazdasági növekedés mindig vitatható számaira utalhatnék, hanem döbbenetes *demográfiai* helyzetünkre (miközben Lengyelországban, Szlovákiában a hasonló nehézségek ellenére van népszaporulat, egészségesebb a társadalom korösszetétele). És azt is megemlíthetem, hogy a *korrupciót* mérő nemzetközi szervezet (Transparency International) értékelése szerint nem csupán Csehország áll jobban hozzánk viszonyítva, hanem Lengyelország is, valamint egyebek mellett Malajzia, Görögország, és Jordánia – minket csak az vigasztalhat, hogy bennünket kevésbé tartanak korrupt országnak, mint Törökországot vagy Bolíviát.

Kockázatos dolgot művelek, amikor azt mutatom ki, hogy a szocializmus különféle szakaszainak egyaránt ne-

gatív az öröksége. Kockázatos, mert megvádolható lennék abban, hogy a sztálini, leplezetlen diktatúrát azonos kategóriába helyezem a puha diktatúrával, a kedélyesebb korszakkal. E két szakasz azonosítása természetesen nem szándékom, mert valóban óriási különbségek voltak a hatalomgyakorlás eszközeiben, és a hatalom tárgyának (a magyar népnek) az életviszonyaiban.

AZÉRT IS KOCKÁZATOS a reform-szocialista korszak mérlegének kritikus megvonása, mivel a magyar értelmiség igen jelentős része őszinte javító szándékkal vett részt a szocializmus lakhatóbbá tételében, a reformközgazdászok pedig nemzetközileg is jegyzett, konferenciákon jól eladható harmadik utat véltek felfedezni a terv és piac sajátos ötvözetében. Ironikus tény, hogy 1989 tájt az a reformszocialista értelmiség intette rendre a leghangosabban a „harmadik út" híveit, amely az 1960-as évek közepétől maga is egy – ma már látni: zsákutcás – harmadik utat hirdetett. Ez az út a kommunista hatalmi monopólium elfogadásának és a piacgazdasági elemek egy részének ötvözését jelentette volna. Európában azonban ebből a képletből nem jött létre fenntartható rendszer: a különutas szocializmusok ugyanúgy szétestek, mint az orthodoxabb változatok.

Ezért – bármennyire is vitára ingerlők megállapításaim – ha a *működőképes polgári társadalom*, a hatékony és a társadalmi igazságosság legalább minimális normáinak eleget tevő *piacgazdaság* esélyei felől tekintek ezekre a megelőző évtizedekre, akkor más-más súllyal, más-más mértékkel, de egyaránt súlyos teherként kell velük számolnom.

Ezen esélyek szempontjából kell kimondanunk, hogy a kívánt és remélt erkölcshöz, a rendszerváltoztatás szép pillanataiban felmutatott igazságosabb társadalomhoz nem vezet egyenes út a megelőző évtizedektől. Bár sokan azt akarják elhitetni, hogy ők már az új gazdasági

mechanizmus idején is a polgári társadalmon, a piacgazdaságon dolgoztak, ez nem több, mint *legitimáló mítosz*.

A gazdaságtörténeti előzményekkel azért kellett kezdenünk a gondolatmenetet, hogy szembenézhessünk a mítoszokkal. A mához vezető reformszocialista út *mítosz* – s a mítosz-építésnek része a boldog 1960-70-80-as évek emléke. A *Valóság*-nak írt vitacikkemben (megjelenés alatt) kifejtem: a magyar társadalom mai nyomasztó demográfiai, népegészségügyi és morális bajai akkor, a boldog „kádári" időkben keletkeztek. A magyar gazdaság – persze nem egyedül, hanem a többi sorstársával együtt – akkor szakadt le *minőségileg* a piacgazdaságoktól. A rendszerváltoztató polgári erők – amikor 1989-ben az ország függetlensége, a polgári demokrácia és piaci gazdaság mellett kiálltak – egyben e mítosz ellen is lázadtak.

AZ 1960-AS ÉVEKTŐL, persze, valóban más volt a magyar helyzet, mint a szovjet modell. De emlékezzünk: a kelet-európai állampárti rezsimek valójában igen széles eszköztárral és nagyban eltérő stílusban működtek. Elég csak a nemzeti érzelmet, valamint a szovjetellenességet és magyarellenességet egyaránt felhasználó *román modellt;* a munkanélküliséget, a külföldi munkavállalást és a magán-mezőgazdaságot elfogadó *jugoszláv szocializmust;* az olcsó lakást, a nudizmust a széleskörű spionkodással árukapcsoló *kelet-német rezsimet* tekinteni. A *szovjet* népet a szűkösségért a szputnyikkal és a világhatalmi szereppel kívánták kárpótolni.

A magyar sajátosság pedig 1956 után a viszonylagos életszínvonal és a viszonylagos nyugtonhagyás volt. Érdemes e vonatkozásban meghallgatni KORNAI Jánost, aki a szocializmus sajátos magyar útjának gyökereit az uralkodó politikai elit 1956-os traumájához köti; ahhoz a katartikus élményhez, hogy a felháborodott nép elsodorhatja és elűzheti őket. Az uralkodó réteg következtetése tehát az volt, hogy jóban kell lenni a néppel. Kornai az 1989-ben

írt *Indulatos röpirat*-jában az elégedetlenség leszerelésének két nagy stratégiai irányát mutatja ki: az egyik az *állami újraelosztás* paternalista rendszerének kiépítése (segélyek, jogosultságok osztogatása, a vállalati és regionális válságok, valamint a munkanélküliség elkerülése). Milyen kár, hogy ez mind a rákövetkező generációk adósságszámlájára ment! A másik hatalmi trükk a *szürkegazdaság*, a *második gazdaság eltűrése*.

E két sajátosság miatt volt lakhatóbb a szocialista Magyarország, mint más keleti rezsim. De e két sajátosságról Kornai is kimondja: „Mindez a hatalmon levők politikai érdekében történt".

NE LEGYÜNK PERSZE IGAZSÁGTALANOK azokkal szemben (akár saját magunk akkori énjével szemben), akik a gazdasági reformokban a javítás esélyét látták, s akik a kiutalt mozgási szabadsággal a gazdaságban, a kultúrában, a magánviszonyokban éltek is. Élt a lehetőségekkel mindenki. Nem előzmények nélküli az az életmód – sőt talán a török időktől levezethető – ami a hatalom (a hivatalosság, az állam, a párt) előli *rejtőzés* formájában mint *életstratégia* áll előttünk az 1980-as években. E stratégia a túléléshez – az egyéni, legfeljebb családi keretekre támaszkodó túléléshez – elégséges, de a közösségépítéshez nem, mert a történelmileg megalapozott bizalmatlanságra alapozódik. Mindezek szomorú következményével azután az első szabadon választott kormány, a helyi önkormányzat és minden demokratikus intézmény keserűen szembesült.

Lehetett-e polgárosodni ilyen hatalmi stratégiák és egyéni válaszstratégiák mellett a megelőző évtizedekben? A közgazdászok gyakran összegezik úgy a reform-szocializmus évtizedeit, hogy a vállalati körben igazán mélyreható minőségi változást nem hozott, de legalább megteremtette a *magángazdaság alapjait*. Van olyan megfogalmazás is, hogy akkor fejlődött ki a *virágzó szabadidő-gazdaság*,

a piacgazdaság magyar formája (lásd MATOLCSY György érdekes írását a *Valóság* 1996 augusztusi számában).

Azt kell sajnos kimondanunk, hogy egészségtelen viszonyok között nem fejlődhet ki egészséges társadalmi test, s különösen nem *a szabályokra, tudásokra, szokásokra olyannyira érzékeny piacgazdaság*. Ma már tisztábban látjuk a reform-szocialista magánszektor természetét: az 1980-as évektől engedélyezett kisvállalkozók jelentős része a főmunkahely megtartása mellett, súlyos önkizsákmányolással jutott némi kiegészítő jövedelemhez, mivel tisztességes bért az állami szektor – hiába volt már az második évtizede „megreformálva" – képtelen volt garantálni. E kisvállalkozások egy nagy része csak azért létezhetett, mert volt egy tehetetlen, lassú és költséges állami szektor. Amint az állami szektorra zúduló verseny 1990-től megtizedelte a nagyvállalatokat, úgy derült ki sok ezer „kishal"-ról, hogy „nagyhal" nélkül nem létezhet. Következésképpen az a sajátos magyar kádári modell, amely az ügyességet az *ügyeskedéssel* és *önkizsákmányolással* ötvözte, ugyanúgy a múlté, mint az „endéká" vagy CEAUŞESCU külön útja. Itt is, ott is hátramaradt ezen különutak hol kisebb, hol nagyobb természet-pusztítása, emberi kára.

NE ÁLTASSUK MAGUNKAT: háztáji, a fusi, a kisszövetkezet – mind az értelmetlen szabályok között is élni akaró ember erőfeszítését szimbolizálja, de sosem volt *virágzó*, sosem volt *szabad*. De – és itt jön a jövő szempontjából a leglényegesebb – nem volt, mert nem lehetett, igazi *piacgazdaság* sem. A piacgazdaság az elmúlt évszázadokban kontraktusos árucsere-gazdaságként fejlődött ki, és vált mára világrendszerré. A „szocialista vállalat" csak pótszer lehetett 1968 és 1990 között; a megtűrt családi vagy kisközösségi gazdálkodás („kisvállalkozás", „szabadidő-gazdaság") is csupán pótléka a piaci árutermelésnek. Az 1980-as évek ügyeskedő kisvállalkozásából nem vezet egyenes út a modern, versenyképes, fejlődő-

képes magyar *piacgazdasághoz. Ahhoz sokat kell tanulnia, és sokat kell felejtenie a magyar társadalomnak.*

Mi, akik a polgári, vagy polgárrá tehető rétegeket keressük, hajlamosak vagyunk odasorolni olyanokat is, akikre csak egyéni átállási válságuk sikeres túlélése után lehet számítani, s akiknek egy részénél, sajnos, a marginalizálódásnak ma ugyanakkorák az esélyei, mint annak, hogy a korszerű piacgazdálkodás résztvevőivé válnak. (A *Fidesz* programja is – úgy érzem – túl optimistán a polgári rétegekhez adja hozzá mindazokat, akik az elmúlt években nem váltak – mert nem válhattak polgárrá.) Aki ma is már polgári értékrendet vall, zavarodottan kérdezheti: ami itt van, az a kapitalizmus? Valóban így fest az, amivel fel kívántuk váltani a korrupt, csődbement államszocializmust? Lezárult-e mára a piacgazdasági átmenet? Ez tehát az a piacgazdaság, amelynek etikai vonatkozásairól beszélünk?

Úgy gondolom, nem ment még végbe az átmenet, semmiként sem mondható ki a gazdasági rendszerváltozás lezárulása. Lehet mondani azt, hogy a társadalom véleményképes hányada nem kívánja visszahozni a korábbi szisztémát – de hát azt nem is lehetne. Az új ortodoxia állíthatja, hogy a rendszerváltás lezajlott, ez és ilyen a piacgazdaság; „ez van, ezt kell szeretni". Ezt azonban mi nem fogadhatjuk el. Olyan anomáliák jellemzik a mai magyar valóságot: az egyenetlen és igazságtalan adóztatás; a jövedelmeket átcsoportosító infláció; térségek és társadalmi rétegek leszakadása; a vagyoni aránytalanságok elszabadulása formájában – , hogy sem erkölcsi, de szűken vett közgazdasági okokból sem nyilváníthatjuk magától értetődően fenntarthatónak a folyamatot.

A TÉRSÉGBEN MÁSHOL IS JELLEMZŐK ezek az anomáliák, amelyek legtöbbje – az átmenet részeként és átmenetileg – valószínűleg elkerülhetetlen. Ám nem mind *fátum*. Nem mindennek kell így lennie. Vannak olyan globális folyamatok, amelyek a mi mai nyavalyáink egy részének sú-

lyosbodása irányába hatnak: ez esetben a nemzetállam megmaradt korrigáló erejével hasznosan kell tudni élnünk. Nem lesz könnyű, de számítanak a részeredmények is. És van számos olyan mai gondunk, amit nem lehet minden további nélkül a világfolyamatok számlájára írni. Ne fogadjuk el egy percig sem, hogy a piacgazdaság definíciószerűen *korrupt*, haveri alapon működik. Ne fogadjuk el, mert nem igaz: vannak olyan nemzetgazdaságok, mely ha nem is az elvont, idealisztikus erkölcsi normák, de jórészt az üzleti tisztesség elvei szerint működnek. Sőt: hatékonyabban működnek, mint azok, ahol a korrupt, a harácsoló, a mának élő, a szolidaritást nem ismerő norma a normális.

Nem szabad elfogadni azt a gyakran hallható és nyomtatásban is olvasható nézetet, hogy a rendszer megváltoztatása csakis erkölcstelen lehet. És azt sem, hogy a korrupciót a piacgazdaság hozta ránk. Ennyire nem lehet rövid az emlékezetünk. A korrupciót *rendszerré* a hiánygazdaság tette. A közösségtől való lopás a mindent államosító rendszer miatt vált bevett gyakorlattá. Az állammal szembeni kötelezettségek kikerülését, mesteri szintre emelését az osztogató-fosztogató állam provokálta ki. Ami itt most a *kapitalizmus hordalékának* látszik, az jórészt éppen hogy az államszocialista idők gazdaságának jellemzője. Minél előbb levetkőzzük e szomorú örökséget, annál hamarabb meg tudja mutatni igazi alakját a piacgazdaság.

A teendők

LÁSSUK A TEENDŐKET. Ami a *korrupciót* illeti: az mindig a csúccsal áll kapcsolatban, e vonatkozásban tehát az államon, a hatalmi eliten a felelősség. A hatalmi elitbe beleszámítom a médiát is, hiszen annak vélemény-formáló, értékrend-formáló hatását nem lehet túlbecsülni. Nem

régi amerikai adatok szerint egy átlagos amerikai fiatal heti 21 órát tölt a televíziókészülék előtt, de csak heti 5 percet apjával és heti 20 percet édesanyjával... Nálunk sem lehetnek sokkal különbek az arányok.

A társadalmi normák megsértése olyannyira általános, hogy a kormányzat belső erkölcsi megújulása még nem is elég. Ha polgári erők nyernének politikai felhatalmazást – nem vizsgálva itt annak esélyeit és körülményeit –, akkor a következő kormányzati ciklus legnagyobb gazdasági tette az lehetne, hogy *jobb intézményeket* és *megfelelőbb szabályokat* alkotna. Ami nálunk intézményi téren van, az érdekes keveréke az 1980-as évek vége „szocialista piacgazdaságá"-nak, a rendszerváltoztató polgári kormányzás alatti intézmény-alkotásnak, majd a rákövetkező kormányzati ciklus „BOKROS-csomag"-jának s az azt korrigáló törvénykezésének, valamint a nemzetközi gyakorlat és intézményrendszer részben szándékos, részben spontán átvételének.

De nem az a gond, hogy vegyes eredetűek intézményeink. Az igazi baj az, hogy a kiterjedt szabálykerülés ma társadalmi tény. Eszerint tehát *a szabályokat a magyar társadalom nem fogadta be kellő mértékben,* amiből az következik, hogy kellő demokratikus felhatalmazás esetén új szabályok, új normák kellenek.

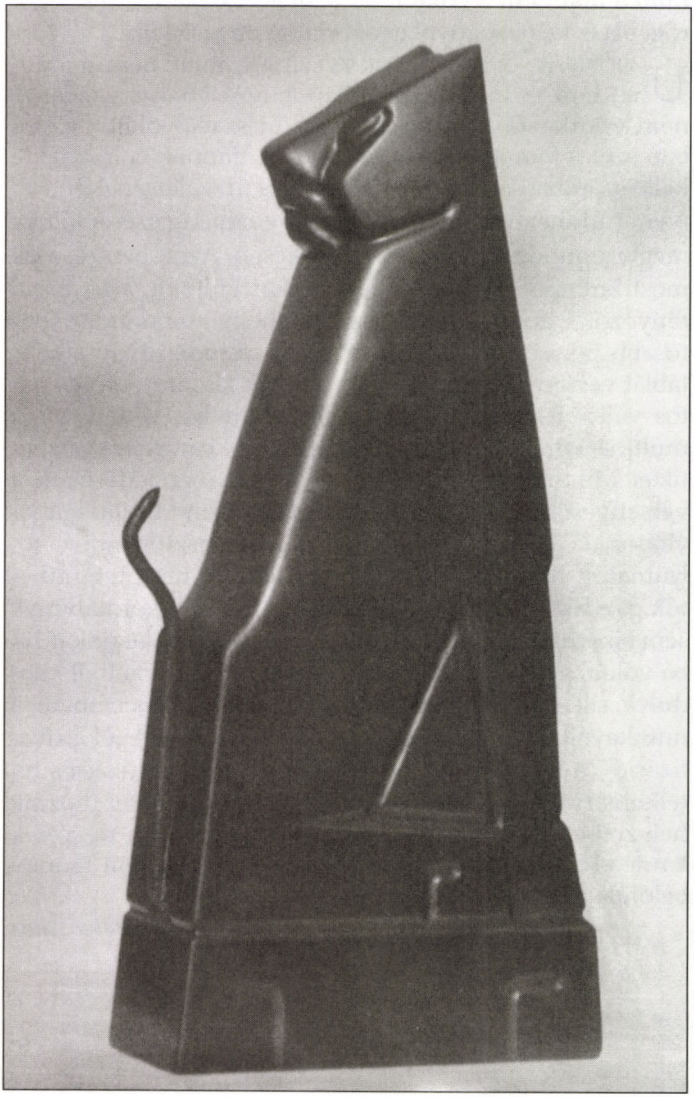
A NORMATEREMTÉS MÁR CSAK AZÉRT SEM fejeződhetett be mára, mivel az európai uniós tagság elnyeréséig hátralevő esztendők éppen és elsősorban az új szabályok és intézmények alkotásának jegyében fognak telni. Ne áltassuk magunkat azzal, hogy a nemzeti termék egyharmadára rúgó szürke gazdasággal a hátunk mögött az Európai Unió adófizetői valaha is elfogadják a strukturális alapra, kohéziós alapokra szóló támogatási igényeinket. Azt már megtapasztalhattuk a társulási szerződések, a WTO és más nemzetközi klubok kapcsán, hogy az új csatlakozótól nem kevesebbet, hanem többet várnak el,

mint a már bent levőktől: mi nem is célozgathatunk a görög, olasz vagy spanyol gyakorlat gyengeségeire.

ÚJ NORMÁK, ÚJ SZABÁLYOK KELLENEK, mert nem maradhat fent tartósan az az állapot, amelyben a gazdaság nem érintkezik az erkölccsel. Az új szabályokhoz azonban széles támogatottság szükséges. Vannak-e, lesznek-e kellő számban mozgatói a szükséges új szakasznak?

Nem tudni ezt ma még. A magyar gazdaság szereplőinek megteremtődése sem zárult le teljesen. Azok persze, akik most kulcspozícióban vannak – akár külföldi, akár hazai tényezők – gondolhatják őszintén, hogy már minden fontosabb pozíció be van töltve. De a „minden hely elkelt" táblát versenygazdaságban nem lehet kitenni. A folyamatos változást még monopolizált, államilag védett, vagy multinacionális befolyás alatti szektorokban sem kerülhetik el. Mindig van tehát tere a szereplők cserélődésének, a versenyesélyek kiegyenlítésének, a verseny tisztasága javításának: célirányos politikával lehet ösztönözni e folyamatot. Mondják ugyan, hogy felülről nem teremthetők gazdasági alanyok, mert „lám, az Antall-kormánynak sem sikerült". Az 1990 utáni magyar tapasztalatainkat hiba volna, valamilyen általános csalódottság-érzetből kiindulva, sikertelennek kinyilvánítani: a kárpótlás menete, a munkavállalói tulajdonszerzés, a sokat kritizált „előprivatizáció", a kedvezményes vállalkozási és privatizációs hitelkonstrukciók végül is tízezreket-százezreket hoztak helyzetbe. Lehet az eredményeket kevesellni, de vétek lenne elfeledkezni róluk, s különösen pedig nem tanulni belőlük.

BOD Péter Ákos

LIPCSEY GYÖRGY: RAGADOZÓ

MAGYARORSZÁG EU-TAGSÁGA: ÉRVEK ÉS ELLENÉRVEK

Feltéve, hogy Magyarország valóban csatlakozik az EU-hoz az ezredforduló táján, még mindig sok a nyitott kérdés. Különösen akkor, ha figyelembe vesszük azt, hogy mi mindent kell még tennünk (pl. a további gazdasági fejlődés fenntartásának biztosítására itthon) és azt, hogy mennyi időt fog a csatlakozási folyamat felemészteni.

A különböző fórumokon és tárgyalásokon a mérlegelés egy részét minden bizonnyal a különböző érdekeket és szempontokat tükröző csatlakozás melletti érvek és a gyakorlati nehézségek teszik ki. A jelentősebbeket az alábbiakban lehet összefoglalni és röviden tárgyalni.

A csatlakozás melletti érvek

(1) Az egyértelműen a csatlakozás melletti érvekkel kezdve, az első minden bizonnyal – jóllehet az itt felsorakoztatottak nem képviselik az értékek kötött rendjét – a közös európai történelem, azok a történelmi események, amelyek Magyarországot a nyugati civilizáció sorsához kötötték.

(2) A földrajzi helyzet és a geopolitikai szükségszerűségek hasonlóan általánosan elfogadott érvek. Ezek a fentiek értelmében az általános euroatlanti szövetségen belüli megfelelő helyet követelnek, azaz tagságot a NATO-ban és az EU-ban. A történelem most is azt bizonyítja, hogy a változó világ még ezen új történelmi helyzetében

is a NATO és az EU volt és marad az európai biztonság, a béke és stabilitás záloga. Mivel ez történelmi tény, Oroszországnak is ehhez kell igazítania a biztonsági politikával kapcsolatos elképzeléseit, különösen akkor, amikor a NATO és Oroszország közötti megegyezés megtörténik és egy olyan Európán belüli stabilitás jön létre, amely különösen kedvező színben fog feltűnni azzal az instabilitással összehasonlítva, amely a hosszú orosz határok kevésbé biztonságos szakaszai mellett jelentkezik. Ilyen módon a közép és kelet-európai országok euro-atlanti tagsága az európai és a globális biztonság érdekeit egyaránt szolgálja. Ebből következően a Nyugat-európai Uniónak (NYEU) az EU-folyamatba történő bekapcsolása ugyancsak a közép- és kelet-európai országok érdekeit szolgálja, s ezáltal azokat támogatja, akik egy nagyobb összetartó erővel rendelkező EU-t képzelnek el biztonsági kérdésekben.

(3) Az egyik legdöntőbb érv a tagság mellett az, hogy a közép- és kelet-európai országok általában, Magyarországot is beleértve, valamint az EU országok ugyanazzal a közös európai kulturális örökséggel rendelkeznek. Ez, például, a görög-római ókort, a vallást, a filozófiát, az etikát az Ó-Testamentumban és az Új-Testamentumban foglalt kereszténység, valamint azon egyéb deista vallások kulturális értékeit jelenti, amelyek Európára hatottak. Ki tagadná, hogy Prága, Krakkó, Tallin, Königsberg, Pétervár, Budapest és Európa többi kulturális központja egyaránt magáénak mondhatta a gótikus katedrálisok jelképezte középkort, a reneszánszt, a felvilágosodást, az európai művészetet és tudományos eredményeket ugyanúgy, mint az európai gazdasági filozófiákat. Senki sem kérdőjelezi meg azt a tényt, hogy ezek az európai értékek elértek először az Újvilágba (Amerikába), majd a világ többi részére is.

AZ EU ÉS A KÖZÉP- ÉS KELET-EURÓPAI ORSZÁGOK nemcsak ezt az európai örökséget vallják közösen magukénak, hanem közös a rendkívül időszerű felelősségük

ezeket az értékeket, illetve azok megújítását illetően, kiváltképpen az etika, a kultúra, a szolidaritás és az etnikai tolerancia terén. Közös feladatunk itt, Európában, a közöny lerázása, valamint az, hogy szókimondóbbak és jobban elkötelezettek legyünk a béketeremtés és a békefenntartás, a köz moráljának és szolidaritásnak javítása területén. Mindenkinek többet kell az eddigieknél tenni, nemcsak a moralistáknak. EINSTEIN évtizedekkel ezelőtt már felhívta erre a figyelmet, amikor kijelentette, hogy jelképesen ő természetesen a laboratóriumok mellett van, de ugyanakkor óvnunk kell az imádság helyeit is (lefordíthatatlan szójáték a laboratory és az oratory szavakkal – a ford.), ha nem akarjuk megérni azt a pillanatot, hogy laboratóriumaink elpusztulnak. A Római Klub elnöke egy nemrégen „Európa globális perspektívában" címmel az Academia Europaea Scientiarium et Artium-ban tartott előadásában kijelentette, hogy Európának fel kell adni euro-egoisztikus magatartását, meg kell védenie az európai kultúrát, etikát, békét és szolidaritást annak érdekében, hogy úrrá lehessen azon a mély erkölcsi válságon, amelytől a kortárs társadalmak szenvednek.

EZZEL A KÖZÖS EURÓPAI ÖRÖKÉGGEL és annak az Európai Unióban történő szükségszerű megújításával Magyarország is meg fogja találni a maga történelmileg meghatározott kulturális hazáját.

(4) Amint azt már az előbbiekben hangsúlyoztuk, a magyarországi gazdasági, jogi és politikai gondolkodás ugyancsak az európai utakat követte, az európai fejlődéssel szoros kölcsönhatásban. Most mindennek az újra felbukkanását látjuk: az utak ismét eggyé válnak az általános gazdasági, társadalmi, politikai és jogi filozófiák és kultúra fokozatos konvergenciája segítségével. A politikai demokrácia, a törvény uralma, a magántulajdon, a piacgazdasági stratégiák, mai szemmel nézve, átlépték a visszafordíthatatlanság Rubicon-folyóját.[1]

A fent említett területeken, pl. a közösen vállalt közösségi jog terén, a filozófiák és a hagyományok összeolvadása önmagában is erős stabilizációs hatást fog gyakorolni Kelet-Közép-Európa fejlődésére.

(5) A tagság mellett szóló újabb, rendkívül fontos érvet a történelmük nagyobb részében az EU országok és a közép- és kelet-európai országok között szövődött szoros gazdasági és kereskedelmi kapcsolatok jelentik. Ez szerves kölcsönhatást és a gazdaságuk és gazdasági politikájuk között bizonyos kiegyensúlyozott harmóniát hozott létre. Ez a hagyomány napjainkban feléledőben van. Érdemes megjegyezni például, hogy az EU ezeknek az országoknak a legjelentősebb kereskedelmi partnere; az utóbbi évek során az EU a közép- és kelet-európai országokba irányuló exportját 300%-kal növelte, mialatt ez a szám a másik irányban 200%-nál is magasabb volt; a visegrádi országok jóval ezek felett a szintek felett foglalnak helyet.

(6) A közép- és kelet-európai országokban rendkívül fontos társadalmi és politikai cél a magára hagyatottság érzete pszichológiai és politikai hatásainak leküzdése. Súlyos visszaesést fog eredményezni, mind ezekben az országokban, mind Európa többi részén, egy politikai vákuumban való létezés. Ezért az összes érdekelt félnek létfontosságú érdeke a kiegyensúlyozott biztonság megteremtése. Ez annál is fontosabb, mivel hatékony megelőző és támogató intézkedések, összehangolt fejlesztés és az EU tagságból adódó előnyök hiányában, bizonyos olyan közép- és kelet-európai országokban, ahol – átvitt értelemben – milliók ülnek már a becsomagolt bőröndökön, elszegényedés következhet be. Mi történik akkor, ha ezek az emberek felállnak és elindulnak? Mi történik akkor, ha Európát egy új vasfüggöny fogja kettévágni?

(7) A közép- és kelet-európai országoknak nettó gazdasági kapacitás (befektetési tőke, technológia, hite-

lek, vezetési ismeretek) beáramlására van szükségük. A tagságban rejlő kapcsolatok, természetesen, mindezt biztosítani fogják. A nyugati fél is érdekelt egy ilyen folyamat erősítésében. A liberalizáció erősen ebbe az irányba hatott a csatlakozni szándékozó országokban.

(8) A GATT-nak és az Európai Egyezményeknek köszönhetően ez a folyamat – a liberalizáció – mindenképpen, közel teljes mértékben, meg fog történni. Így a felvételre váró országokban mindenképpen el kell fogadni a nyitottságot. Ez a közép- és kelet-európai országok által kínált piaci potenciál az egyik legerősebb csatlakozáspárti érv lesz az EU országokban, mivel ez megnöveli a versenyképességüket a globális kihívásokkal szemben. Másrészről, a közép- és kelet-európai országoknak alkalma nyílik a tagsággal együtt járó előnyök kiaknázására, ami a gazdasági növekedés, a tőke, az áruk, a munkaerő és az *intézmények* tágabb dimenziókat nyitó négy szabadságát, azaz az általános és az egyes szektorokat érintő gazdasági integrációt illeti.[2]

(9) A külföldi tőke (vállalatok és egyéb gazdasági szereplők) határozottabb és erőteljesebb jelenléte – természetesen, az ésszerű határokon belül – hozzájárulna a nemzeti vagyon mozgékonyságának javításához. Köztudott, hogy a teljes tagság különösen egy ilyen jellegű jelenlét növekedését eredményezné. És a tulajdonosok és más gazdasági szereplők növekvő száma, természetszerűleg, egy olyan dinamikus tulajdon-mobilitást vonna maga után, amely szükséges a vagyon jobb elosztásához és egy kiegyensúlyozott tulajdonosi struktúrához.

(10) Mihelyt az EU-integráció főáramába kerülnek ezek az országok, a regionális, kétoldalú és egyéb határokon átívelő elképzelések valódi kölcsönhatása és integrációs folyamata még jobban ki fog bontakozni és fel fog gyorsulni. Ebben az összefüggésben utalhatunk a CEFTA-ra, az *Alpok-Adria Bizottságra*, a *Közép-európai Kezdemé-*

nyezésre (amelyet eredetileg *Pentagonale*-nak hívtak, de amely később kibővült), a *Balti Együttműködésre*, a *Kárpátok Eurorégióra*[3], stb. Ezek a projektek ténylegesen nélkülözhetetlenek az általános integrációs folyamatban is; hatékonyan támaszthatják alá az utóbbi években különösen sokat hangoztatott EU regionalizmus elvét. Ami azonban még ennél is fontosabb, az ilyen erőfeszítések a szóban forgó térségek speciális helyi érdekeit is jól szolgálják.

(11) Az előző kérdéssel összefügg a nemzeti kisebbségek ügye. Sokan úgy gondolják, hogy az elvileg komoly eredményeket fog, és kell, hogy eredményezzen, azaz a tagságra való törekvés és az előkészületek biztos, hogy a nemzetiségek egyéni és kollektív jogainak javulását hozza magával ott, ahol a nemzetiségi csoportok aránya alátámasztja ezeket a követelményeket. Ahogy az közismert, az ezt a kérdést illető alapelveket az Európa Tanács 1201-es számú ajánlása tartalmazza, amelyhez az EU országok, valamint a közép- és kelet-európai országok majdnem mindegyike csatlakozott. Ebből következően, egyszerre a kötelem kötelezettjei és a kötelem jogosítottjai is.

(12) A tagállamok által az EU-tól remélt pénzügyi támogatás – a strukturális alapból – természetesen a csatlakozást befolyásoló meggondolások egyik fontos eleme. A csatlakozásra váró országok azt remélik, hogy az ezekből az alapokból, rájuk eső rész nagyobb lesz, mint az általuk az EU költségvetésbe befizetett összeg. Általános az a nézet és remény, hogy ez az aszimmetrikus pénzügyi támogatás és egyéb átfogó fejlesztési stratégiák olyan természetes és ésszerű eszközök lesznek, amelyeken keresztül a Nyugat eleget tudna tenni Európa, s általánosságban szólva a világ gazdasági jólétének javítását illető kötelezettségének. Természetesen, egy ilyen támogatás kevésbé problematikussá tenné az átmeneti időszakot.

(13) Ami a bővítés tényleges költségeit illeti, egymástól rendkívül eltérő számítások léteznek: amíg egy német elemzés szerint az EU költségvetése 1996-ban 155 milliárd német márkára rúgott, egyedül a visegrádi négyek (most ötök) csatlakozása 110 milliárd márka támogatást igényelne az EU-tól. Másrészről, az EU mezőgazdasági megbízottja, F. FISCHER úgy vélte, hogy az összes, azaz tíz, közép- és kelet-európai ország felvétele nem kerülne 10 milliárdnál többe 2000-ben és 12 milliárdnál tíz évvel később; mások számításai évi 30 milliárd ECU-ről szólnak. M. WULF-MATHIES megbízottja azt állítja, hogy a kibővített EU strukturális politikája nem haladná meg az EU GDP 0,46%-át, s ez elfogadható nagyságrendet jelent.[4]

(14) Amikor a számításokat a másik oldalon, azaz az EU országokban végzik el, nem csak azt az aránylag alacsony közvetlen hozzájárulást kell az egyenlegben figyelembe venni, amellyel a felvételre váró országoknak az EU költségvetéséhez hozzá kell majd járulniuk. Ezeknek az országoknak ugyanis a nyitott gazdaságukkal is „fizetni" kell az EU gazdasági szereplők bővülő üzleti lehetőségeiért (azon a bevételen keresztül, amelyet a hitelkeretek bővítéséből származó nyereségek, a befektetőik többmilliárdos értékű befektetései és azon exportügyleteik formájában élveznek, melyek, amint arról már korábban is szó volt, 300%-kal nőttek az előző években mérthez képest).

(15) Vitán felül áll, hogy az EU nem takarékpénztár, ahonnan a letétbe helyezett pénzt magas kamatok mellett ki lehet venni. Az európai álom mindenki számára költséges vállalkozás, amely azonban megéri a befektetést. Ez az, amit a legtöbb ember el is fogad és amire a történelem tanít bennünket. A tárgyalt és meglehetősen közismert történelmi és politikai szükségszerűségek fényében a tisztán a közvetlen költségeket figyelembe vevő számításokat (a szükséges költségvetési hozzájárulások-

kal és kiadásokkal számolókat) nem szabad a bővítést erre alapozva elutasítani.

(16) Azután, sokan osztják azt a véleményt, hogy az érdekelt országok számára nincs alternatíva az EU tagságon kívül. Egyszerűen, nincs más lehetőség ebben a történelmi helyzetben: mindkét oldal történelmi, politikai és gazdasági szükségszerűségei a jelek szerint a bővítés útján egyesülnek. Van-e más lehetőség, meg lehet-e állítani ezt a folyamatot, meg lehet-e csinálni ezt az egészet? Ez egyben a habozva támogatók álláspontja is; még azoknak is, akik azt hiszik, hogy nagyobb mértékben kellene saját magunkra és nemzeti becsületünkre támaszkodni, az EU-tagság most a leginkább kívánatos lehetőség, noha nem minden áron: amelyet, természetesen, senki sem szeretne megadni.

Nehézségek és megoldásuk

AMIKOR A CSATLAKOZÁS MELLETTI egyértelmű érvek hosszú sora után a figyelmünket az ellenérvekre fordítjuk – én inkább nehézségekről beszélnék –, azokra, amelyek közül néhányat könnyebben, másokat nehezebben lehet leküzdeni, komoly erőfeszítések árán, megállapíthatjuk: ez a lista is távol van attól, hogy rövid legyen.

(1) Létezik egy félelem – nehéz lenne most megmondani, hányan osztják ezt és milyen mélyen gyökerezik az emberekben –, hogy miután végre megszabadultunk egy erős külföldi „befolyástól" (a Varsói Szerződéstől, a KGST nemzetközi bürokráciájától), más külföldi érdekek még kisebb mértékű szuverenitást és függetlenséget fognak megengedni nekünk. Ha ez megtörténne most, akkor a nemzet a saját akaratából választaná azt. Nagy különbség, természetesen, de mindenesetre kemény tények a fentiek.

(2) Általánosságban szólva, az EU integrációs folyamatba való bekapcsolódás feltételei ma keményebbek, mint a kezdet „régi szép napjai" alatt voltak: a gazdasági növekedés lelassult; a társadalom elöregedett, már képtelen fenntartani a korábbi jóléti és társadalombiztosítási normákat; erős a bevándorlók beáramlása; a versenytársak kemények és sokan vannak; az újonnan jöttek egy lassabban fejlődő EU-hoz csatlakoznak, mint a nyolcvanas években a szervezetbe kerülők.

(3) A gazdaság nyitottsága adósságcsapdához vezethet: a versenyképesebb külföldi áruk túlsúlyba kerülnek az exporttal szemben és kereskedelmi egyensúlyi zavarokat fognak előidézni; a magas közvetlen befektetési tőke-beáramlás magas haszon-kivonást eredményezhet és ez hozzájárulhat a fizetési mérleghiányhoz és az eladósodáshoz. Kétségtelenül, nagy erőfeszítésekre van szükség – amelyek, végül is, pozitív jelenségek – azért, hogy a gazdaság ne omoljon össze ezeknek a kihívásoknak a súlya alatt.

(4) Mindez rögös út lesz, mert az agyelszívás folytatódik, sőt akár növekedhet is, függetlenül attól, mennyire ügyesen kezelik a problémát hazai erőfeszítések és a fentiek ellensúlyozására bevezetett átmeneti stratégiák a munkaerő és az intézmények szabadságának fenntartása mellett.

(5) A felvételre váró országok hátránya a kutatás és a technológia különböző területein jelenti a következő nehézséget. Mindenképpen, a mostaninál többet kellene GDP-jükből a kutatásra és a technológiára fordítani. A kormány prioritásait határozottan ebbe az irányba kellene terelni. És ez az a szektor, ahol a legtöbb támogatás várható a Nyugattól, mind az EU csatornáin, mind a magánbefektetéseken keresztül, jóllehet ebben a vonatkozásban a visegrádi országoknak már kellemes tapasztalataik vannak.

(6) Az infrastruktúra olyannyira kívánatos fejlesztése – azaz, az EU által szorgalmazott Transzeurópai Hálózatok jobb működése – nagy összegekkel fogja megterhelni a kérdésben érintett csatlakozni szándékozó országokat. Ezen a téren is szükség van az EU támogatására.

(7) A vámmentes övezetek és a külföldi befektetések magas adóigénye elkerülhetetlenül a vám- és adóbevételek lényeges csökkenéséhez fog vezetni. Ennek ellenére, még mindig kívánatosnak látszanak, annak érdekében, hogy több külföldi termelő-kapacitást vonzzon az ország. Minden valószínűség szerint ezeket a jelenségeket kiegyensúlyozottabb struktúrákba kell foglalni a jövőben.

(8) Természetesen, különböző konfliktusok adódhatnak olyan területeken, ahol, például, japán, amerikai, WTO (Világgazdasági Szervezet) és OECD üzleti érdekek ütköznek az EU gazdaságpolitikai érdekeivel.

(9) A nemzeti gazdasági politikát (kereskedelmi, környezetvédelmi, mezőgazdasági, regionális és ipari struktúra politikát, stb.) illető konfliktusokat le kell győzni, amikor azokat csak nehezen lehet az EU tagsági követelményekhez igazítani. Természetesen, például a mezőgazdasági szférában a Közös Mezőgazdasági Politikától (CAP) várható előnyök nagy mértékben segíteni fognak az ehhez hasonló konfliktusok megoldásában. Noha nem árt tudni, hogy pontosan a mezőgazdaság terén komoly ellenényezők léphetnek fel az EU-tagoknál, amelyek azoktól az erős élelmiszertermelőktől, valamint a mezőgazdasági támogatások azon haszonélvezőitől eredhetnek, akik számára új versenytársak fognak megjelenni. A gyenge külkereskedelmi teljesítmény esetében a kereskedelmi deficitek esetleg importkorlátozásokat tesznek majd szükségessé, s olyan támogatást a hazai termelést illetően, mely lehetővé tenné a tagállamoknak, hogy pótolják a kiesett importot.

(10) A vállalkozói szféra nem elég erős még és ezért nagy mértékben alkalmazkodnia kell magatartását, ismereteit, képességeit és kapacitását illetően, hogy hatékonyabban be tudjon kapcsolódni a hazai és a külföldi befektetésekbe, más üzleti vállalkozásokba és hogy versenyezni tudjon EU vállalatokkal. Elég jelentős haladás tapasztalható ezen a téren a számos külföldi és vegyes vállalatnak köszönhetően, amelyek arra kényszerítik a hazai társaikat, hogy megerősítsék piaci jelenlétüket és versenyképességüket. Ennek ellenére még sok a teendő ezen a téren.

(11) Az ország rendkívül egyenlőtlen regionális fejlődésére vonatkozó ellenérveket hatékony regionális tervezéssel és stratégiával lehet legyőzni. Ez utóbbiak azért is szükségesek, hogy megfordítsák az utóbbi évek tendenciáit, amikor Magyarországon háromszorosukra (sőt, egyes területeken négy-ötszörösükre is) nőttek a különbségek közötti arányok. Az EU regionális alapjára való túlzott támaszkodás (amelyet ott maximum kétszeres különbségre alkalmaznak), semmiképpen sem a tagság melletti érv.[5]

(12) Azután ott van a „veszteség" – azaz inkább előzetes befektetés –, amelyet az országnak a tagságra való felkészülés során kell költeni, illetve befektetni. A haszon csak később fog jelentkezni, amikor a tagsággal együtt járó előnyök megjelennek. Kétség sem fér ahhoz, hogy aszimmetrikus ügyletről van szó, legalábbis ami az időtényezőt illeti.

(13) A második és harmadik EU-pillérrel kapcsolatos kiadások ugyancsak jelentős fizetési kötelezettségeket vonnak maguk után. A felvételre váró országoknak azonban bele kell ebbe a ténybe nyugodni. Magyarország már kinyilvánította ebbeli szándékát. Az ellentételt nézve – amelynek az értékét nem is lehet felbecsülni – ezt az árat meg kell adni; ennek a nagysága a tárgyalásos átmeneti folyamat alatt fog kiderülni.

(14) Az Európai Monetáris Unió (EMU) az európai fejlődés egy másik olyan fázisa, amelyhez megfelelő átmeneti időszak kell, ami az alacsony inflációt, a költségvetési hiányt, a kamatlábat és az állam eladósodását illeti. A gazdaság nagymértékű javítását kívánja meg az ehhez való csatlakozás. Nem vigasztalhat bennünket az a tény sem, hogy jelenleg egyedül Luxemburg teljesítette a megfelelő maastrichti követelményeket.[6]

(15) A fent felsorolt közvetett költségeken kívül, amelyek a nyílt piaci verseny által gyakorolt nyomást próbálják ellensúlyozni, a tagsággal együttjáró közvetlen pénzügyi hozzájárulások is szóba kerülnek. A számszerű összegről akkor lesz szó, amikor a csatlakozási tárgyalások megkezdődnek. Finnország 6.3 milliárd finn márkát fizet és a Közös Mezőgazdasági Politikától (CAP) 5.9 milliárd márkánál is többet kap. *Mutatis mutandis*, a Svédországot és Ausztriát érintő arányok nagyjából hasonlóak, a GDP-től és a mezőgazdaság problémáitól függően.[7]

(16) Természetesen, számos olyan terület létezik – a koppenhágai követelményeken kívül – amelyeken fejlesztéseket kell végrehajtani mind a nemzeti, mind az EU-val kapcsolatos célok érdekében.

a) Az államháztartás reformjának és más intézkedéseknek biztosítania kell, hogy Magyarország viszonylagos előnyei a humán erőforrásokban (oktatás, K+F kapacitás, kultúra, társadalombiztosítás) megmaradjanak. Ezt a tőkét őrizni és fejleszteni kell.

b) Ezzel szoros összefüggésben erősíteni kell a vállalkozási mentalitást, az erkölcsöt és a jóhiszeműséget mind az üzleti világban, mind az emberi lét összes területén.

c) A felsorolt és még számos más kormányzati és magánerőfeszítés eredményeképpen a nemzeti fejlődés és nemzetközi együttműködés, valamint a kiegyensúlyozott társadalmi struktúra egy erős középosztállyal, egy megfelelően fizetett és elismert munkásréteggel és egy közösségi

felelősségtudattal rendelkező tulajdonosi réteggel együtt kellene, hogy járjon.

d) Végül, egy átfogó és megfelelően célzott információs és oktatási stratégiát kellene kialakítani a médiában, az iskolában, a szakmai és a politikai fórumokon, az üzleti szférában és a közhivatalokban a nagyközönség számára. Az EU-tagság elfogadásához vagy az azzal kapcsolatos fenntartásokhoz ugyanis az embereknek ismerniök kell, hogy mit is jelent valójában az európai integráció; hogyan viszonyul az emberek és az ország nemzeti érdekeihez és törekvéseihez; melyek az előnyei és mekkorák a költségei; egyáltalán milyen más lehetőségek léteznek; mit jelentenek azok valójában; mekkora költségekről lenne szó az EU-tagság elutasítása esetén?

„Az igazság órája" – ellentmondó érzések

AZ *IGAZSÁG ÓRÁJA* – ez volt annak az 1996-ban Brüsszelben tartott szimpóziumnak a címe, amely következtetéseiben nem zárta ki az EU Kormányközi Konferenciája (IGC) esetleges kudarcát, azaz, arról is szó volt; mit kellene tenni ilyen esetben, milyen lehetőségek adódnak válság esetén?[8]

Némiképpen hasonló módon, azaz akkor, amikor többféle lehetőség képzelhető el, függetlenül attól, hogy ez vagy az a következtetés mennyire helytálló, a társadalomban egymásnak ellentmondó érzések léteznek.

(1) Először is, ott vannak azok, akik – mivel nem hallanak elegendő bátorító hírt – elkezdenek aggódni az IGC sikere vagy kudarca és, ebből következően, a bővítés miatt. Egy kudarc a csatlakozás, valamint az azzal járó fejlesztési előnyök drámai módon való elhalasztását jelenthetné.

(2) Hasonló aggodalmak kísérik azt a lehetőséget, mely szerint az EU – határozott menetrend nélkül – el-

halasztaná a csatlakozási tárgyalásokat, sőt akár formálisan is elutasítaná a javaslatot vagy levenné a kérdést a napirendről. Bár kevesen osztják ezt a nézetet, de létezik.

(3) Azután, létezik olyan aggodalom is, hogy vajon a protekcionista vagy keményvonalas magatartás nem teszi-e olyan magasra a tagsággal együtt járó követelmények szintjét vagy nem talál-e valamilyen ürügyet arra, hogy Magyarország kudarcot valljon azokban, ahelyett hogy az átmeneti stratégiákban rejlő előnyökkel és támogatással kecsegtesse az országot. Mi történik akkor, ha a konformitás követelményeinek teljesítését jogosan meg lehet kérdőjelezni?

(4) És mi lesz akkor, ha a népszavazás az EU-tagságot egy frusztrált európai állammá silányítja? Az *advocatus diaboli* kérdésekre is ismerni kell a válaszokat, annál is inkább, mert ha nem szükségszerűen ördögiek azok, akkor velük kell élnünk.

A reális helyzet, meglehetősen objektív alapon megítélve, a teljes jogú tagság az ezredforduló környékén, ahogy azt sokan hiszik, s ennek egybe kell esnie nemzeti törekvéseink javával.

(5) Ennek ellenére itt is belép egy ellentétes érzés. Pontosabban, az az aggodalom, hogy a tagság mindössze az emberek nagyobb és szegényebb részének a kiadásait és költségeit fogja növelni. Tragikus lenne – beláthatatlan következményekkel – ha az emberek arra a következtetésre jutnának, hogy nem elég, hogy a kommunista válságból kinövő demokratikus forradalom az életszínvonalukat rontotta, hanem még európai álmuk is lidércnyomássá válik. Egyértelmű, hogy mindenki elutasít egy ilyen forgatókönyvet.

(6) Az összes felbukkanó probléma ellenére minden olyan ország és nép, amely eddig csatlakozott az EU integrációs folyamathoz, jelentős mértékű fejlődést tapasztalt gazdasági jólétében és életminőségében egyaránt,

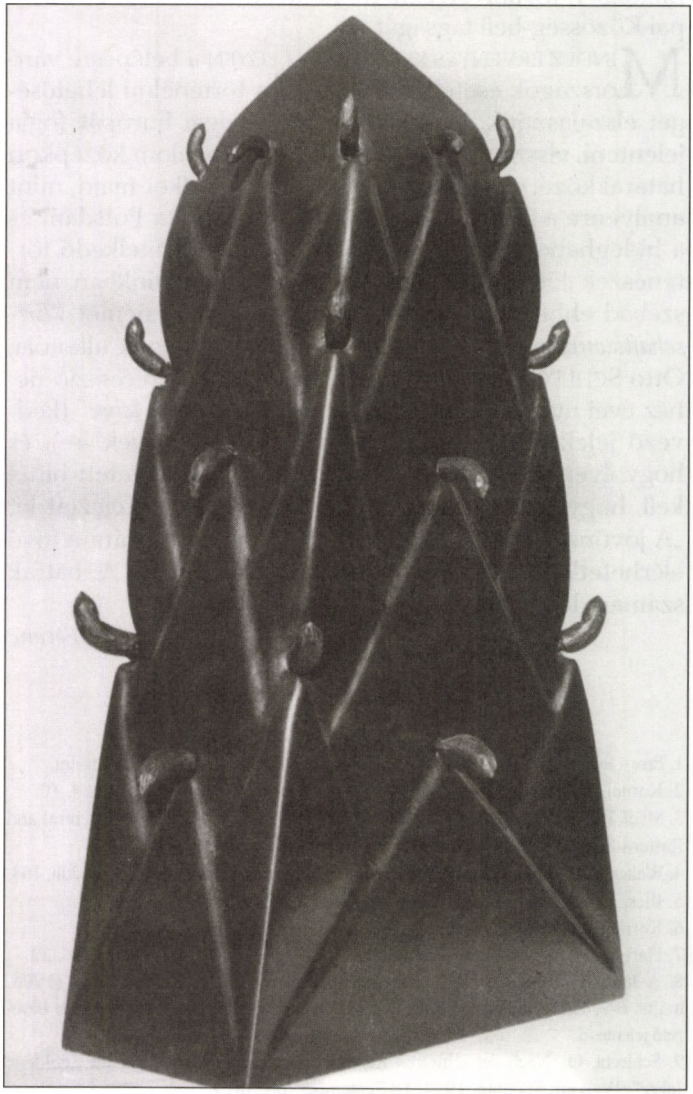
miközben tovább élvezhette nemzeti identitását és Európai Közösség-beli tagságát.

MINDEZ ÉRVÉNYES KELL, HOGY LEGYEN a belépésre váró országok esetében is. Ha ezt a történelmi lehetőséget elszalasztjuk, „Európa" ismét Nyugat-Európát fogja jelenteni, visszatér a NAGY KÁROLY-i birodalom középkori határai közé, s egy olyan politikai torzót alkot majd, mint amilyenre a 20. századi Európát zsugorította Potsdam és a hidegháború, ahogy mindezt egy éve kiemelkedő történészek kifejtették, azt állítva, hogy napjainkban nem szabad ehhez a megoldáshoz visszatérni. A német *Wirtschaftswunder* és a szociális piacgazdaság egyik alkotója, Otto SCHLECHT nemrég kijelentette, hogy a recesszió nehéz évei után *die Zeichen stehen gut für „goldene Jahre"* (kedvező jelek mutatkoznak eljövendő „arany évek"-re), és hogy ilyen időkben az ember azzal a jövőbe vetett hittel kell, hogy cselekedjen, amit Victor HUGO így fejezett ki: „A jövőnek számos neve van. A gyengék számára a jövő elérhetetlen. A gyávák számára ismeretlen. A bátrak számára lehetőséget jelent."[9]

MÁDL Ferenc

Jegyzetek

1. Erre a fejleményre lásd Mádl, F. és Mádl F. – Müller-Graff, P. C.: (eds.) passim.
2. Kornai, J., Az EU bővítése Keletről nézve; 5 Europa Forum 1995, no. 4, 10.
3. Mádl, F., State and Economy in Transformation – Revolution by Law in Central and Eastern European Countries, 59.
4. Walter, G., EU Finanzierung auf dem Prüfstand: 19 Integration 1996, no. 3. Juli, 164.
5. Illés, J., Regionális politika, kézirat, Budapest 1996, 11.
6. Kornai, J. (a fenti 2. számú jegyzetben) 10.
7. Hargita, Á., Az Eu új tagállamainak csatlakozási tapasztalatai, Bp, 1996. 32.
8. A Jean Monnet-professzorok szimpóziuma a Kormányközi Konferenciáról (1996. május 6-7, Brüsszel), Vitaanyagok – A 7 munkacsoport koordinátorainak bevezető jelentései.
9. Schlecht, O., Nach der schweren Rezession stehen die Zeichen gut für „goldene Jahre": Welt am Sonntag, 1994. 18 September (no. 38) 9.

LIPCSEY GYÖRGY: KOMPOZÍCIÓ

FÁK, CSÚCSOK ÉS A NEGYVEN KILÓS BÖRÖND

Beszélgetés Lipcsey Györggyel

Lóska Lajos: *Úgy tudom, 1973-ban fejezted be Dunaszerdahelyen a gimnáziumot. Utána hogyan alakult az életed?*
Lipcsey György: Rajzolni mindig szerettem, a faragás meg csak úgy jött magától; késsel, bicskával bütyköltem. Az évek múltával azután egyre több szobrom gyűlt össze otthon és el-el vittek belőle különböző kiállításokra.
Lóska Lajos: *Amikor nálatok jártam, sok régi portrédat láttam a szekrény tetején. Ezek szerint fejeket készítettél pályád elején.*
Lipcsey György: A gimnázium befejeztével minden cél nélkül csak magamnak farigcsáltam. Mintázni nem mintáztam. Pozsonyban közben a főiskolára legalább hét alkalommal jelentkeztem. Az első felvételit soha nem felejtem el. Fogalmam sem volt, hogy mit kell majd csinálnom, ott láttam először hogyan mintáznak szakszerűen fejet. Nagy különbség volt köztem és a képzőművészeti szakközépiskolát végzettek között. De mire abbahagytam a meddő felvételizéseket, megtanultam mintázni.
Lóska Lajos: *Korai szobraid között olyanok vannak, mint a Vak (1970) vagy az Alázkodók (1977). Ezek végső soron még zsánerfigurák. A Vak a semmibe néz, az Alázkodó meg görnyedten a kalapját a kezében tartja. Miközben ezeket készítetted, tájékozódtál a modern művészetben? Nézegettél albumokat, könyveket, vagy mindent csak úgy magadtól csináltál?*
Lipcsey György: Nem is kerestem, de nem is voltak példaképeim. A Vakra, ami ma is megvan otthon, úgy em-

lékszem, mint a harminc vagy ötven korai szobrom közül a legjobban sikerültre. Az Alázkodók később készült, már a katonaság után. Az is lehet, hogy a katonaévek inspirálták. Úgy érzem, hogy utána váltottam, volt egy olyan periódusom, amikor az ember és az állam kapcsolata foglalkoztatott. Elkezdtem egyszerűsíteni, redukált formákkal dolgozni. Az állat inkább nonfiguratív motívum lett, az ember meg megmaradt figurálisnak: megvolt a törzse, feje, keze, lába. Majd elkészítettem a *Parasztok* (1979) című munkámat, melyen négy figura egymásnak hajol, összebújik, háttal a világnak. Itt már nem a látványból indultam ki, hanem a formából, a tömegből, a kompozícióból és nagyon tömbszerű, összefogott lett. Ugyanez elmondható a Szerelemről is, de ez már 1986-ban készült és más anyagból nem fából, hanem márványból. Egyre tudatosabban dolgoztam, mielőtt hozzáfogtam faragni, rajzokat, makettet csináltam. A vázlataimat nem gyurmából vagy agyagból készítettem, hanem epoxi-gyantából, ez az anyag drágább, mint a többi, de közelebb áll az eredetihez.

Lóska Lajos: *E periódusban műveid formailag* MAILLOL *és* MEDGYESSY *stílusához kapcsolhatók leginkább. Az 1969 és 1980 között alkotott plasztikáidról elmondhatjuk tehát, hogy figurálisak, de erősen összefogottak, tömbszerűek. Eddig csak a szobraidról szóltunk, ám voltak ebben az időszakban kiállításaid is. Beszélhetnénk ezekről is. Melyik évben rendezted az első önálló tárlatodat?*

Lipcsey György: Az első kiállításomra azután került sor 1973-ban, hogy országos amatőr versenyt nyertem. Otthon mutatkoztam be, Dunaszerdahelyen. Csallóközben szinte minden helységben volt kultúrház, így a környéken máshol is rendeztem tárlatokat, majd elkezdtem felvételizni a Képzőművészeti Szövetségbe, ami harmadszori nekifutásra sikerült. Az egyéniek mellett természeten gyakran szerepeltem csoportos bemutatókon. A szövetségi tagságnak az volt az előnye, hogy bármilyen országos tárlaton részt vehettem.

Lóska Lajos: *Hogyan kerültél be a szövetségbe?*
Lipcsey György: A felvételre azokat a korai plasztikáimat vittem, melyekről már beszéltünk. Utólag így visszagondolva, ez nem is volt olyan egyszerű. Szerencsém is volt, mert ült egy ismerősöm a zsűriben, de hát mégiscsak ott voltak a szobrok.
Lóska Lajos: *A lekerekített, tömbszerű plasztikáid után játékos kompozíciókat készítettél. Ilyenek a* Formák II., *vagy a* Formák IV. *(1986)*
Lipcsey György: A '80-as években egyre inkább a kő kezdett el érdekelni. Az első időkben diófát faragtam. Azért diófát, mert elsősorban ehhez tudtam hozzájutni Csallóközben. A kővel is így voltam. Sokat jártam Komáromban akkoriban, amikor lebontották a fél várost, és egy oszlopot vagy más márványelemet igen olcsón lehetett vásárolni. Mi megraktunk egy teherautót márvánnyal és elhoztuk. Az első időkben nagyon primitív vésőim voltak. Kezdetben ebből az anyagból is naturális szobrokat faragtam, amik nagyon sokaknak tetszettek. A komáromi anyagból azután született vagy 5-6 szobor, de még ma is van a márványból, amit majd egyszer megfaragok.
Lóska Lajos: *Lassan eljutunk beszélgetésünkben az 1990-es évekig, amikor ismét új formákat kezdtél el keresni, így születtek az archaizáló, egyiptomi előképekből kiinduló plasztikáid. Ezek hasonlítanak az egyiptomi domborművekhez, pontosabban a negatív domborművekhez, annyiban, hogy a geometrikus tömbökbe negatív sziluetteket, árkokat vésel, ezzel adod meg a végső jelentését szobraidnak, pl. egy geometrikus formába belevésel egy női ölre emlékeztető negatív sziluettet (Akt, 1990). De ebben a felfogásban készült például az Anya című kompozíciód is. Hogyan jutottál el ehhez az alkotásmódhoz?*
Lipcsey György: Talán érdemes megemlítenem, hogy a sziluett bevésetű szobraim előtt más reliefeket is készítettem. Ez a dombormű-sorozatom relatíve modernebb formákból született, talán nagyon áttételesen a pop art is

befolyásolt, ugyanis fa domborműveimre szövegeket, újságpapírt applikáltam. Bár ha belegondolok a dologba én úgy jutottam el ehhez a technikához, hogy az információ robbanásról akartam beszélni. Szerintem az írásos információ – a képi mellett – a legjellemzőbb része világunknak. Az újságokkal, kollázsokkal borított reliefek után kezdtem el nonfiguratív plasztikákat faragni, olyanokat, mint a *Burok* (1991). A munkáim, természetesen, nem egymás után készültek, hanem paralel vagy éppen megszakításokkal. Faragtam az Imádkozó nőt, a Terhes nőt vagy a Sikolyt. A nonfiguratív szobroknál, a kemény és a lágy, a hajlékony anyagok ellentétére építettem, például a *Buroknál* fára és a kötélre. Mindez játéknak indult, de azután komoly dolog lett belőle. A kötél mint hajlékony forma izgatott, a fa pedig mint kemény, stabil, de mégis szerves anyag. Ezeket követték a spicces, szúrós szobrok (*Itt, I-III*). Arra jöttem rá, hogy gondolkodása és kreativitása mellett, világunkban a legtöbb rossznak létrehozója az ember. Az ember, aki a legmagasabb rendűnek hiszi magát, de végső soron a leggonoszabb, tehát a mi nagy fejlődésünk mégsem olyan egyértelmű. Lineáris evolúció különben sincs. A spicces, szúrós szobraim erről az ambivalenciáról szólnak, ha szólnak. Szúrósak vagyunk és könyörtelenek. De ilyenek vagyunk-e igazán? Erre utalnak a hegyes formát, vagy felmutató ujjat formázó szobraim. Isten feddő ujját mintáztam, a megfeddő ujjat.

Lóska Lajos: *Az ujjat, piramist, vagy gúlát formázó szobraid jelek, de ezek a felkiáltó jelek hegyesek, csúcsban, vashegyben végződnek, az égbe karcolnak.*

Lipcsey György: E három darabos sorozat mindegyike mutatóujjat, kúpot formáz, tehát az emberre emlékeztet. Az emberre, amiből csak az ujja maradt meg korunkra. A felemelt ujj arra utal, hogy még itt vagyunk. De ugyanakkor másra is emlékeztet a szobor, egy veszélyes tárgyra: lövedékre vagy bombára. A márvány szép mint

anyag, mégsem a szépségre utal, hanem inkább a veszélyekre figyelmeztet a munka. A művészetnek különben is több a feladata annál, hogy pusztán gyönyörködtessen. E veszélyt demonstráló plasztikák után születtek a facsonkokra, vagy karmokra emlékeztető kő-vas fák.

Lóska Lajos: *Magyarországon is létezik egy csoport, a Fáskör, melynek tagjai – SAMU Géza, OROSZ Péter, VARGA Géza Ferenc – fákat ábrázoló objekteket, műveket készítettek-készítenek. Neked hogyan jutott eszedbe, hogy kőből és rozsdás vasból mintázz karom-koronájú fákat?*

Lipcsey György: Technikailag úgy kivitelezem őket, hogy a kő-törzsüket kifaragom, a vastüskéket pedig kovácsolom. Védekező fák ezek, de mivel csak magukat óvják, azért karmolnak bele a világba, nem agresszívek. A fák és a növények soha nem támadóak, csak az ember. A fák csupán élni akarnak. A fákból azután készítettem 6-7 darabot, amiket egybekomponáltam, így lett belőlük erdőt formáló szoborcsoport.

Lóska Lajos: *E munkáidat követően – és ezzel el is jutottunk napjaikig – faragtad klasszikus-figurális, madarakat és embereket ábrázoló domborműveidet. Hogyan keletkeztek ezek?*

Lipcsey György: A szükségből csináltam erényt. Voltak és vannak vastag, 60-80 cm átmérőjű rönkjeim. Egyszer átvizsgáltam a hasábokat és rájöttem, hogy nagyon eszik a fát a kukacok. Szétfűrészeltem tehát karikára a rönköket, és ezeket kezdtem el faragni. Az első domborműveim madarakat ábrázolnak. Természetesen nem estem csak úgy neki a fának. Voltak rajzaim, azokat vettem alapul. Azután annyira belejöttem, hogy készítettem legalább fél tucat domborművet, melyek egy részét ki is állítottam 1996-ban Budapesten a Duna Galériában. Meg kell még említenem, hogy ezek a domborművek egytől-egyig patinázottak, de csak annyira, hogy alapanyaguk, a fa, megőrizze jellegét. Amikor faragtam, igyekeztem elszakadni a hétköznapoktól. Meg kell hogy mondjam, élve-

zettel csináltam. Egyszerűen ki akartam lépni a mindennapi verkliből. Volt egy nyugodt telem, amikor faragtam és faragtam, úgy éreztem, hogy csak magamnak csinálom. Rajzoltam, közben hallgattam a rádiót, ittam a teát, rajzoltam, olvastam és főleg gondolkodtam.

Lóska Lajos: *A majdnem 90 százalékban magyarok lakta Dunaszerdahelyen élsz. A kisebbségi lét mennyire befolyásolja munkásságodat? Milyen kapcsolatban vagy a szlovák művészettel? Említetted, hogy országos kiállításokon is szerepelsz. Milyen a fogadtatása munkáidnak? Készítettél több köztéri művet is. Az 1848-as magyar szabadságharcnak emléket állítót Dunaszerdahelyen, továbbá terveztél egy monumentumot, mely az 1948-ban kitelepített magyaroknak állítana emléket. Jelentős közszereplést is vállalsz, te vagy a Szlovákiai Magyar Képzőművészek Társaságának elnöke. E tevékenységedről is mondhatnál valamit.*

Lipcsey György: Munka közben soha nem gondolok arra, hogy én most a kisebbséghez vagy többséghez tartozom. Egyszerűen szobrokat csinálok. Vannak természeten konkrét megbízások, amikor kisebbségi tematikájú plasztikákat készítek. Ilyen jelenleg a kitelepítési emlékmű terve. A magyaroknak a Felvidékről történő kitelepítése – ma ezt etnikai tisztogatásnak neveznék – történelmünknek egy olyan tragikus időszaka volt melyről kötelességünk megemlékezni. De én ezt a szobrot sem kisebbségi vagy többségi alkotóként, hanem csak úgy művészként csinálnám. De az – fontos hangsúlyoznom – olyan történelmi esemény volt, melynek emléket kell állítani, hogy mindenki tudjon róla. A szlovák kiállításokat 1989-ig nem zsűrizték, ott minden felkért szövegségi tag kiállíthatott. Amit beküldtem, azt be is mutatták, munkámmal kapcsolatos szlovák sajtóvisszhangról viszont nem tudok. Csoportokhoz soha nem tartoztam, még akkor sem, ha tudtam, hogy vannak, akik csoportba tömörülve több pénzhez juthatnak. A szlovákiai magyar képzőművészek pedig, sajnos, egyre közömbösebbek, ugyanis támogatást

sem a társaságunktól – nekünk nincs sok pénzünk – sem a szlovák szövetségtől nem kapnak. Mi egyelőre mást nem tudunk nyújtani, csak információkat. Jó lenne ha a magyarországi Képzőművész Szövetségtől és a különböző társaságoktól is kapnánk híreket, mert ezeket a tagjainknak tovább tudnánk adni.

Lóska Lajos: *Olyan művész vagy, aki megél a megrendeléseiből?*

Lipcsey György: Évekig rajztanításból éltem. Most éppen megélek a szobrászatból, de nem tudom meddig. Itt van pl. a kitelepítési emlékmű. Erre 200.000 korona van jelenleg, ez nem nagy összeg. Ha ebből megveszed az anyagot és az adót befizeted, semmi sem marad. Mindenesetre már készítettem egy, az állomásokon látható padot, illetve a pad mellé helyezett 40 kg-os bőröndöt ábrázoló tervet, melynek a talapzatára lenne rávésve a kitelepítettek névsora. Van egy másik tervváltozatom is, a négy összehajló paraszt, amit kisplasztikában már megfaragtam.

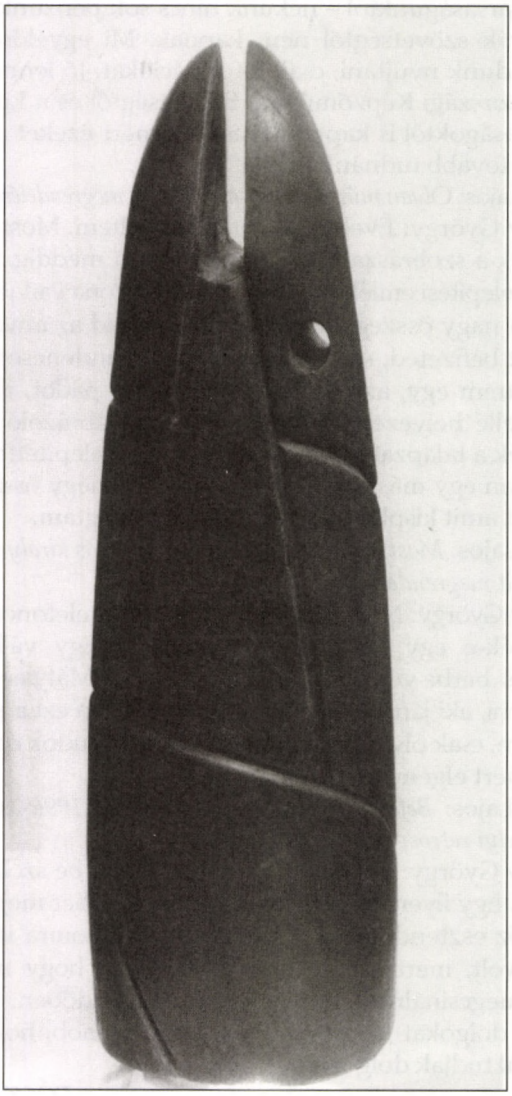
Lóska Lajos: *Most készítesz viszont egy Mátyás király szobrot. Ez privát megrendelés.*

Lipcsey György: Nagymegyerről felhívtak telefonon, nem csinálnék-e egy Mátyás-király szobrot. Egy vállalkozó ugyanis bérbe vette az ottani fürdőt, amit Mátyásról akar elnevezni, aki járt a környéken. Az idén télen ezt a szobrot faragom, csak olyan hideg van, hogy nem tudok dolgozni rajta, mert elgémberednek az ujjaim.

Lóska Lajos: *Befejezésképpen beszélhetnél az 1996-os Dunaszerdahelyi retrospektív kiállításodról.*

Lipcsey György: Utoljára tíz éve mutattam be szobraimat otthon. Egy ilyen tárlat arra jó, hogy az ember megnézze, hogy tíz esztendő alatt mit faragott. Számomra is tanulságos volt, mert számvetést készítettem, hogy mit kell majd megcsinálnom az elkövetkezendő időben. Szeretnék új dolgokat készíteni. De a legfontosabb, hogy függetlenül tudjak dolgozni.

LÓSKA Lajos

LIPCSEY GYÖRGY: TÜSKÉS OSZLOP

Gazdaságkor nyelvének egyik kulcs-varázsigéje a húzóágazat. *Húzóágazat lehet az autógyártás, a kompjuterizálás, sőt az oktatásügy is. Hogy a mezőgazdaság is az lehet? Itt, ma, Magyarországon? Aki összehasonlított már egy szem holland és magyar epret, vagy bajor és szabolcsi almát, az tudja, hogy igen. De nem csupán a verhetetlen, „világszínvonalú" magyar ízek miatt, hanem azért is, mert e túlnépesedő glóbuszon az élelmiszertermelés az első stratégiai ágazatok közé tartozik. A legfrissebb adatok szerint hazánkban a központi támogatás fele-harmada az európai szintnek. Aki jár a magyar faluban, az szinte kórházban jár: mindenütt sebesültek, haldoklók: mezőgazdaságunk ezer bajjal küszködik. Talán nincs senki, aki indulat nélkül tud beszélni a gondokról. Többek között azért sincs, mert igazán és komolyan és a meghallgatás reményével kevesen szólhattak azok közül, akik a földet művelik, a bajokat szenvedik.*

A Magyar Szemle régi hagyományait fölélesztve napirendre tűzi a földművelés ügyét és helyet ad minden olyan írásnak, amely a tisztesség és a minőség határain belül jobbítani akar. Természetes, hogy e sorozatban közölt írások sok szempontból „egyenetlenek" lesznek, s ahogy mondani szokás, nem tükrözik majd a szerkesztőség álláspontját. De nem is a mi álláspontunkról van szó, hanem az igazságról, ami talán ebben a vitában kiderül.

(czakó)

A MAGYAR MEZŐGAZDASÁG ZALASZENTBALÁZSRÓL NÉZVE

Az agrárhelyzetünk jelenlegi megítéléséhez nélkülözhetetlenül szükséges agrártörténetünk áttekintése, hogy józanul értékelve megválaszthassuk a legoptimálisabb gazdasági, gazdálkodási struktúrát, szerkezetet, for-

mulát. A rendszerváltozás utáni politika és kormányzás is fontosnak tartotta a történelmi visszatekintést. Minden lépését ez vezérelte, a sérelmek orvoslását, a kárpótlást és ezzel a tulajdonviszonyok átkutyulását, tökéletes fejre állítását, deformálását.

1945 előtt Zalaszentbalázs községben, ahol élek és a környező községekben a már nagyon sokszor kielemzett társadalmi, gazdasági és tulajdonosi viszonyok léteztek. Az egyetlen nagybirtok-uradalom kb. 1100 kh. földterülettel rendelkezett.

A hat-hét tehetősebb gazda földtulajdona átlagban 30-70 kh. volt, a tömegesebb „középparaszti" birtok 6-7 kh. a szegényeké 1-3. kh. A szegények, tetszik vagy nem, sokan voltak és nagyon szegények voltak. Tenyérnyi területre zsúfolódott viskókban laktak. A tehetősebb gazdák földjén dolgoztak, termény-napszámért. Ez teljes mértékben nem fedezte megélhetésüket, ezért eljártak summás munkára.

A PARASZTI BIRTOKOK ESZKÖZELLÁTÁSA nagyon gyenge volt. Szinte százévekkel maradt el az európai gazdálkodókétól. Csak a tehetősebbek rendelkeztek, vonóerőként, lóval. Nagyon kevés volt a vetőgép. A szegényebbek tehenekkel dolgoztak. A megkarcolt földbe kézzel szórták a magot. A terméseredmények nagyon gyengék voltak. Nem fedezete a termés a községben élők eltartását, túl sokan voltak hozzá.

A nagygazdák termésének nagy része napszámbérre ment. Az esetleges maradékra nem volt szervezett piac. Az értékesítés nagyobbrészt állatokban történt, a nagyvárosokon keresztül bonyolódott le, vagy a falukat járó kupecekkel.

A képződő árbevétel minimális beruházásra adott lehetőséget, elvitte a nagyon szegényes öltözködés. Az étkezés is nagyon szerény, hiányos volt. (Krumpli, szalonna, hagyma, sütőtök, tészta.) Húst csak ünnepnap et-

tek, vagy ha döglődött a jószág. A fiatalok és az öregek az istállóban, vagy a pajtában aludtak. Az orvosi ellátásért fizetni kellett, nem volt nyugdíj. Lényegében senki sem élt jól. Viszonylag nagyobb biztonságban élt a cseléd. A szerződésben rögzített bért, ellátmányt pontosan megkapta. Az orvosi ellátásra OMBI-it fizettek utána.

1945 után felosztották a földeket. A földosztás mellett megjelent a rombolás is. Az uradalmi istállókat szétbontották, így állatférőhelyek semmisültek meg. A kiosztott földekhez az új földtulajdonosok nem rendelkeztek termelési eszközzel, igásállattal. Az elért terméseredmény kétségbeejtően gyengén alakult. A szegényeknek kijáró igazságszolgáltatás nevében kíméletlenül nekiestek a módosabbaknak. Nem volt, aki termeljen. Az élelmiszerellátás „érdekében" lesöpörték a padlásokat.

A középparasztoknak nevezettekre hatalmas teljesíthetetlen adót vetettek ki. Zalaszentbalázson az uradalmi birtok és major maradványain a volt cselédség egy részével megalakították a Kossuth tszcs-t. Siralmas gazdálkodási tevékenységet folytattak.

1956 UTÁN A PARASZTOK EGY RÉSZÉVEL létrejött egy másik, lazább szövetkezés. Közben a kiosztott házhelyeken a földhöz jutottak építkeztek. Lakóházakat építettek és elköltöztek az egymásra nyomorított viskókból. A lakóházak mögé, az állatok részére kis, tömésfalú istállókat raktak össze.

Lassan beszerezték a földművelő eszközöket. 1960 előtt környékünkön már nagyon fejlett állami gazdaságok működtek. Kiváló szakmai irányítás mellett. Komoly gépparkkal, állattenyésztéssel rendelkeztek, s jó terméseredményeket értek el.

1960-ban felgyorsult és be is fejeződött az erőszakos tsz szervezés. Kegyetlen, léleknyomorító, embert alázó akció volt. Községünkben nagyon elverték az embereket, a dunyocska nótáért nagyon megszenvedtek. Az így lét-

rehozott gazdaságokban hiányoztak a gazdálkodás feltételei. Nem volt pénztőke, nem voltak munkaeszközök, állatférőhelyek, forgóeszköz, állatok. A munkaeszközt és az állatállományt „betagosítással" szedték össze. Nagy ütemben megkezdődött az istállók építése. A dorongfából összevert szerfásoké, majd a százas istállóké.

Talajművelést a megszervezett, államilag létrehozott gépállomások, a növényvédelmet a növényvédő állomások látták el, bérmunkában.

Közben folyamatosan történtek gépvásárlások. Kialakultak a szerelőműhelyek. Mindezek minden községben és termelőszövetkezetben hasonlóan zajlottak le. Kezdetben a tsz-ek nem tudtak munkabért fizetni. Az elvégzett munka mérése munkaegység számítással történt, ennek alapján adtak év végén osztalékot – minimális készpénzt, és valamennyi terményt.

MEGÉLHETÉS SZEMPONTJÁBÓL nagy szerephez jutott a háztáji gazdaság. Párt- és kormányprogram lett a háztáji gazdaság fejlesztése, támogatása. Zalaszentbalázson a háztájiban lévő lehetőségek kihasználása viszonylag gyenge maradt. Nagy szerephez jutott viszont sok községben, mint Pölöskefő, Pötréte, Fűzvölgy, Kacorlak, Zalaszabar, Zalakaros, Nagyrada stb. Általában minden községben. A háztáji gazdálkodásban válik jelentőssé a magánparaszti időből megmaradt gazdasági épület, a zártkert nagysága – szétíratható volt a családtagokra – a borospince mérete, és a bennük lévő hordók űrtartalma. Nagyon ismerős volt ez a mondás: szegény tsz – gazdag tagság.

Nagy lehetőségként adódott a részesművelés. A tsz. lekaszálta a rétet, a tag összegyűjtötte harmadából. Jön a fordított harmados fogalma: két kis boglya a tsz-é egy igen nagy a tagé. Sok esetben megtörtént, hogy a földről gabonát szállító jármű a tsz-tag udvarán kötött ki. Ott volt még a háztáji föld. A tsz. megművelte és a terményt

hazaszállította szinte ingyen. Mindezekhez még hozzájött a zártkertben megtermelt takarmány. Ahol nagy pajta, nagy istálló volt, sok állatot el lehetett helyezni, jó pár bikát, hízósertést felhízlalni és tsz. szervezésben értékesíteni. Adómentesen. A tejcsarnokok is nagy forgalmat bonyolítottak le.

Nem volt értékesítési gond, jött az olasz, az orosz kereskedő. Csodálatosan nagy hasznot adott a bor. Sok ezer liter esővizet lehetett bor gyanánt értékesíteni. Olcsó cukorral rengeteg bort csináltak azok, akiknek volt nagy zártkertje, szőlője, nagy pincéje, nagy hordói. Ezelőtt harminc éve, már a hatvanas évek elején, egy-egy gesztenyés tulajdonos évente több mint százezer forintot vett be.

A HÁZTÁJI MUNKÁK VÉGZÉSÉHEZ, a zártkertekbe is a tsz. adta a munka eszközöket, a gépeket, a fogatot. Egy napos drasztikus igénybevételért pár órás díjat fizettek. Felejthetetlen élmény ahogy azok üvöltöttek, akik azonnal nem kapták meg a kért járművet. – „Megyek a pártbizottságra, bejelentem, hogy nem támogatják a háztájit."

A régen tehetősebb gazdák, már mint tsz. tagok, csak a kötelezően előírt munkát dolgozták le – nagyon kevés kivétellel –, hogy a különböző kedvezményekhez a jogviszonyt megszerezzék. Szezonális – őszi – időszakokban a tsz-ben nem volt munkaerő. Legtöbb esetben a háztájizás lehetőségével nem rendelkező, csak a tsz. fizetéséből élő tagok is a volt módosakhoz mentek napszámba, mivel ott jóval többet kerestek. Már a hetvenes évek legelején tudtak sok millió forintért Budapesten vagy más kiemeltebb településen házat venni gyermekeiknek, akik felsőbb iskolai, vagy egyéb szakmai végzettség után ott helyezkedtek el. Nem hiszem, hogy a városi lakossá vált fiatal minden vágya az lett volna, hogy saját birtokán hajnaltól késő estig túrja a földet, mint önálló gazdálkodó.

A termelőszövetkezetek árnyékában a tsz-hez kapcsolódóan nagyon sokan meggazdagodtak. Még a juhá-

szok legeltetése is a téeszekhez kapcsolódott. Legfőképpen azok szereztek vagyont, akiket aztán a rendszerváltás után, mint anyagilag tönkretetteket, kárpótoltak. Ilyen lehetősége a parasztságnak nem volt és nem is lesz.

Közben a termelőszövetkezetek különböző buktatókkal, megroggyanásokkal bizonyos differenciálódás mellett, de fejlődtek. Korszerű, nagyüzemi istállókat építettek, gépparkokat alakítottak ki, és nagyon sok helyen a legkorszerűbb technológiákat alkalmazták. Csodálatos és egyben a világon egyedülálló volt a háztáji, a „bedolgozás" rendszere, a kívülállókkal történő termeltetés. A nagygazdaság termeléséhez kapcsolódó vállalkozóknak nem volt szükségük forgóeszközre, röviden szólva tőkére, hitelre.

A TERMELŐSZÖVETKEZETEKBEN A DEMOKRÁCIA a gyenge munkafegyelemben nyilvánult meg, amely a termelési eredmények, a jövedelmezőség rovására ment. Hatalmas, bürokratikus apparátussal dolgoztak. Teljesen fölöslegesnek és károsnak bizonyult a nagyon sok falura kiterjedő mamutüzemek létrehozása. A gazdasági nagyságok kialakításánál a technológia optimális, leghatékonyabb kihasználtságát kellett volna figyelembe venni.

Mindezek ellenére Magyarországon nagyüzemi gazdálkodás folyt. A termelőszövetkezetek mellett az állami gazdaságok nagyon magas szinten termeltek. A nagyüzemi termelés a termelési eszközök és szellemi tőke koncentrációja folytán a legversenyképesebb, leghatékonyabb termelés. A nagyüzemi gazdaságok társadalombiztosítási járulékot (sztk-t) fizettek a dolgozóik után, és adóztak a föld és nyereség után – az államnak nettó befizetők voltak. 1990 után a társadalom átalakítását, azaz a rendszerváltozást szűk csoport hajtotta végre a társadalom kizárásával. A társadalom nem azt várta, ami történt.

Vegyünk sorra néhány szempontot:

a) Leértékelődött a termelőmunka. Leértékelődött az alkotó, az érték előállító iparkodás, termelést irányító szak-

emberek tudása. Felértékelődött a pénzügyi szakma és a jogász tevékenység. Az ideológiai szólamok zajában eltűnt az ország vagyonát jelentő gazdasági értékek védelme, megszűnt az ellenőrzés.

b) A kárpótlás az egész társadalomra, az ország létére kiható katasztrofális, elhibázott ügylet volt. Lebonyolítása kétségbeejtő ésszerűtlenséggel folyt. Döbbenetes hatása volt a licitnek.

A kárpótlással, amennyire lehetett, szétszórták a nagyüzemeket. A kárpótlási jegyek vontatott kiadása mellett megkezdték a licitálást a földekre. Az elején kiadott jegyekkel történő licitálással a nem létező cséplőgép kárpótlásaként milliókat érő gyönyörű tölgyeseket kaparintottak meg. Pár kh. kárpótlásaként 30-40 hektárt tulajdonítottak el. A később – talán jogosan – kárpótlási jegyekhez jutottak már csak gyalogutakért licitáltak, kapavágás szélességű földekért. A nagyüzemeket, termelőszövetkezeteket – fogadjuk el ezt a megjelölést – szétverték, szétlicitálták, szétvagyonrészelték, tönkretették.

A mezőgazdasági szakember-állománynak, szürkeállománynak nekiestek. Zöldbárózták, komcsizták, bolsizták. A betyárját, milyen jogon, milyen kiváltságossági alapon?

A KÁRPÓTLÁSNAK MI VOLT A FEDEZETE, kinek a rovására, kinek a zsebére, életszínvonalára, életére, élet-kilátástalanságára ment? Az egész társadalom létéből, az ország szegénységéből, a szegények még nagyobb szegénységéből adakoztak. Kárpótoltak, miközben hatalmas visszaélésekre, szélhámosságokra, érdemtelen meggazdagodásra adtak lehetőséget. Hatalmas területeket birtokolnak azok, akik soha nem foglalkoztak termeléssel.

c) A pár hektáros földbirtokocskákkal nem lehet mit kezdeni. A szétszórt mezőgazdaság nem egyenlő a farmergazdálkodással. A kis- vagy akár nagyparaszti – gazdálkodás a mai világversenyben életképtelen. Az álló- és

forgóeszközök hatékonysága kihasználtsága – kétségbeejtően gyenge. A mai agrárolló mellett ráfizetéssel, rossz minőséget termel.

A létrejött lehetetlen állapottal nem lehet mit kezdeni. Nincs megoldása, nincs lehetősége az intenzív, jövedelmező gazdálkodásnak. A világpiaci versenyben, a piacra jutásban halálra van ítélve.

d) A paraszti polgárosodás, polgárság utópisztikus álom.

Környékünkön a kivett, illetve kárpótlással szerzett földterületeken nem folytatnak főállású, „paraszti" mezőgazdasági tevékenységet. A területeiket kiadják bérbe a szerencsésen megmaradt tsz-eknek, vagy a tsz-ekkel műveltetik meg, takaríttatják be bérmunkában.

A KIALAKULT ELLEHETETLENÜLT ÁLLAPOTÉRT a nagypolitika prominensei egymást okolják. Szócsatázva egymásra mutogatnak. Úgy néz ki az egész, mint amikor egy telivérre felügyelő gondozó a telivért szamárral ugratja, az ellést viszont másik gondozó vezeti le. A megszületett öszvér miatt nagy a pörlekedés. A leghangosabb szidalmazó az, aki a szamár-csődört a lóra vitte. Kereshetik a módját, hogy a kis öszvérből hogyan lesz versenyeket nyerő paripa.

Közgazdasági törvényszerűség, hogy a nagyüzem a termelési eszközök, a szaktudás koncentrációja folytán életképesebb, versenyképesebb, mint a széttagolt kisüzem. A fenti törvényszerűségek következtében Magyarországon újból létre fognak jönni a nagyüzemek. De nem mindegy, hogy a nagyüzemi termelés egy kézben van-e, és egy valaki vágja-e zsebre a megtermelhető értékeket, vagy szövetkezés formájában több, sok ember megél belőle.

e) A rendszerváltozás óta mindkét kormánynál céltudatos megnyilvánulást, politikai gazdasági ráhatást találni a „nagyságosuras" nagybirtok kialakítására. Egyértelműen minden intézkedés idehat. Vegyük sorra őket:

– A termelőszövetkezetek szétszórása, a földterületek széttulajdonítása. Olyanok is rendelkeznek földdel, akik mezőgazdasággal soha nem foglalkoztak és nem is fognak. Területeiket eladják, vagy bérbe adják a többet ígérőnek. Akik nem tudnak megélni belőle, tönkre mennek, szintén eladják vagy bérbe adják.

– A kisparaszti gazdaságok tönkremeneséről meszszemenően gondoskodik a kialakult politikai és gazdasági környezet.

– Adóbehajtás címén az APEH a termelőszövetkezeti vagyonokat (eszközt, földet) fillérekért magánkézbe fogja átjátszani. Elgondolkoztató ügylet. Lobby? A kárpótlás, a privatizáció után ez a következő lépés?

f) Egyáltalán nincs piac. Az agrárpiac teljesen ellehetetlenült. Nincs olyan termék, amelyet biztonságosan lehetne termelni, amelyre évekre alapozni lehetne. Másodperceken belül változnak az árak. Ha elő is áll valamilyen termékre hiány és kereslet, pillanatokon belül túlkínálat produkálódik.

A piac ellehetetlenüléséhez egyértelműen hozzájárul a fizető kereslet hiánya, de a magántulajdonú feldolgozó ágazat összefonódása; a monopolhelyzet kialakítása, valamint a földterületek megszerzése érdekében.

AKIK MEGKAPARINTOTTÁK A FELDOLGOZÓ IPART, a földterületeket is megszerzik hozzá. A magánkézbe került Zala megyei Húsipari Vállalat pl. fillérekért megvásárolta a megyében lévő sertéskombinátokat, szárító üzemeket és a körzetükben lévő földterületeket. Mint export jogosult cég, bármikor hozhat be külföldről húst még a NATO selejtezésre kerülő készletét is.

Bármikor csinálhat hiányt, vagy túlkínálatot. (Hiányt a húsellátásban, túlkínálatot a kistermelő sertésének megvásárlásánál.)

A sertést termelő kisgazda csak feldolgozva, levágva tud értékesíteni a közvetlen felhasználóknak. Már meg-

indult a propaganda, hogy ez egészségre veszélyes. Hasonló szellemiségű volt a tervezett élelmiszer törvény.

Lobbyznak a termények export engedélyeztetésekor is. Tavaly pl. a szlovének elvitték volna a kukoricát 30 e. Ft/tonna árért. Könyörögtek érte. Egy bábolnai cég kilobbyzta az export engedély visszatartását. A szlovénok erre Amerikából vettek 40 e. Ft-ért. A bent maradt termény jelenleg 17 e. Ft-ért is nehezen kel el.

Az ellehetetlenülés felé hat az agrárolló: az energia árak kormányszintű emelése, az ipari termékeknek az értéküket jóval meghaladó felértékelődése. Ezek megvásárlásánál nincs versenyhelyzet, árcsökkenés, túlkínálat, (mint a burgonyánál). Az ipari termékek nem honi áruk, külföldi tulajdonos-tőkés – és profitszerzési igény van mögöttük.

A kisparaszti, paraszti gazdálkodás ellehetetlenül még a társadalombiztosítás oldaláról is. Az elérhető nyereséghez képest túl magas, elviszi a hasznot. Ugyanakkor csekély ellensúlyozást ad. Nagyon minimális nyugdíjat ígér. Mi lesz a gazdálkodókkal, ha betegek lesznek, ha megrokkannak, ha leszázalékoltatnak, nyugdíjazódnak? A minimális ellátást fogják kapni. Ráadásul a mai agrárgazdasági körülmények között nem tudnak tartalékolni. Mint a tüzes parázstól menekülnek az emberek a földtől, a gazdálkodástól biztonságos állást keresve, amit nem találnak majd.

Jöhet a földvásárló vagy bérlő

ÁLLAMI BEAVATKOZÁSSAL NINCS LEHETŐSÉG a folyamat megállítására. A jelzálog, a hitel stb. még tovább gyorsítja a magántulajdonú, *nagyságosuras* nagyüzemek, nagybirtokok létrejöttét. Az egész ország földterülete, hamarosan

2-3000 nagybirtokos kezébe összpontosulhat, s bekövetkezhet a 3% alatti agrárfoglalkoztatottság.

Mi lesz a felszabadult tömeggel? A földtulajdontól, a föld megművelésétől való szabadulásnak nagyon sok példája van már. Megyénkben nagyon sok község van, ahol a község lakói már nem mehetnek ki a határukba, még a közútról sem térhetnek le. Minden földjüket eladták. Cselédnek sem állhatnak.

Az egyik 1200 ha. földterülettel rendelkező osztrák gazda éhbért fizet dolgozóinak, és csak szezonidőben alkalmazza őket a mezőgazdásszal együtt, télre mehetnek az államhoz munkanélküli segélyért. A külföldiek bérelnek, de bérelhetnek száz évre is. Egykutya tulajdonos vagy sem.

Ismét szövetkezet!

A *nagyságosuras* földbirtokszerkezet kialakulásának fenyegetését csak a szövetkezetek létrejöttével, szövetkezéssel látom kivédhetőnek.

A szövetkezet rendelkezik a nagyüzemi gazdálkodás minden előnyével, versenyképességével, ugyanakkor megőrzi a tulajdonviszonyokat, szélesebb foglalkoztatást tesz lehetővé, nagyobb réteg megélhetését biztosítja. Nagy ostobaság, és kegyetlen következményeket okozó eljárás rossz tapasztalatokra hivatkozva a szövetkezés ellen hangolni.

Ez olyanok megnyilvánulása, akik a társadalom mindennapi életétől elszakadtak, akiknek nem kellett a földből megélni, akik soha nem dolgoztak szövetkezetben, de „nagypolitikusok".

A földműves, a földtulajdonos, a bérlő társadalomnak össze kell fogni, szövetkezni kell. Valóban a szövet-

kezésben, az összefogásban az erő, még ha „azok" mondták is. Ha eddig nem lettek volna szövetkezetek, a bekövetkezett piacgazdasági követelmények, a kialakult versenyhelyzet követelménye miatt, szövetkezni kellene. A szövetkezetek működtetésének társadalmi és szakmai tapasztalata, és gyakorlata van hazánkban. Megfelelően felkészült szakembergárda van hozzá.

Kialakult szervezeti felépítéssel rendelkeznek a – hála Isten – még megmaradt szövetkezetek. A szervezeti, szakmai irányítási rendszeren természetesen alakítani, csiszolni kell.

A szövetkezéssel létrejött gazdaságot, annak működését, több rétegben javasolnám létrehozni, illetve a meglévőket működtetni.

A koncentrált művelésre összevonható szántóföldi területeken, ahol nagyüzemi táblák alakíthatók ki, nagyteljesítményű gépekkel művelhető növénytermelést kell folytatni pl. kalászosok, ipari növények, kukorica stb.

A perifériás, szabdalt területeken és a zártkertben családi művelésben folyna a termelés olyan áruféleségek, termékek termelésével, amelyek nagyobb kézi munkát és kisgépi munkát igényelnek pl: gyümölcs, szőlő-bor, egyéb kertészeti termékek állattenyésztésben baromfi, sertés, húsmarha, juh (a nagyüzemi táblák „átsöprése" nyúl, kisállat).

MINDEN TERMELÉSI TEVÉKENYSÉG szorosan kapcsolódna egymáshoz, pl. a családi művelésű állattenyésztés takarmányellátása. Szakirányítás az egységes, magas minőségű termék előállításához; technológia, esetleg technika rendelkezésre bocsátása. Fontos a megtermelt termékek magas fokú feldolgozottsága. A feldolgozó kapacitás kialakításához több szövetkezet is összefoghatna. pl. húsüzem.

Nagyon lényeges az értékesítés megszervezése. Több szövetkezet közösen, de egy is, export-import en-

gedéllyel rendelkezne képzett kereskedelmi szakemberek foglalkoztatása mellett. Így kizárhatják a csak profitra törő, termelőket kihasználó, termeléstől független exportáló cégeket. Exporttámogatást csak a termelőknek, szövetkezeteknek szabadna adni.

Egyesek azzal vetik el a szövetkezeti gazdálkodást, hogy a központi irányító magas felkészültségű- specialista-szakgárda, és számviteli részleg megléte demokrácia ellenes.

A szövetkezetek felállásának, szervezeti, és jogviszonyának megszervezéséhez nagyon sok lehetőség van. A szövetkező földtulajdonosok hagyhatnak jóvá alapszabályt, amely szabályozhatja az irányítás, beleszólás és ellenőrzés mikéntjét.

Nem biztos, hogy rossz, amit valamikor rosszul csináltak. Messzemenően a hazai tapasztalatokra lehetőségekre kell támaszkodni a mezőgazdálkodásunk megszervezésénél. Nem lehet azoktól az országoktól példát átmásolni, átvenni, ahol mindig magas tőkével rendelkeztek.

A mezőgazdaság pénzügyi támogatása

NAGY SZÜKSÉG VAN A MEZŐGAZDASÁG tőke bepumpálással történő felerősítésére. A jelenlegi piacviszonyok minimális nyereséghányad, a lobbyknak való kiszolgáltatottság mellett veszélyes és félő, hogy kidobott pénz a kistermelés támogatása. Mindent a (magán) nagytőke fog lenyelni. A kistermelő eltűnik, felszámolódik a támogatottságával együtt. Csak szövetkezeteket, azok létrehozását, az integráló, kooperáló tevékenységét szabad támogatni. Csak a szövetkezeti beruházást és a szövetkezethez kapcsolódó kistermelő beruházást szabad támogatni.

Az ország pénzügyi helyzete kevés tőkebefektetést tesz lehetővé, ezért a legoptimálisabb, leghatékonyabb termelési módot szabad csak támogatni. Elősegíteném a szövetkezetek földvásárlását. Nemzeti, társadalmi tragédia lenne megengedni a külföldieknek a földvásárlást. Szankcionálnám a bérbe adókat, termeljenek. Törvényileg tiltanám, hogy a külföldiek földet bérelhessenek.

AZ EURÓPAI UNIÓHOZ VALÓ CSATLAKOZÁS a jelenlegi kaotikus mezőgazdasági termelési szerkezettel, életveszélyes. Lehet, hogy egyeseknek, egy szűk rétegnek még további „fellendülést" adna, de a tömegeknek nyomort és kiszolgáltatottságot. Így „csak" 6 millió magyar lenne fölösleges.

Sajnos, nincs olyan politikai erő, amely a mezőgazdaság és a benne élők, belőle megélni kívánók érdekeit képviseli. Van olyan párt, amely nagyhangon a falu, a parasztság szószólójának vallja magát, de hát annyi köze van a mezőgazdasághoz, mint a falusi búcsúkor rétesért muzsikáló zenésznek a zeneművészethez.

HORVÁTH Gyula
agrármérnök, Zalaszentbalázs

ARCOK TÖRÖTT TÜKÖRBEN

Szerzetes a Fruska Goráról

MÉG A TITÓI IDŐKBEN KALANDOZTAM Fruska Gora kolostoraiban. Nem volt könnyű dolog megszervezni ezt az utazgatást, mert azt regélték, hogy a tucatnyi népből és államból összetákolt Jugoszlávia – szakadatlanul tartva valamiféle leszámolástól –, azt a hadi tervet dolgozta ki, hogy a magyar csapatokat a mintegy ötven-hatvan kilométer hosszú hegyvonulatig engedi benyomulni, és az ott épített állásokból indítja meg az ellentámadást, hadi területté változtatva Bácskát, Újvidéket, Péterváradot. „Kolostorország" tehát idegeneknek és különösen magyaroknak tiltott terület volt. Nem ezt találta itt az a két nyugat-európai utazó, Oto és Lise BIHAJLI-MERIN, aki lelkesen írt a templomokról, kolostorokról, arról, hogy micsoda jólétben tartja őket az állam, s pompás állapotban vannak.

Engem a nagy turisztikai látványosságok nem túlzottan érdekeltek. Az 1699-es békéről híres Karlóca, Vukovár vagy Újlak. Annak ellenére, hogy állítólag még látható volt KAPISZTRÁN János szerzetes cellája, akinek a hulláját a sírjából is kiforgatták a bosszúért lihegő törökök és kútba dobták.

Azok a kolostorok érdekeltek, amelyek a völgyekben húzódtak meg óvatosan, elbújva a világ, vagyis a kalandozó hordák és a turisták elől. Ellentétben az európai szokásokkal, hiszen a katolikus papi lakhelyek és templomaik magaslaton, hegycsúcsokon pompáztak Európa szerte.

Ha délebbre vagy keletebbre mégy a pravoszláv világ mélyeibe, nyomát sem leled jóformán a gótikának, a

rokokónak, a barokknak. E hajdani magyarlakta területek épületei még megőriztek valamit a magyar múlt építészeti elemeiből, de nem is ez foglalkoztatta képzeletemet, hanem a világtól távol eső szerzetesi életforma, az, hogyan mutatkoznak meg, ha megmutatkoznak egyáltalán a turisztikai kirakatokon kívül eső kolostorok és hétköznapjaik. Előre történő bejelentés, idegen vezetés nélkül „csaptunk le" ezekre a rejtett vallási szigetekre, a titoista ateizmus „tengerében".

Nem is említem azokat a páratlan festményeket, művelődési és történeti emlékeket, amelyek minden idegenvezető könyvben megtaláltatnak, mert mindennél erősebben él bennem egy hetven esztendős pap arcéle.

Délelőtt tizenegy óra körül érkeztünk meg egy völgy mélyébe rejtett kolostor elé. A kapu előtt tágas térség, hatalmas (talán) tölgyfák és alattuk egy kétméteres szerzetes, óriás söprűvel. Leszegett fejjel, elmerülten, sziszifuszi kitartással söpögette egyik oldalról át a másik oldalra a faleveleket. Ha olykor egy-két sárga levél szánkózva lebillegett a sárgás talajra, visszament érte és akkurátusan odasöpörte a többi levél kupacához, s rendbe tette a kapu előtti tért, majd ismét áttologatta a leveleket a tisztára söpört térségre.

A KAPU NYITVA VOLT, DE CSÖNGETTÜNK, s csöngetésünkre megjelent a címben említett hetven éves szerzetes. Alacsony, vékonypénzű, ősz es, simára borotvált képű ruganyos mozgású férfi. Viselkedéséből tökéletesen hiányzott minden szerzetesi jelleg, kenetteljesség, alázatosság, szerénység. Inkább svéd vagy dán banktisztviselő, mintsem balkáni szerzetes benyomását keltette.

Nem kérdezősködött, nem bizalmatlankodott, természetes közvetlenséggel vezetett körül a kolostorban. Németül és olaszul beszélt, cellájában azonban csak szerb, görög és latin nyelvű könyveket láttam, amennyire megfigyelhettem az ágya fölötti polcokon és az éjjeliszekré-

nyen ezeket, anélkül, hogy kíváncsiságom ne keltse tolakodó udvariatlanság benyomását. Csak később döbbentem rá, hogy engem feszélyezett az ő fesztelensége, nyíltsága, készséges viselkedése és éppen az iránt nem mertem kérdezősködni, ami voltaképpen a legjobban érdekelt volna: egy nyilvánvalóan európai műveltségű férfi szellemi élete milyen ebben az eldugott, Isten háta mögötti helyen.

MINTHA KÖZÉPKORI KOLOSTORKERTBEN jártam volna: gyógynövények, zöldségfélék, salátafélék; hátul, nagyobb területen, kívül a késő középkori falakon: vetemények, krumpliföldek, gyümölcsfák. Néhány idős asszony hajolgatott a saláták között, a közeli faluból jöttek segíteni a szerzeteseknek. Amire rá is szorultak, mert hamar kiderült, a kapu előtt látott (alighanem) imbecillis fráter mellett, csak a mi idegenvezető szerzetesünk volt az egyetlen épkézláb férfi az épületben.

Valahol, a rücskös falak mögött bárány bégetett, kecske mekegett és tyúkok is káráltak, kakas is kukorékolt nagyritkán. Fölkapaszkodtunk egy falépcsőn, recsegett-ropogott, nyikorgott óvatos lépteink alatt, s elvonultunk nyitott és lakatlan cellák előtt.

– Testvéreim innét már eltávoztak örökre – mondta minden póz és érzelem nélkül. Természetesen, úgy maradtak celláik, ahogyan ők hagyták. Csak azért tartjuk nyitva az ajtókat, hogy ne dohosodjanak be a hálófülkék. Azt csak az Isten tudhatja, hogy valaha is költözik-e beléjük új lakó?

A negyedik cella láthatóan lakott volt. A fapriccsen vastag, meleg lópokrócféle, az éjjeliszekrényt helyettesítő állványon feszület, bőrkötéses könyv, és öngyújtó a fagyertyatartó mellett.

– Az atya lakik itt, akit kint láttak a kapu előtt. Derűs mosollyal, belenyugvással, sohasem lázadva a Magasságos akarata ellen azért, mert négy évtizede végzett munkája teljességgel hiábavaló.

Továbblépdelve bekukucskált egy ajtó ablakrésén.

– Tessék. Nézzenek be nyugodtan. Testvérem pihen itt, hónapok óta nem hagyta el celláját. Alig lát, úgyszólván semmit sem hall. Kilencvenhét esztendős. Amíg bírta, ő gondozta az állatokat. Nincs még fél esztendeje, hogy fejte a kecskéket reggelenként.

Hófehér, csupa szakáll és hajbozont közül halványkék réveteg szem, kiugró, kampós orr, ujjai mellén összekulcsolva, gesztenyeszemekből fűzött olvasó keresztjét tartva kissé fölfelé.

A TOVÁBBI HÁROM CELLÁBAN három szerzetes. Nem ennyire öregek, de talán elesettebbek, mert az egyik egyfolytában és halkan nyögdécselt, mint akinek fáj valami, a másik időnként meg-megrándult egész testében, a harmadik pedig hangtalanul sírdogált.

Kérdezni sem kellett, nyilvánvaló volt, hogy az összes szerzetest vezetőnk látja el egyedül, s alighanem az állatokat is, mivel a gondozó atya is kidőlt a sorból.

Visszatértünk a cellájához. Szelíden, de ellentmondást nem tűrően szürke pokróccal leterített ágyára ültetett, apró üvegpohárkákba szilvapálinkát töltött, magának kortynyit, és koccintottunk. Látva, hogy tekintetem a könyveket pásztázza és megakad a háromágú gyertyatartón, elmosolyodott.

Szoktam olvasni. Ezért hoztam el a templomkából a gyertyatartót, Isten utólagos engedelmével. Ha az atyák rosszul vannak éjjel, csak úgy tudok ébren maradni, ha olvasok. Emberi gyöngeség.

A kapuban megkérdeztem:

– Bocsásson meg tolakodásomért. Mindannyian emberek vagyunk. Esendők. Történhet velünk valami. Önnel is. És mi lesz akkor, ha ne adja Isten, magatehetetlenné válik?

– Amíg az Úr engedi, mindent megteszek társaimért. Gondoskodom róluk. Ők az én gondom. És az,

hogy velem mi történik majd? Azzal nem foglalkozom. Az maradjon csak az Úristen gondja.

És szelíd tekintettel, finoman mosolyogva kezet fogott velünk búcsúképpen.

A besúgó

MESSZIRŐL KELL KEZDENEM a történetet. KOVÁCS Sándor szombathelyi püspök kecskeméti volt, s kinevezése után is tartotta a kapcsolatot nem csak ott maradt rokonaival, hanem barátaival is. Többek között Oszkárral, akinek minden évszakban két hetet a püspöki palotában kellett töltenie, s asszisztálnia kellett bérmáló körutakon, a vidéki plébánosok meglátogatásán, népesebb ebédeken, vacsorákon, amelyeket ma munkaebédnek, munkavacsorának neveznek. Az úgynevezett Ribera terem volt a szállása, amit az ágy fölött függő Ribera kép után emlegettek így.

Oszkár és Sándor bácsi barátsága családi örökség volt. Oszkár feleségének az őse, bizonyos HAJAGOS Illés együtt nemzetőrködött a Kovács család ősével, s a legenda szerint, mivel parancsnok volt Hajagos (a későbbi polgármester és rendőrkapitány), az ő ölébe hajtva fejét halt hősi halált Schwechát mellett a Kovács ős. De Oszkár családja is szoros barátságban élt a Kovácsokkal, őseik a város életében majd két évszázadon keresztül fontos szerepet játszottak, s a fiatalon meghalt Potyó, a püspök édestestvére, Oszkár legjobb barátja volt. A két család annyira ragaszkodott egymáshoz, hogy Oszkár nővérét, Leonát, Kovács ivadékhoz akarták hozzáadni. A frigy nem sikerült ugyan, de a barátság megmaradt.

Egy ragyogó, derűs, szilvaillatú őszi napon is Szombathelyen tartózkodott Oszkár, amikor Pestről telefon-

ukáz jött: a püspöki titkárnak, Győzőnek haladéktalanul a fővárosba kell utaznia.

A REGGELI VONAT MÁR ELMENT, Sándor bácsi autóját adta az útra. Estére, éppen vacsora előtti imádkozásra érkezett meg a titkár, és a hármasban elmondott asztali áldás után fölállt, engedelmet kérve, hogy távozhasson. Kovács Sándor a XX. században afféle anakronisztikus jelenség volt, reneszánsz püspök, aki nehezen viselte el környezetében a más akaratát.

– Leülsz Győző és velünk vacsorázol. És beszámolsz a bűnös város fertőjéről. Mert azt ne próbált elhitetni velünk, hogy egész nap az egyházügyi hivatal büzhödt levegőjét szívtad.

– Kegyelmes uram, lemondok titkári feladatkörömről és kérem, nevezzen ki egy távoli, eldugott kis faluba plébánosnak.

– Nocsak, Győző! Burgenlandba akarsz disszidálni hivatalosan? (Meg kell jegyeznem, hogy Burgenland, vagyis Ausztria egy része is a szombathelyi püspökség fennhatósága alá tartozott.) Ki vele, mi a bajod?

– Azt csak négy szem közt mondhatom meg.

– Micsoda? Sértegetni merészeled a rokonomat, Oszkárt? Nagyon jól tudod, nincs előtte titkom. Azonnal mondd meg mi a bajod!

– Kegyelmes uram, azért hívattak be az egyházügyi hivatalba, hogy rendszeresen jelentést küldjek az itt történtekről, azokról, akik itt megfordulnak, s arról, kivel mit méltóztatik beszélni.

A kissé molett, operaénekes-hangú, korpulens püspök hatalmasan fölkacagott és csapkodta az asztalt nevettében.

– Óh, drága Győző barátom, hát ez nagyszerű! Bevallom, aggódtam már miattad. Attól tartottam, hogy most is valami bajod történt, akárcsak 1957-ben, amikor elvittek és alaposan elnáspángoltak. Természetesen, itt

maradsz, és én fogom neked tollba mondani a följelentéseidet.

– Csak ne abban a szobában, amelyikben a telefon van. Abba bizonyosan beépítettek egy lehallgatót.

– Úgy gondolod, Oszkár? így még jobb. Időnként a telefonszobában elmondjuk azt, amit a jelentésbe belefoglalsz. Oszkár, jó hogy éppen most itt vagy. Te szakembernek számítasz, ismered őket közelről, az első jelentést te diktálod az ő szájuk íze szerint.

(Oszkárt elvitték a németek még 1944-ben, a RAJK-féle társaság 1948-ban, és az ÁVH 1950-ben.)

A RENDKÍVÜL MŰVELT ÉS BOROTVAÉLES ESZŰ, rokonszenves, halk, szerény püspöki titkárt kissé megbotránkoztatta, hogy püspöke és barátja ilyen mulatságosan fogják fel az őszerinte tragikus eseményt. Badacsony melléki félig paraszti, kántortanítói családból származott. Azt megengedhetőnek tartotta, hogy népfelkelés után bevitték és megverték, de kifejezetten személyes sértésnek vette, hogy azt hitték róla: besúgó lesz. És most lám, a püspök úr, akit mélységesen tisztelt és a diabolikus természetű Oszkár, akit roppantmód szeretett, egyfolytában nevetgélnek az ő tragédiáján. Azt pedig hallgatni sem bírta, hogy Oszkár fantáziája meglódult és olyasmiket mondott: írjuk be a jelentésbe Sándorom, hogy a szombathelyi pártitkár felesége idejár a templomba az oltárt fölvirágozni, de titokban a barátnéd!

Sándor bácsi, fuldokolva, a nevetéstől, pofon legyintette Oszkárt. – Te nem változol. Vénségedre is kujonkosz. Biztos vagyok benne, hogy te terjeszted rólam a gonosz pletykákat Kecskeméten. A nagyobb bajod azonban az, hogy most melléfogtál. Mert a kommunisták előtt nem az a legfőbb bűn, ha a párttitkár felesége megszegi a házasság szentségét, mert az nekik smafu, hanem az, ha az asszony hozzám jár gyónni és én titkokban megáldoztatom. Ezt kell bevenni a jelentésbe.

Szegény Győző! Hányszor meggyónhatta Sándor bácsinak azt, hogy kénytelen volt végighallgatni Oszkár istentelen beszédét a püspöki asztalnál. Nem is sejtette, hogy az egyházfő roppant tekintélye mily nagy mértékben fékezte Oszkár féktelen természetét!

AZ ELSŐ FÖLJELENTÉSBE rögtön belevesszük, hogy azt mondtam: bűzhödt levegőjű egyházügyi hivatal. Mert ha ilyesmiket nem írunk meg, hihetetlenné válnak a följelentéseid. Oszkárról pedig azt fogjuk beírni, jó hatással volt rá, hogy a németek is meg az ávósok is megpofozták, illedelmes, szerény fiú vált belőle.

– Sándorom, a németek nem pofoztak meg. Maradjunk a tényeknél.

Győzőt a püspök halála után sem hanyagolta el a főpap rokonsága és baráti köre, a püspök unokaöccse, húga, Oszkár. Rendszeresen látogatták, leveleztek vele, megmártóztak, fölfrissültek egyénisége aurájában. Voltak azonban olyanok is, akik valami módon megtudták, hogy mire kényszerítette őt az egyházügyi hivatal, és ezért megvetették. Előfordult, hogy régi papbarátja áttért az utca másik felére, hogy ne kelljen vele kezet fognia. Sándor bácsi pedig már halott volt, nem szolgáltathatott igazságot a nagyszerű férfinak, aki – mint Oszkárnak megvallotta –, sokat szenvedett emiatt, de szenvedését úgy fogta föl, mint isten kivételes kegyét, amellyel őt már életében előkészíti a túlvilági boldogságra. Oszkár hallgatott a történet lényegéről, mert félő volt, hogy a hatalom bosszút áll Győzőn.

Talán most már nem tudnak neki ártani. Gyönyörű környezetben nyugszik egy balatonparti temetőben, sírja a magasban, s keresztje rátekint a párás alkonyatokkor végtelennek tűnő víztükörre.

SZALAY Károly

AZ ELSŐ MAGYAR FÖLDRAJZI UTAZÓ: JULIANUS BARÁT

A magyar utazástörténet azokkal a szerzetesekkel kezdődik, akik a XIII. évszázad elején a Kárpát-medencétől keletre élő népeket megpróbálták keresztény hitre téríteni. Személyükről, hittérítő útjaikról alig maradt fenn írásos emlék és legismertebb alakjuk, Julianus barát is főleg azért őrződött meg a magyarság emlékezetében, mert személye összefonódott a tatárjárás eseményeivel. Ám Julianus barát keleti útjai nemcsak azért fontosak, mert ő volt az, aki hírt hozott az Európát fenyegető tatár veszélyről, hanem azért is, mert utazásai nagyban kibővítették a késő-középkor emberének földrajzi képét. Mindennek eredményeként Julianus utazásainak legalább olyan erős földrajzi, mint politikai vonásai vannak.

Julianus, az ismeretlen barát

JULIANUS SZEMÉLYÉRŐL MA JÓFORMÁN SEMMIT SEM TUDUNK. Az ismeretlen Juliánusz című művében[1] a magyar életrajzírója, BENDEFY BENDA László csak töredékeket tudott összegyűjteni életéről. A Julianussal foglalkozó szakirodalomban alapműnek számító könyvben nem véletlenül szerepel e mondat: *„...Fájdalommal állapíthatjuk meg, hogy Juliánusz személye, eredete s kiléte olyan homályban áll előttünk, mintha csak nevét sem ismernők..."* Életrajzából mindössze annyi ismert, hogy a Magyarországon 1221-ben le-

telepedett domonkos rend tagja volt. Ma még születésének és halálának idejét sem tudjuk, és Bendefy Benda László is csak valószínűsítette, hogy valamikor 1200 körül jöhetett világra, mert hatalmas fizikai és lelki megterhelést jelentő, zömében gyalog megtett útjait (1235-1236 és 1237-1238) csak már érett, ám még fiatal emberként, vagyis 30-35 éves korában tehette meg. Az is feltételezés, hogy magyar anyanyelvű volt, hiszen különben az orosz pusztában meglelt, az anyanemzettől több mint fél ezer évvel ezelőtt leszakadt magyarok nyelvét egy, a magyar nyelvet idegen nyelvként elsajátított szerzetes aligha értette volna meg.[2] Ám ugyanúgy az is csak feltételezés, hogy Julianus egyetemi képzésben is részesült. Ennek okát életrajzírója így látta: „*...Megfigyelései a tudományosan képzett férfi éleslátására vallanak. Bizonyára rendelkezett nyelvismeretekkel. A kódexekben lefektetett egyházi és világi tudományokban járatos. Enélkül nem vehetett volna részt e küldetésben. Nemcsak a pápa rendelkezései írták ezt elő, hanem Róbert érsek és Béla ifjúkirály bizalmát sem nyerte volna meg Juliánusz, ha nem lett volna a feladatra alkalmas, képzett ember...*"

MINDÖSSZE ENNYI, amit Julianus barát életéről tudunk. Az utazásait megelőző és az azokat követő életszakaszáról nincsenek ismereteink és így nem tudjuk halálának helyét és évét sem. Bendefy Benda László már idézett művében abból a tényből kiindulva, hogy a domonkos rend első kolostora Székesfehérvárott volt, azt feltételezte, hogy Julianus Magyarországon töltött évei is itt teltek el. Azonban ez is csak feltevés, hiszen a hittérítéssel foglalkozó rend tagjai életüket bizonyára nem csak egy kolostor falai között töltötték el, az 1241-1242-es tatárjárás áldozatai között pedig bizonyára szép számmal akadtak szerzetesek is. TAMÁS spalatói érsek *Historia Salonitanorum Pontificum atque Spalatensium* című, a tatárjárást követő években született műve bizonyítja ezt: „(a tatárok) *Ha szerzetesek lakhelyeihez közeledtek, felszentelt ruhákba öltözve*

kivonult elébük az egész papi rend, himnuszokat és egyházi énekeket zengve, mintegy a győzteseknek kijáró tiszteletet akarták kifejezni, még ajándékokat is készítettek nekik, hogy magukiránt könyörületet ébresszenek bennük. Ők azonban nem ismerték sem a könyörületet, sem az emberséget, a szerzetesi hűségüket megvetve, a jámbor együgyűségüket kinevetve, kivont kardjukkal minden irgalom nélkül lenyakazták őket..."[3]

Földrajzi kép és politikai küldetés

JULIANUS BARÁT ÚTJAI egyfelől módosították a késő középkor földrajzi képét, másfelől pedig felhívták a korabeli világ figyelmét a keleten készülődő mongol támadásra. A két felfedező út jellemzője, hogy e két tényezővel véletlenül kerültek kapcsolatba, hiszen az első út célja a Kárpát-medencén kívül rekedt magyar törzsek felkutatása volt. A geográfiai sikerrel kapcsolatban pedig meg kell jegyezni, hogy ezt valójában csak az utókor, a ma embere látja, Julianusban nagy valószínűséggel e gondolat fel sem merült.

A XIII. század elejére az antik világ földrajzi ismereteiből *„...csak halvány emlékek maradnak..."*[4] A Föld fizikai jelenségeivel való foglalkozás gyakorlatilag megszűnt, hiszen az ekkoriban keletkezett kozmográfiák kizárólag teológiai célokat szolgáltak.[5] Az akkoriban ismert világ képe átmenetileg visszatért a HOMÉROSZ korabeli korongképhez. Vagyis a Földet úgy képzelték el, mint egy hatalmas, lapos korongot, amelyet a végtelen óceán vesz körül és erre az egészre, mint valami hatalmas húr az égbolt borul. A Föld korongja alatt pedig maga a pokol helyezkedik el.[6] Ezt a felfogást tükrözték a középkor térképei is, amelyek inkább szolgálták a Biblia magyarázatát, mint a tájékozódást. Mi sem bizonyítja ezt jobban:... a késő kö-

zépkor egyik legjobb állapotban fennmaradt térképét, az úgynevezett herfordi-térképet – miután formája és megjelenése miatt elfelejtették eredeti rendeltetését – hosszú időn keresztül oltárképnek használták.[7]

A FÖLDRAJZI SZAKIRODALOM SZERINT a földrajzi ismereteket a középkorban leginkább az arabok gyarapították, akik egyrészt megőrizték és geográfiájukba beépítették az ókori görög és római földrajztudomány eredményeit, másrészt pedig kiterjedt kereskedelmük révén tovább gyarapították a Földről szóló ismereteket. A keresztény Európa teológiai alapú tudománya azonban az arabok ismereteiről vagy nem is tudott, vagy mereven elzárkózott előlük. A keresztény civilizáció geográfiája jóformán semmit sem tudott Európa és Ázsia nem keresztények lakta területeiről és e tájakat a képzelet alkotta torz, félig ember, félig állat alakokkal népesítette be. A már említett herfordi-térkép is kutyafejű emberekkel, emberevőkkel, nyúlszerű szörnyetegekkel, fej nélküli emberekkel, féllábú belső-afrikai szörnyetegekkel népesítette be az akkori Európán kívül eső világot. Joggal feltételezhetjük, hogy Julianus földrajzi ismeretei is ezen a szinten mozoghattak és utazásainak nagyságát is ennek tudatában kell vizsgálnunk: *„...Minthogy idő szerint ez a Herfordi térkép esik legközelebb Juliánuszhoz, elképzelhetjük, milyen bátorság, milyen elszántság kellett ahhoz, hogy valaki fegyver, pénz és jóformán minden fizikai felkészültség nélkül nekivágjon az ismeretlen képzeletszülte szörnyetegekkel benépesített messze országoknak..."*[8]

A XI. évszázadban, a keresztes háborúkkal azonban megindult a középkor oly sematikus földrajzi szemléletének változása. Akkor, amikor II. ORBÁN pápa 1095-ben Clermontban elhangzott beszédében a keresztény erők összefogására és a Szentföld – vagyis Jeruzsálem és Palesztina mohamedán uralom alóli – felszabadítására szólított fel, egyben nem csak az első keresztes hadjáratot hir-

dette meg. A keresztes hadjáratokkal ugyanis együtt járt az addig jóformán egyáltalán nem ismert vidékek megismerése, és ezáltal az európai keresztény népek földrajzi ismereteinek kibővülése. Így II. Orbán pápa – igaz, hogy akaratlanul és kimondatlanul – de a geográfiai ismeretek kibővítésére is felszólította az egybegyűlt tömeget. A keresztes háborúk kitágították a magyarság földrajzi képét is, hiszen II. ENDRE magyar király – akinek uralkodása alatt Julianus elindult első útjára – maga is vezetett keresztes hadjáratot a Szentföldre.

A MAGYAR HAD 1217 NYARÁN INDULT EL Spalatóból, majd VI. LIPÓT osztrák herceg csatlakozása után Ciprist érintve októberben érkezett Akkóba. Néhány jelentéktelen, eredménytelen hadművelet után a magyar király szárazföldi úton visszatért Magyarországra. E keresztes hadjárat hatására – Európa más országaihoz hasonlóan – hazánkban is fellendült a térítő tevékenység, ám ez nem az ázsiai és közel-keleti térségek felé irányult, hanem a Kárpát-medencétől keletre élő, még pogány népek felé és szervesen összekapcsolódott az Árpád-kori magyar királyság nagyhatalmi törekvéseivel,[9] amelyek érvényesüléséhez hozzájárultak a korabeli Európa hatalmi viszonyai is.

A XIII. évszázad első éveire egyértelművé vált, hogy a pápaság és a német császárság harcából a pápaság került ki győztesen, aminek legfőbb okát abban kell keresnünk, hogy a német császári hatalom – a feudális anarchia következtében – jelentősen meggyengült, míg ezzel egy időben megindult Franciaország nagyhatalommá való felemelkedése. Európa délkeleti felében is jelentős változások zajlottak le. A negyedik nagy keresztes hadjárat, ahelyett hogy a közel-keleti mohamedán uralom ellen irányult volna, végül Konstantinápoly falai alatt ért véget, amikor a keresztes had 1204 áprilisában, belekeveredve a bizánci császárság belső harcaiba, elfoglalta a várost és teljesen kifosztotta azt.

LIPCSEY GYÖRGY: ITT, II.

A Kárpát medencétől keletre elterülő területeken ebben az időben hatalmi vákuum jött létre. A Kárpátoktól keletre az úgynevezett Halics-Volhiniai fejedelemség terült el, amely a XIII. évszázad elejére jelentősen meggyengült és egy DANYIIL nevű fejedelemnek csak 1238-ban sikerült újjászervezni a halicsi államhatalmat és uralma alatt egyesítenie Oroszország délnyugati területeit. A másik jelentős orosz állam a Polck-Minszki Fejedelemség volt – a Nyugati-Dvina és a Berezina közötti területeket foglalta magába – és amely az évszázad első éveire egyre inkább keleti szomszédja, a Szmolenszki Fejedelemség befolyása alá került. A magyar külpolitika szempontjából jelentős volt még a Kijevi Fejedelemség, amely ebben az időben szintén belső hatalmi harcokkal volt elfoglalva.[10] A Kárpátok délkeleti lábai, a Fekete-tenger északnyugati partjai mentén pedig ebben az időben még azok a pogány, kun törzsek éltek, amelyek a korabeli magyar külpolitikai elképzelésekben fontos szerepet játszottak.

A XIII. ÉVSZÁZAD ELSŐ FELÉNEK magyar nagyhatalmi külpolitikája egyrészt Halics megszerzésére, másrészt pedig a kárpátoktól délkeletre élő kun törzsek feletti uralom létrehozására irányult. E két külpolitikai törekvés hatotta át II. András (1205-1235) uralkodását is. A halicsi törekvéseket tulajdonképpen elődeitől – és mindenekelőtt III. BÉLA királytól (1173-1196) – örökölte, akik már korábban is tettek kísérletet e keleti fejedelemség megszerzésére. 1205 és 1233 között közel tíz alkalommal jártak magyar hadak Halicsban, és II. András királlyá koronázásakor felvette a *„Galícia és Lodoméria királya"* címet is, majd több kísérletet tett arra, hogy fiait – KÁLMÁN és ANDRÁS herceget – ültesse a halicsi trónra. Az elhúzódó, több évtizedig tartó galíciai hadjáratoknak végül András herceg 1234-ben bekövetkezett halála vetett véget anélkül, hogy azok bármilyen maradandó sikert eredményeztek volna.[11] II. András külpolitikai programjának másik célkitűzése, a

kunok fölötti hatalom kiépítése szintén sikertelen maradt. A megoldás érdekében a keresztény térítést választotta eszközül és ennek érdekében Erdély akkoriban még szinte lakatlan déli részeire – a Barcaságba – betelepítette a Szentföldről érkező Német Lovagrendet, amelynek a hűbéri birtokért cserébe a kereszténység fegyveres terjesztését tűzte feladatul. A Német Lovagrend azonban hamarosan önálló állam létrehozására törekedett, ami oda vezetett, hogy II. Andrásnak 1225-ben már hadjáratot kellett ellenük vezetnie és fegyveres erővel kellett a német lovagokat hazánk területéről kiűznie.[12] A Német Lovagrend kiűzése után a fegyveres térítést a békés szerzetesek térítő útjai váltották fel, de ezek is ugyanazt a külpolitikai célt szolgálták. Valami siker a kun politikában azért mutatkozott, amikor e kunok nyugati csoportjai 1227-ben keresztény hitre tértek, püspökségük és még önálló bánságuk is alakult, amelynek központja Szörény vára lett.[13]

EKELETI IRÁNYÚ POLITIKAI TÖREKVÉSEK mellett létezett azonban néhány, főleg ideológiai indok is, ami a magyar hittérítők utazásait sürgette. Az egyiket a nesztoriánus keresztények csoportja, a másikat pedig a keleten maradt, még pogány magyar törzsek jelentették.[14] A nesztoriánus keresztények (egy korai keresztény szekta képviselői) még a 431-ben megtartott efezusi zsinat után váltak ki a keresztény egyházból és Perzsiában, illetve az azzal szomszédos területeken telepedtek le.[15] Később, a VII. évszázadban a törökök és az ujgurok között végeztek hittérítő tevékenységet és a nesztoriánus kereszténység a XI. században már az akkori Kína jelentős területein is elterjedt. Az európai keresztény népek azonban egészen a XII. századig semmit sem tudtak e keleti keresztény vallásról mindaddig, amíg 1145-ben III. Jenő pápához szenzációs hír nem érkezett felőlük. A pápai udvarban ekkor tűnt fel a szíriai Gabula püspöke „... azzal a nevezetes hírrel, hogy a legtávolabbi Keleten, Perzsián túl

létezik egy nesztoriánus keresztény nép, amelynek királya és főpapja, JÁNOS megverte a médek és perzsák királyát, a SAMIARD testvérpárt, fővárosukat Ekbatanát elfoglalta, és elindult Jeruzsálem felszabadítására, de a Tigris folyón nem tudott átkelni, s így kénytelen volt ott otthonába visszafordulni..."[16] Ennél többet akkoriban nem tudtak a keleti, nesztoriánus keresztényekről, de a hír így is izgalomba hozta az európai keresztény udvarokat. A nesztoriánus keresztények felkutatása azonban a nemsokára meginduló második keresztes hadjárat (1147-1149) miatt lekerült a napirendről, és a Közel-Keleten feltűnő új mohamedán hatalom, az Egyiptomi Szultánság került a figyelem középpontjába. Ez azt jelentette, hogy a korabeli keresztény nagyhatalmak továbbra is a Szentföld felé törekedtek és a keresztény Európán kívüli területekkel ezután sem volt említésre méltó kapcsolatuk.

EKAPCSOLAT SZEMPONTJÁBÓL a XIII. évszázad elejének Magyarországa eltért Európa többi országától. Idézett tanulmányában GYÖRFFY György hívta fel a figyelmet arra, hogy a magyar királyi udvarnak az Európa keleti felén élő mohamedánokkal mindig is voltak mind kereskedelmi, mind pedig politikai kapcsolatai. Az országban a XII. évszázadban voltak elszórt mohamedán kolóniák és ezeken keresztül a mohamedán tudomány eredményei – és így a geográfiáé is – bekerülhettek hazánkba. Ennek alapján Györffy György az alábbi következtetésre jutott: „...Mindez arra mutat, hogy a magyar királyi udvar földrajzi tájékozottsága messze fölülmúlta a kor latin nyelvű tudományosságának földrajzi ismereteit. Közvetlen kapcsolatban volt a Volga és Kaszpi-tó mellett, továbbá az Elő-Ázsiában élő népekkel, s bizonyos, hogy ezek, valamint az arab geográfiában jártas mohamedánok révén túl tudtak pillantani Ázsia peremén..."[17] Ezek a földrajzi ismeretek, valamint egyes, kereskedőktől jövő híradások tájékoztathatták a magyar politikai vezetést arról, hogy a Volga

környékén, valahol szétszórva még élnek magyar törzsek.

A magyar külpolitika terjeszkedési törekvései, valamint ezek a hiányos, ám a kor ismereteit így is meghaladó geográfiai adatok együttesen idézték elő azt, hogy magyar, domonkosrendi szerzetesek indultak keleti irányba térítő utakra.

Julianus útjai

A DOMONKOS SZERZETESEK TÉRÍTŐ ÚTJAINAK elsődleges célja politikai volt. 1228-tól kezdve kimutathatóan magyar fennhatóság alá kerültek a Dnyepertől nyugatra fekvő területeken élő kunok. A magyar politikai vezetés – és mindenekelőtt Béla herceg, a későbbi IV. Béla király – felfogta, hogy a Dnyeper és a Volga közén élő kunok keresztény hitre térítése európai nagyhatalommá tenné Magyarországot. E tervben pedig nagy szerepet tulajdonítottak azoknak a Volga vidékén maradt magyar törzseknek, amelyek létéről arab kereskedők már hoztak hírt. E politikai elképzelésnek pedig csak tápot adtak a *Gesta hungarorum* homályos adatai. Az a jelentés, amelyet egy RICCARDUS nevű szerzetes írt Julianus első útjáról 1237-ben, e mondattal kezdődik: „...A keresztény Magyarok Történetében azt találták, hogy van egy másik, Nagyobb Magyarország, ahonnan a hét vezér népével együtt kiköltözött, hogy lakóhelyet keressen magának, minthogy földjük a lakók sokaságát eltartani nem tudta..."[18] Az itt említett *Gesta hungarorum* adatai azonban igen homályosak, hiszen Szkítia helyét – és ezalatt az őshazát értette Anonymus – így adja meg a szöveg: *„...Scythia tehát igen nagy föld, melyet Dentumogernek nevezznek, melynek határa kelet felé az éjszaki résztől a Fekete tengerig*

terjed, mögötte pedig vagyon a Thanais nevezetű folyó nagy ingoványokkal..."[19] E homályos helymeghatározás mellett azt írták más krónikák, amelyek Bendefy Benda László kutatásai szerint a domonkosok számára nagyon is ismertek voltak: a Meótisz partjain – vagyis a Fekete-tenger mellett – maradtak magyarok. Az odavezető utat is kiolvashatták a Gesta hungarorumból, hiszen nem kellett mást tenniük, mint a honfoglaló magyarokról szóló leírásban szereplő helységneveket kigyűjteniük. Ezek pedig a következők[20]: Etil (Volga) – Susdal – Kieu (Kiev) – Deneper (Dnyeper) – Hovos (Havas) – Lodomér (Vlagyimir) – Halics – Hungi (Ung) – Munkás (Munkács). Valószínű, hogy ezt a módszert követték a domonkosrendiek is és ez lehet a magyarázata annak, hogy Julianus a Fekete-tenger felé indult el és nem egyenesen az Ural-hegység és a Káma-folyó irányába, ahol majd a magyarokat megtalálta. Julianus előtt a Fekete-tenger környékén már jártak magyar szerzetesek, azonban nevükön kívül – OTTO, BESTUR fia SZIRÁK, MÁRTON és BENEDEK – jóformán semmit sem tudunk. És az Otto barát által készített jelentés, amelyet egyes adatok szerint Rómába küldött el a magyar vezetés, még eddig nem került elő.[21]

OTTO BARÁT ÚTJA UTÁN 1235 TAVASZÁN indult el Julianus negyedmagával, ám társai közül csak egyikük nevét ismerjük. Őt GELLÉRTNEK hívták. Az útvonalat és az események leírását egy, IX. Gergely pápának írott jelentésből ismerjük, amelyet Riccardus fráter készített és amely napjainkig fennmaradt. Julianus és társai még II. András király uralkodása alatt indultak útra, ám Konstantinápolyig a későbbi IV. Béla király költségén és katonai kíséretével jutottak el.[22] Itt hajóra szálltak, átkeltek a Fekete-tengeren, az annak keleti partján lévő Matrikában szálltak partra. Itt hosszú – majd 50 napos – várakozás után tudtak csak továbbindulni és többhetes gyalogút után érkeztek meg Meketbe, a mai Mekenszkbe. Az idáig

fárasztó, ám zavartalan út véget ért és ekkor kezdődtek a valódi megpróbáltatások.

Itt, Alániában találkoztak először keresztényekkel, akikről a Riccardus-féle beszámoló így ír: „...A keresztet olyan nagy tiszteletben tartják, hogy a szegények, akik nem tudnak magukkal kíséretet vinni, bármilyen keresztet lobogós kopjájukra tűznek és felemelve hordják, mindenhol bátran járhatnak keresztények és pogányok között egyaránt..."[23] Mindennek ellenére Julianusnak és társainak itt már a mindennapi megélhetés is gondot okozott, elindulni pedig nem mertek, mert: „...a barátok nem tudtak kapni útitársakat a továbbutazáshoz a tatároktól való félelem miatt, kik állítólag a szomszédságban laktak..."[24] Ezért Julianus úgy döntött, hogy két társa – akiknek nevét ma nem ismerjük – térjen haza Magyarországra és útját csak másodmagával Gerhardussal (Gellérttel) folytatta. Északnak indultak és harminchét napon át meneteltek a kietlen pusztaságban, mire megérkeztek a mordvinok Burdaz városába, ahol mohamedánok laktak. Itt koldulással tartották fenn magukat, majd egy másik városba mentek – ennek nevét Riccardus jelentése nem adja meg –, ahol Gerhardus, valószínűleg a nélkülözések következtében, elhunyt. Ekkor Julianus egy mohamedán pap szolgálatába szegődött, aki Magna Bulgáriába – a mai Kujbisev környékére – tartott.

ITT TALÁLKOZOTT JULIANUS EGY MAGYAR NŐVEL, aki elmesélte neki, hogy kétnapnyi járóföldre már magyarok laknak. Julianus célhoz ért: „*...Megtalálta pedig őket a nagy Etil folyó mellett. Kik látván őt, s megértvén, hogy keresztény magyar, nagyon örvendeztek megérkezése felett...*"[25] A Riccardus-jelentésnek van egy érdekes kitétele az itt megtalált magyarok történelmi tudatáról: „*...A régiek hagyományaiból tudják, hogy ezek a magyarok tőlük származnak, de hogy hol vannak, nem volt tudomásuk róla...*"[26] Ez azt jelenti, hogy az őshazában maradt magyarság kollektív tudatá-

ban ugyanúgy fennmaradt a fél évezreddel korábbi szétválás emléke, mint azokéban, akik új hazában telepedtek le.

Julianus itt értesült arról, hogy a közeli Tatár Birodalom Európa ellen készül. Találkozott a nagy kán követével is – aki beszélt magyarul, oroszul, kunul, németül és perzsául –, és aki elmesélte neki, hogy a tatár sereg Németország ellen készül. Ezt meghallva Julianus úgy döntött, hogy hazatér hazájába. Hazafelé azonban a rövidebb utat választotta és 1236. június 21-én indulva Kazanyon, Vlagyimiren és Krakkón át december 27-én érkezett a magyar határra. Hazatérve jelentést tett IV. Béla királynak majd a rendtestvére, Riccardus által írott útijelentést személyesen vitte el Rómába. Amíg Julianus 1237 telén Rómában járt, Magyarországról újabb négy domonkos barát indult el Szuzdalon keresztül Magna Hungariába, azonban odáig már nem jutottak el, mert valahol útközben találkoztak a tatárok elől menekülő magyarokkal, akiknek a megtérítését el is kezdték. Ők értesítették a hazatérő Julianust Magna Bulgária és Magna Hungaria elpusztulásáról.

A MAGYAR TÖRZSEK PUSZTULÁSÁT HALLVA, Julianus 1237-ben negyedmagával újra útra kelt, azonban most már egyenesen a magyarok irányába haladt. A középkori Német Lovagrend keleti határához érve értesült arról, hogy a magyarokat a tatárok teljesen elpusztították. Ezután az út folytatásának nem volt értelme és ezért Julianus és társai hazatértek. Megérkezése után Julianus hosszú levelet írt IV. Béla királynak és a pápai legátusnak, amelyben részletesen ismertette a tatárok életmódját. A jelentésben közölte annak a levélnek a fordítását is, amelyet a tatár kán írt IV. Bélának, amelyben behódolásra szólította fel a magyar királyt. A dokumentumot egyébként a szuzdali fejedelem adta át Julianusnak. Ez, a jelentés az utolsó írásos adat Julianusról, akinek további sorsáról semmi hírünk sincs. További sorsa ismeretlen.

LIPCSEY GYÖRGY: CSÓK

Julianus utóélete

JULIANUS BARÁT UTAZÁSAINAK ÉRTÉKELÉSEKOR a szakirodalomban két, egymástól eltérő jellegű vélemény kristályosodott ki. Az egyik, a romantikus, kalandokat látó és láttató, egyszerűen csak kémutazásnak tartja. A magyar utazási irodalom jeles szerzőpárosa BORSODY Bevilaqua Béla és AGÁRDI Ferenc is ebbe a csoportba tartozik, hiszen az utazás fő célját is csak ebben az egy dologban látták: *„...Frater Julianust* – a jelentés szerint – *IV. Béla király küldte ki azzal a megbízatással: hozzon hírt a tatár Batu Khán Európát fenyegető hadikészülődéseiről..."*[27] E leegyszerűsítő, pusztán a honvédelmi célokat figyelembe vevő értékelés mellett létezik egy másik is, amely inkább földrajzi felfedezőt lát Julianus barátban. Ebbe a sorba tartozik a már idézett HAVASNÉ BEDE Piroska és Somogyi Sándor által szerkesztett *Magyar utazók, földrajzi felfedezők* című kötet is, amely Julianust értékelve így fogalmaz: *„... Ő volt az első európai, aki egyaránt megjárta Ciszkaukázia (A Kaukázuson inneni terület) lankáit, a Nogáj-pusztaságot, a végeláthatatlan orosz sztyeppet, és eljutott az Ural, az addig csak a mesék ködében létező 'Rifei-hegység' erdők borította vidékére..."*[28] Julianus utazásainak eddigi legteljesebb értékelését azonban Bendefy Benda László adta, aki Rómában, a vatikáni levéltárban végzett kutatásokat századunk harmincas éveiben és tudományos eredményeit *Az ismeretlen Juliánusz* című könyvében publikálta. E monográfia értékű műben külön fejezetben – *Juliánusz méltatása* címmel – értékelte a két felfedező utat. Ő volt az, aki a Julianusról szóló szakirodalom feldolgozásával és saját forráskutatásai eredményei alapján bebizonyította: Julianus nagyban hozzájárult a késő középkor földrajzi képének kibővítéséhez. Megállapítása szerint: *„...Juliánusz volt az első, aki ebből a beteges képzelődésből a pozitív tudás, a földrajzi igazságok világába vezette el a 'művelt' Nyugatot..."*[29] Nem hallgatjuk el, hogy Bendefy

Benda László kutatásai után KODOLÁNYI János *Juliánusz barát* című regénye (első kiadása: 1938) ismertette meg a szélesebb olvasóközönséggel főhősünk személyét.

UGYANEZT A VÉLEMÉNYT KÉPVISELTE CHOLNOKY Jenő is *A Föld felfedezői és meghódítói* című mű első kötetében, Aki Julianus legnagyobb érdemét abban látta: az utazások után kétségtelenné vált, hogy a Julianus által bejárt területeken – vagyis a keresztény ember számára addig ismeretlen vidékeken is – rendezett társadalmi viszonyok között élő és meglehetősen magas kultúrájú emberek élnek. De bebizonyította azt is, hogy a magyar őshaza nem a Kaukázus lábainál volt – ahogy addig hitték – hanem valahol az Ural környékén. A geográfiai tudat fejlődése szempontjából azonban legfontosabb: *„...Julianus áttörte a ptolemaioszi drótsövényeket, eltörölte a térképről az odarajzolt szörnyetegeket és ezzel utat nyitott a fölfedezések története egyik legszebb eseménysorának..."*[30]

Julianus útjaival és az azokról írott jelentéseivel nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a mai ember valamiféle töredékes képpel rendelkezzék két népcsoportról: az őshazában maradt magyarságról, és az Európa elözönlésére készülő tatárokról; akkori formájában mindkét nép eltűnt időközben a történelem süllyesztőjében. Az a néhány sor, amit a Riccardus-féle jelentés a magyarokról tartalmaz egy, magyar nyelvet beszélő nomád lovas népet mutat be: *„...Bármit mondott nekik a hitről vagy egyebekről, a legfigyelmesebben hallgatták, mivel teljesen magyar a nyelvük; megértették őt, és ő is azokat. Pogányok, akiknek semmi tudomásuk sincs Istenről, de bálványt sem imádnak, hanem úgy élnek mint az állatok..."*[31] Ezzel a híradással zárult le az őshazában maradt magyarság sorsa és ennek krónikása éppen az a Julianus lett, aki azért indult távoli útjára, hogy megtérítse őket.

Végezetül Julianus személyével kapcsolatban még egy dolog érdemel figyelmet: személyes erkölcsi tartása. Mint az első utazás vezetőjének volt ereje ahhoz, hogy

két társát az út közepéről hazaküldje, és Gerhardus barát halálakor sem adta fel a küzdelmet. Második útjára már úgy indult el: tudta, hogy a kinn maradt magyarságból csak kevesen élhetnek és a tatár hadakkal való találkozás bizonyára vesztét jelenti majd. Ennek ellenére elindult másodszor is. Mindezt figyelembe véve igazat adhatunk Bendefy Benda László vele kapcsolatos véleményének: *„...Julianusz az első, tudományos, magyar utazó és a legelső európai, aki eljutott a titokzatos Ázsiába. De nemcsak időrendben, hanem az erények minden fajtájában is legelső maradt minden idők magyar utazói között, sőt világviszonylatban sem tudunk egyhamar hozzá foghatót találni..."*[32]

NAGY Miklós Mihály

Jegyzetek

[1] Bendefy Benda László: *Az ismeretlen Juliánusz* (Stephaneum, Budapest, 1936.)

[2] Balázs Dénes (szerk.): *Magyar utazók lexikona* (Panoráma, Bp, 1993.) 179. o.

[3] Katona Tamás (szerk.): *A tatárjárás emlékezete* (Magyar Helikon, Budapest, 1981.) 179-180. o.

[4] Cholnoky Jenő: *A Föld megismerésének története* (Singer és Wolfner Irodalmi Inézet, Budapest, 1932.) 98. o.

[5] A középkor földrajzi képéről lásd: TELEKI Pál: *A földrajzi gondolat története* (a szerző kiadása, Budapest, 1917) című művének *A középkor hanyatlott tudása* című fejezetét a 25-29. oldalon, Cholnoky Jenő: *A Föld megismerésének története* című művének *Sötétség borul az antik világra* című fejezetét a 91-104. oldalon, valamint az újabb szakirodalomból a Havasné Bede Piroska – Somogyi Sándor szerkesztette *Magyar utazók* (Tankönyvkiadó, Budapest, 1973.) című kötetének 13-17. oldalát.

[6] Cholnoky Jenő: *A Föld megismerésének története* 98. o.

[7] Cholnoky Jenő: *A Föld megismerésének története* 100. o. A herfordi-térképről az újabb szakirodalomból lásd még KLINGHAMMER István – PAPP VÁRY Árpád: *Földünk tükre a térkép* (Gondolat, Budapest, 1983.) című művének 38-41. oldalát. A térkép 1276 és 1283 között készült Angliában.

[8] Bendefy Benda László: *Az ismeretlen Juliánusz*

[9] A II. Endre vezette keresztes hadjárat eseménytörténetéről lásd: BREIT József: *A magyar nemzet hadtörténelme* (Grill Károly Könyvkiadója, Budapest, 1929.) című mű IV. kötetének *II. Endre keresztes hadjárata* 1217-1218-ban című feje-

zetét a 210-222. oldalon. Itt kell megjegyezni, hogy II. Endre király Tamás egri püspök vezetésével a magyar sereg egy kis részét Szíriában hagyta, míg a sereg zöme a királlyal együtt hazatért.

[10] Kelet-Európa hatalmi viszonyairól lásd a SZIDOROVA N. A. – KONRAD N. I. szerkesztette *Világtörténet* (Kossuth, Budapest, 1963.) III. kötetének *Oroszország a feudális széttagolódás korában* című fejezetét a 446-466. oldalon, valamint ENGEL Pál idézett művének 207-210. oldalát.

[11] András herceg halicsi uralmáról lásd HÓMAN Bálint – SZEKFŰ Gyula: *Magyar történet* (Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1935.) I. kötet 449-450. oldalát.

[12] Erről lásd Engel Pál: Beilleszkedés Európába, a kezdetektől 1440-ig 211. oldalát.

[13] Ugyanott.

[14] Minderről részeltesen lásd Györffy György: Napkelet fölfedezése című bevezető tanulmányát az általa szerkesztett *Julianus barát és Napkelet fölfedezése* (Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1986.) című kötetének 7-70. oldalát.

[15] *A nesztoriánus kereszténységről* lásd Helmuth von GLASENAPP: *Az öt világvallás* (Gondolat, Budapest, 1981.) című művének 167-168; 246-247; 337-338; 340-341 és 347. oldalát, valamint HUNYADI László: *A világ vallásföldrajza* (Végeken Kiadó, Budapest, 1993.) 195; 220-221 és 238. oldalát.

[16] Györffy György idézett műve 9. oldal, Györffy György kiemelése.

[17] Györffy György idézett műve 16. oldal

[18] Riccardus jelentését hozza magyar nyelvű fordításában Györffy György, 61. o.

[19] A Gesta hungarorum esetében a SZABÓ Károly féle fordításnak második kiadását használtam: *Béla király névtelen jegyzőjének könyve a magyarok tetteiről* (MTA, Budapest, 1982). Az idézett szöveg a 4. oldalon található. Szabó Károly a Thanaist a mai Don-folyóval azonosította.

[20] Az itt szereplő helynevek mögött zárójelben a Szabó Károly által megadott feloldások találhatók mai átírásban.

[21] Havasné Bede Piroska – Somogyi Sándor: *Magyar utazók* 22. o.

[22] II. András király 1235. szeptember 21-én hunyt el és IV. Bélát 1235. október közepén koronázták királlyá.

[23] Györffy György idézett műve 65-66. o.

[24] Ugyanott.

[25] Riccardus jelentése. Györffy György idézett műve 68. o.

[26] Ugyanott.

[27] Borsody Bevilaqua Béla – Agárdi Ferenc: *Régi magyar világjárók* (Művelt Nép Könyvkiadó, Budapest, 1954.) 15. o.

[28] Havasné Bede Piroska – Somogyi Sándor: *Magyar utazók* 26. o.

[29] Bendefy Benda László: *Az ismeretlen Juliánusz* 81. o.

[30] Cholnoky Jenő (szerk.): *A Föld felfedezői* (Révai, Budapest, 1938.) I. kötet 54. o.

[31] Riccardus jelentése. Györffy György idézett műve 68. o.

[32] Bendefy Benda László: *Az ismeretlen Julianus* 87. o.

NÉMET ELKÉPZELÉSEK AZ EURÓPAI BÉKÉRŐL SZTÁLINGRÁD ELŐTT

A TÖRTÉNETI KÖZTUDAT ELÉG PONTOSAN RÖGZÍTETTE azt a tényt, hogy a németek mind az első, mind pedig a második világháborúval a világuralom megszerzését tűzték ki célul. A történeti közfelfogás ezzel lényegében helyesen ismerte fel, hogy a Harmadik Birodalom béke elképzeléseiben – bármennyire is különbözött Hitler országa társadalmi-politikai-ideológiai berendezkedésében a Második Birodalomtól – nagyon sok olyan gondolati elemet lelhetünk fel, amelyek korántsem a fasiszta berendezkedésnek voltak a termékei, hanem inkább a vilmosi Németország háborús célkitűzéseinek megismétlését jelentették, lényegében azt ötvözték magukba.

Az NSDAP célja, mint tudjuk a „fajtiszta" Európa volt, amelybe a germán kisállamok, mint a Birodalom szövetségesei integrálódtak volna be. Következőleg szupernacionalista Európáról nemzetiszocialista szempontból szó sem lehetett. A történeti irodalom számtalan alkalommal ejtett szót arról, hogy HITLER elképesztő őszinteséggel megfogalmazott, más népek számára brutális elnyomást jelentő gondolatait külhonban mily hihetetlen módon hagyták figyelmen kívül, ám a német párt propagandistái, tollforgatói ezeket a vezéri megnyilatkozásokat nyilván sokszor és alaposan áttanulmányozták. Tehát érthető, hogy miért voltak teljesen immunisak olyan elgondolás iránt, amely legalább az ideologikus propaganda szintjén hirdetett volna a nem germán vérségű népek számára egyenrangúságot, elfogadható jövőt. Nem írhattak ilyesmit,

mert az egész szellemi konstrukció alapzatából, a hitleri elgondolásokból hiányzott a Páneurópa-gondolat.

A HALLGATÁS AZONBAN NEM JELENTETT TÉTLENSÉGET. Az egyes minisztériumokban, országos hatáskörű szervekben számos dokumentum született a jövőről, s abban Németország szerepéről. Értelemszerűen sokan dolgoztak béketerveken a külügyminisztériumban, de – a fennmaradt források tanúsága szerint – számos más helyen is születtek ilyen tervek, amelyek tanulmányozása révén plasztikusabb kép rajzolódik ki az elgondolt Pax Germanica-ról.

Ezek közé tartozott a birodalmi gazdasági minisztérium is. Hermann GÖRING, mint a *négyéves terv* első számú felelőse, 1940. június 22-én utasítást adott ki, amelyben a birodalmi gazdasági minisztériumot bízta meg a német békegazdaság, illetve a Birodalom által befolyásolt európai területek újjáépítésének megtervezésével. A minisztériumban ennek nyomán már július 9-én megszületett az első ilyen szellemű tervezet. Készítője abból indul ki, hogy a Wehrmacht sikerei megteremtették az alapját Európa német vezetésű gazdasági újjárendezésének. A német gazdaság – amely az elmúlt esztendőkben erejét a fegyverkezésre összpontosította – visszatérve a minden irányú termelésre, az életszínvonal erőteljes emelkedését teszi lehetővé. Olyan gazdasági térség keletkezik, amelyben az állam a gazdaságot csak alapvonásaiban befolyásolja. Európa Németország által szubordinált részei olyan gazdasági egységgé kell hogy váljanak, mint ami, például, az USA vagy Oroszország esetében tapasztalható.

Európa gazdasági egységesülése különböző módokon mehet végbe. A skandináv, valamint a Benelux országok szorosabban, a többiek lazábban kapcsolódnak majd Berlinhez.

A Németország vezette Közép-Európa nemzeti fizetőeszközei egységes alapra és a birodalmi márkával szo-

ros arányba kerülnek. A vámhatárok megszűnnek. Az egyes iparágak sérelmét kontigens-, ár- és export-megállapodásokkal lehet elkerülni. Úgyszintén intézkedéseket kell hozni az ottani mezőgazdaság védelmére.

AZ ELKÉPZELT GAZDASÁGI EGYSÉG ésszerű termelést, a leggazdaságosabb üzemeknek a legkedvezőbb helyekre való összpontosítását, a gazdaságtalan üzemek és a gazdaságtalan árumozgás megszüntetését teszi lehetővé. Megszűnik majd a fizetési forgalom zavara, kiterjed a vámmentes forgalom és a külfölddel való gazdasági tárgyalásokhoz, vitákhoz nagyobb átütőerő áll majd rendelkezésre. Mindez Európa gazdasági fellendüléséhez vezet, ám gazdasági autarchiát még így sem lehet elérni. A különböző nyersanyagok továbbra is hiányozni fognak, ezeknek a beszerzése (amíg gyarmatok nem lesznek) a többi nagy gazdasági területtel való árucsere révén oldható meg.

A tervezet szerzője mindezen gondolatait abban fogja össze, hogy az ily módon létrejövő gazdasági egység tisztán számokban mérve messze meghaladja majd a 130 milliós Amerikai Egyesült Államokat. Másutt született elgondolásokkal egybevetve azt mondhatjuk, hogy szolid elképzelésekről van szó. Az is megállapítható, hogy a német primátust a szerző az érintett népek érdekeivel igyekszik összhangba hozni, tehát a tradicionális német expanzivitás újrafogalmazásáról és nem a fasiszta nagytérgazdasági elképzelés megjelenítéséről van szó.

Mivel a Franciaország felett aratott győzelem kiváltotta Európa-mámor pillanataiban vagyunk, ezért FUNK gazdasági miniszter és birodalmi bankelnök július 25-én elmondott beszéde is inkább tartózkodónak mondható. Arról beszélt, hogy növelni kell az európai népek közösségérzetét, ehhez a gazdaságpolitika minden területén való együttmunkálkodást hangsúlyozta, ám nem rejtette véka alá, hogy az új rendnek Németország lesz a haszon-

élvezője. Három nappal korábban vezető munkatársaival tartott zárt ajtók mögötti megbeszélésén még egyértelműbben kifejezésre juttatta, hogy a többi európai ország gazdaságának a némethez kell igazodnia.

Így azután teljesen érthető, hogy a később születő tervezetekben még inkább a birodalmi érdekek kerültek előtérbe. Gustav Schlotterernek, a birodalmi gazdasági minisztérium államtitkárának a gondolatai sem különböztek ezektől az tervezetektől, de ő tisztában volt azzal, hogy ezt a célt kizárólag erőszakkal és kizsákmányolással nem tudják elérni. Ezért olyan tanácskozásokat szervezett, amelyeken a német kivitel meghatározó személyiségei a megszállt Nyugat-Európa gazdaságának reprezentánsaival találkoztak. Schlotterer tisztában lehetett azzal, hogy a hitleri szándékokkal a Páneurópa-gondolat nem összeegyeztethető, ám azt nem tartotta kizártnak, hogy – a politikai keretek érintetlenül hagyásával – valamiféle gazdasági Páneurópát létre lehetne hozni.

Schlotterer elgondolásainak mélyre nyúló gazdasági és gazdaságpolitikai gyökerei voltak. Már a kortársi oknyomozás is sokat beszélt arról, majd a második világháború utáni időszakban – amikor megteremtődtek a lehetőségei annak, hogy a nemzetiszocializmus uralomra jutásának körülményeit elsődleges forrásokra támaszkodva lehessen rekonstruálni – főleg a baloldali történetírásban még nagyobb figyelmet fordítottak azokra az összefüggésekre, amelyek a német nehéziparnak Hitler hatalomra jutását segítő szerepére utaltak. A történeti publicisztika (nem beszélve a zsurnalisztikáról) azután mindezt klisévé merevítette. A tényeket természetesen itt sem szükséges kétségbe vonni ahhoz, hogy a későbbi kutatások, főleg John Gilingham munkái alapján fontos különbségekre hívjuk fel a figyelmet. Arról van szó röviden, hogy a második világháború után kibontakozott integrációs folyamat, amely napjainkra az Európai Unió korát hozta meg,

s amely látványosan az 1950. május 9-én meghirdetett Schuman-tervvel, s annak nyomán fél évtizeddel később, 1955-ben létrejött Montan-unióval vette kezdetét – nos, mindez csak úgy történhetett meg, hogy a német fasizmus kora nem számolta fel az 1926-ban létrejött Nemzetközi Acélkartell (NAK) pozitív örökségét, tehát az annak folyományaképpen született szervezetek, szerveződések és termelés-irányító folyamatok lényegében a nemzetiszocialista korszakban is fennmaradtak.

A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ IDŐSZAKÁBAN a kereskedelmi kapcsolatok természetesen számos esetben megszakadtak, idegen politikai intézményeknek a megszállt országokra erőltetése is sok minden negatívumot eredményezett, nem beszélve arról, hogy a nemzetiszocializmus belső lényegéből fakadó összevisszaság ezekben az országokban is állandó fenyegetettségérzést keltett. Másfelől az is tény, hogy a megszállt Nyugat-Európa, ezen belül főleg Franciaország és a Benelux-államok viszonylatában – tehát ott, ahol a Ruhr-vidéki szén- és acéltermeléssel már korábban ezer szálon sok minden összefonódott – sok erő munkálkodott a történetileg kialakult együttműködés megőrzéséért.

Az 1926-ban létrejött Nemzetközi Acélkartell egyik megalapítójának, Emile MAYRISCH-nak, az ARBED (Burbach-Eich-Dudelange-i Egyesített Acélművek. 1882-ben Luxemburgban létrejött acélipari rt. Ma Saar-acél rt. néven működik) vezérigazgatójának a szavai szerint az ipari egyezmények egész hálózata magjaként képzeltetett el, amely révén a termelők majd elérik, hogy a háború és szemellenzős politikai beavatkozásokkal megtört nemzetközi kereskedelmi forgalom ismét beindul és szabályozódik. A NAK befolyást tudott gyakorolni a következő esztendőben, 1927-ben létrejött francia-német kereskedelmi szerződésre, s ezáltal eszközévé vált a diplomácia új módjának, a funkcionális gazdasági integrációnak.

AZ 1929–1933-AS GAZDASÁGI VILÁGVÁLSÁG a NAK-ot is megviselte, de nem tette tönkre, sőt 1933-ban jobban szervezett formában újraéledt. Közös értékesítő ügynökségeket szervezett, hogy a legfontosabb exportáruknak piacot szerezzen. Ezek az ügynökségek összehangolták az értékesítést, árakat állapítottak meg és termelési előírásokat is foganatosítottak. A termelhető mennyiségek mértékét új módon, a kivitelre korlátozva és mozgékony skála alapján szabályozták. Olyan skálát honosítottak meg, amely kisebb kereslet esetén egyeseket kis belső piaccal kárpótolt, másokat pedig a később megváltozott helyzetben kedvezményeztek. Ezzel egyszerűen elérték azt, hogy a termelők a belső piacot fegyelmezni tudják. A NAK erősödését jelezte, hogy 1935–1936-ban Lengyelország, Csehszlovákia és a többi közép-európai ország is tagjává vált. Nagy-Britannia 1935-ben társult tag lett, az USA pedig 1938-ban rendes tag. A világ acélkivitelének – közvetlen vagy közvetett módon – a NAK 1939-ben 90 %-át ellenőrizte. A kartell irányítói az 1929-es gazdasági válságból azt a következtetést vonták le, hogy a doktriner liberális piaci módszerek csődöt mondtak. Míg azonban Franciaországban a liberálisok a kormány minden olyan kísérletét, amely a hatékony kartellesedés irányába mutatott, megakadályozták volna, addig Németországban a gazdaság állami és magán szektora között olyan egység alakult ki, amely nemzetközileg is példát tudott mutatni a gazdaságirányítás új útjain. Ezért azután a NAK-on belül a német módszerek váltak meghatározóvá, s Schlotterer is azzal foglalkozott 1940-ben, hogy miképpen lehetne ezeket a módszereket továbbfejleszteni.

Az általa kezdeményezett (fentebb már jelzett) találkozókon egyetértés alakult ki a tekintetben, hogy európai piaci térséget kell szervezni és az európai belső kereskedelmet meg kell szabadítani a vámoktól, valutailletékektől és egyéb korlátoktól. Megállapították, hogy tisz-

teletben kell tartani a kis államok függetlenségét. Szorgalmazták, hogy a nemzetközi megállapodásokat inkább magán, mint hivatalos szinten kell megkötni. Síkra szálltak a külvilággal való kereskedelmi és pénzügyi kapcsolatok megőrzéséért. A szén- és acéltermelők a politikai határokat át akarták törni és a gazdasági ügyeket összehangolni. Kedvezően fogadott javaslatok hangzottak el egységes szállítási rendszer megteremtésére, az ipar európai mértékű ésszerűsítésére, multinacionális európai együttműködés létrehozására, lényegében magán alapon nyugvó európai gazdasági unió megteremtésére. Az ügyek vitelében gazdasági szövetségeknek és szervezeteknek szántak meghatározó szerepet, míg az állami hatóságokat a felügyelet joga illette volna meg. Összefoglaló munkájában Ralph GIORDANO szemmel látható csodálkozással írja: „Érdekes módon már akkor felmerült a nekünk ma oly ismerős 'európai gazdasági közösség' terminus." (Giordano 1991, 227.)

SCHLOTTERERT 1940 ŐSZÉN ÁTHELYEZTÉK ahhoz a tervező csapathoz, amelyet a Szovjetunió elfoglalásának előkészítésére hoztak létre, s ezzel e megbeszélések megszakadtak, s később sem folytatódtak, ám szellemi hozamuk élő maradt. 1945 után a francia autóipar kivételével mind a személyekben, mind az intézményekben megmaradt a folyamatosság. Azok a vezető ipari személyiségek, akik a megszállás időszakában együttműködtek a németekkel, helyükön maradtak, s a Németországgal korábban kialakult kereskedelmi és termelési kapcsolatok helyreállításáért harcoltak. Azok a szervezetek, amelyek a német megszállás időszakában a nyersanyagfelosztást szervezték, valójában továbbra is fennmaradtak. Az angolok a saját megszállási zónájukban célul tűzték a szén- és acéltermelők egyesüléseinek felszámolását, ám képtelennek bizonyultak a hagyományosan kialakult menedzsment-struktúrák megsemmisítésére. A mai európai

integráció úgy jöhetett létre, hogy a nyugat-európai nehézipar lényegében a német szervezési modellt vette át. Általánosabban szólva, a mai európai integráció alapjait részben a francia és angol „gazdasági megbékélési" törekvések, részben pedig a német „új rend", elgondolások alapozták meg. (Gilingham 1986, 403-405.)

A PRIMER POLITIKA SZFÉRÁJÁBAN azonban azok a gátlástalanul német érdekeket érvényesítő hangok voltak a meghatározóak, amelyeket a fegyveres sikerek tüzeltek fel. Így az NSDAP vezetői előtt 1940. október 26-án Bécsben GOEBBELS kendőzetlen nyíltsággal kijelentette: „ha vége lesz a háborúnak, akkor Európa urai akarunk lenni." Az elvakultság nemcsak a propaganda ördögi mesterét, de a külügyminisztérium diplomatáját, a jogtudomány professzorát is jellemezte. Egy STUMM nevű követ 1940 derekán kidolgozott tervezetében a harmincéves háború előtti határok részbeni visszaállításáról vizionált, a Baltikumban született Werner HASSELBLATT, a Német Jogi Akadémia tagja pedig olyan rémképet ecsetelgetett nagy meggyőződéssel, melyben 200 millió európai közvetlenül a Birodalom fennhatósága alá tartozott volna, s még azok a „kedvezményezett" államok is, amelyeknek nemzeti létét a professzor nem kérdőjelezte meg – mint például Romániáét – azok is a Birodalomtól függő helyzetbe kerültek volna.

A történeti szakirodalom már tisztázta, hogy a nemzetiszocialista korszakban a Wilhelmstrasse messze nem volt abban a helyzetben, hogy a német külpolitika alakulására meghatározó befolyást gyakoroljon, s azt is tudjuk, hogy a diplomaták természetesen nem nyugodtak bele ebbe a helyzetbe; munkaerejük jelentős hányadát a más tárcákkal és szervezetekkel való hatásköri civakodások kötötték le. Most e helyzetnek azokkal a kifejezetten negatív vonásaival kell foglalkoznunk, amelyek lényegében a tehetetlenség és a becsvágy keverékéből

adódtak. RIBBENTROP és vezérkara tehetetlen volt Hitler akaratával szemben, amely valójában már 1939-től mindent a fegyver, az erőszak eszközével akart elérni, következőleg a német diplomáciának nem adott más feladatot, mint azt, hogy a szövetséges, igazából többnyire inkább már német függőségbe vont országokkal való kapcsolatok – egyébként csöppet sem könnyű és korántsem egysíkú – ügyeit intézzék. Ugyanakkor azonban Ribbentropban – és nemkülönben diplomatáiban is – égett a becsvágy, hogy tegyenek valamit a német külpolitika befolyásolására. Pozitív értelemben ez csak egy ízben, 1939-1940 fordulóján mutatkozott meg, amikor a külügyminiszter javaslatot dolgozott ki – mintegy a Szovjetunió tervezett megtámadásának alternatívájaképpen – Berlin-Róma-Moszkva-Tokió együttműködésére. Negatív értelemben viszont annál többször. A becsvágy tehát arra szorítkozott, hogy lehetőleg minden olyan törekvésnek útját állják, amelyek a külügyminisztérium nélkül, esetleg kifejezetten annak megkerülésével akartak valamit tenni az „új Európa" megvalósítására.

EZ TÖRTÉNT A RÁDIÓBAN „EURÓPAI ÓRA" címmel tervezett adássorozattal is. A Birodalmi Rádiótársaság 1942 márciusában azt tervezte, hogy olyan sorozatot indít, amely „a jövendő Európa új arcát" az összes USA-ban is hallható, Európában rendelkezésükre álló rövidhullámú adón keresztül hetente egy alkalommal propagandacélzattal bemutatja. A Wilhelmstrasse rádiópolitikai osztálya ugyan hangsúlyozta, hogy az adás keretében el kell kerülni mindent, ami a jövőbeni Európára vonatkozóan prognózist közöl (mindezek nyomán így joggal kérdezhető, hogy mi maradt volna a műsor tartalmából), de magával a gondolattal nem fordult sarkosan szembe. Ezért a munkálatok is tovább haladtak, s már a tervezett adás témakatalógusa is elkészült, amikor minderről Ribbentrop értesült. Ő viszont nem habozott, s az adást azonnal betiltotta.

A témakatalógus szerint nem kevesebbre vállalkoztak volna, mint arra, hogy az amerikai hallgatókban megértést ébresszenek a tengelyhatalmak és szövetségeseik háborús és békecéljai iránt. Az „új Európa" kialakulását feltartóztathatatlan folyamatnak akarták láttatni, amelybe Washington az amerikai nép feje felett erőszakosan akar beavatkozni. A jenkiket – így – be akarták avatni abba a hallatlan úttörő munkába, amely Európában, szerintük, akkoron folyt. Bepillantást kívántak nyújtani az európai népcsalád együttműködésébe a kereskedelem és az ipar, a vám és a szállítás, a mezőgazdaság, a munkára vezénylés, a tudomány, művészet és a nevelés területén. Az új Európához vezető látható eredményekről – nem a háborúról – akartak beszélni, tehát a már „beérett vagy beérő gyümölcsökről".

Az „Európai órát" nem iskolamesteri fenyegetéssel megtartott iskolai tanórának képzelték el, hanem olyannak, amely humorral átélt tárgyilagossággal hat, figyelmet fordít az amerikaiak érdeklődésére, előképzettségére és mentalitására.

Nem kétséges, hogy a tervezetet profi propagandaszakember készítette. Mivel azonban a sugallt és a tényleges kép között szakadéknyi távolság tátongott, ezért Ribbentropot nem csupán az szándék hajthatta a betiltásnál, hogy ne vegyék el tárcájának kenyerét, hanem annak mérlegelése is, hogy nincs az a propaganda, amely képes lenne a valamelyest is tájékozott hallgató előtt eltakarni a nemzetiszocialisták által uralt Európa tényleges valóságát.

A TILTÁS INDOKLÁSAKÉPPEN ELSŐ HELYRE KERÜLT az az érv, hogy az Európa különböző országaiból megszólaltatni tervezett prominens személyiségek – még ha gazdasági vagy kulturális kérdéseket taglalnak is csupán – szükségszerűen politikai vonatkozásokat is érinteni fognak, és ezek tetemes külpolitikai nehézségekhez vezet-

nek. Konkrétan az olasz-francia és a magyar-román viszony említtetett meg ilyen gondként. Valószínűleg azért, hogy elvegyék a döntés személyes jellegét, a rádiópolitikai osztály vezetője azt az utasítást kapta, hogy a Birodalmi Rádió Társaságnál Ribbentrop nevét ne említse, hanem általában a külügyminisztériumra hivatkozzon.

NEM SOKKAL EZUTÁN A HITLER-JUGEND akciója okozott gondot a hivatásos diplomatáknak. 1942 tavaszán ugyanis Baldur von SCHIRACH megnyerte MUSSOLINI egyetértését az Európai Diákszövetség létrehozásához, s július 5-én Weimarban valóban deklarálták a szervezet megalakulását. A német diákvezérek közvetlen kapcsolatba léptek a külföldi hatóságokkal, s a diplomaták emiatt joggal orroltak meg. Az olaszokat azzal bosszantották, hogy a helyek elosztásánál nem tartották be a paritás elveit, ráadásul magukra vonták Goebbels csípősen lekezelő haragját is. Mégis 1942. szeptember 14-18. között Bécsben 14 diákszervezet részvételével sikerült az első rendezvényt megtartaniuk. A találkozónak nemcsak az volt az érdekessége, hogy a bécsiek Baldur gyermekfesztiváljának csúfolták, hanem sokkal inkább az, hogy megnyitó beszédében Schirach nem a német fölény pozíciójából szónokolt. Bár tartotta magát ahhoz a nemzetiszocialista alapelvhez, amely mindenféle páneurópai gondolatot elutasított, ám ennek ismételt deklarálását Schirach a nemzetileg önálló és néptudatos diákszervezetek szükségességéből vezette le, és az európai összetartozás tudatának alapzatát is a nemzeti önállóságban láttatta. Így azt is kategorikusan leszögezte, hogy az Európai Diákszervezet ezen jellege kizár bármiféle beavatkozást az egyes diákszervezetek belső viszonyaiba. „Aki nemzetével szemben hűségesen, lelkiismeretesen és bátran teljesíti kötelességét, az ezáltal az európai közösség feltételét alkotja meg, amelynek csak akkor lehet értéke, ha egyes tagjai népüknek nemzeti reprezentánsai". E gondolatmenet kizárt

mindenfajta német predominanciát, s így logikusan – bár a demokrácia gondolatának tett oldalvágáson keresztül – vezetett el annak kimondásához is, hogy az egyes diákszervezetek súlya független tagságának létszámától. És, hogy semmi félreértés ne essék, ehhez azt is hozzáfűzte: „Ebben a testületben minden diáknak, akit meghívtunk, függetlenül attól, hogy kis vagy nagy néphez tartozik, helye és szavazata van." Az egyenrangúságnak ez a szemmel láthatólag nem megtévesztő jelleggel, hanem komolyan gondolt volta lehetett a döntő oka annak, hogy a szervezetet hidegre tették. Be nem tilthatták, hiszen abból botrány származott volna, ország-világ előtt ismét megmutatkozott volna, hogy a ködösen megfogalmazott szép jelszavak semmit sem érnek, de mindent megtettek annak érdekében, hogy ne működjön. Így azután Schirach hiába jelentette be megnyitó beszédében, hogy a szervezet évente tanácskozni fog, valójában újabb összejövetelére soha nem került sor. S mindehhez azt is hozzá kell fűznünk, hogy a szervezet kikapcsolásában ismét a Wilhelmstrasse vitte a prímet.

A WILHELMSTRASSE DIPLOMATÁI és Alfred ROSENBERG közötti rivalizálásnak a második világháború időszakába érve már szép hagyományai voltak, hiszen Rosenberg vezetésével jött létre 1933 tavaszán az NSDAP Külpolitikai Hivatala azzal az egyáltalán nem titkolt szándékkal, hogy a külügyminisztérium „begyepesedett agyú" embereit ily módon ellenőrizzék. A harc akkor a Wilhelmstrasse győzelmével végződött, de azon az áron, hogy belesimult az új rendszerbe, élére pedig NEURATH helyett 1938 februárjában Ribbentrop került. Az izgága Rosenberg viszont azt a szép feladatot kapta, hogy a Führer megbízottjaként az NSDAP egész szellemi és világnézeti iskolázottságát és nevelését felügyelje. Az impozáns feladat teljesítése jegyében a főideológus 1942 őszén nagyszabású programot akart rendezni „Harc Eu-

rópáért" címmel. Tervei szerint a kiállítással egybekötött rendezvényen Göring, Ribbentrop és Goebbels tartott volna reprezentatív beszédet, majd rangos tudósoknak kellett volna az „új Európa" egyes aspektusait a lelkes hallgatók előtt bemutatni.

Ribbentropot a dilettáns elképzelés alaposan felbosszantotta és éles levélben kérte a terv elejtését. Mivel postafordultával küldött válaszában Rosenberg makacsul kitartott impozáns elgondolása mellett, ezért Ribbentrop számára nem maradt más, mint Hitler döntéséért folyamodni.

A külügyminiszter érvei a tényleges helyzet pőre bemutatására épültek. Ezek szerint az adott helyzetben az Európa-gondolatot csak általános formában lehet tárgyalni, így a bolsevizmus vagy a zsidóság elleni szolidaritás jelszavát lehet lobogtatni. Európa újjárendezésének minden konkretizálását ellenben el kell kerülni, mert az a Birodalom létért folytatott küzdelmét nem könnyíti meg, hanem inkább megnehezíti.

„Csak ha már az utolsó katonai döntések megszülettek és ezáltal Németország számára létrejöttek azok a hatalmi feltételek, amelyek birtokában sem barátra sem ellenségre nem kell tekintettel lennie, akkor lehet nyíltan a nagygermán gondolattal előlépni." Abszolút világos beszéd. Valóban ez volt minden „új Európa"-gondolat mögött, legalábbis azok elméjében, akiknek fejében az ideológiai köd nem takarta el a politika realitásait. Akik a nemzetiszocialista Németország kemény hatalmi magjához tartoztak, s annak törekvését fogalmazták meg.

EBBŐL A NÉZŐPONTBÓL AKARJA RIBBENTROP – aki magáról úgy vélte, hogy Európa újjárendezésének külpolitikai keresztülviteléért felelős – a kérdést kezelni. Tehát a lényeg durva megmutatása után ismét visszatér oda, hogy a felszínen mit kell cselekedni. Emlékeztet arra, hogy mintegy két esztendővel korábban, a Franciaország

elleni hadjárat befejeztével létrehozott egy Európa-bizottságnak nevezett testületet, amelynek az lett a feladata, hogy előkészítse Európa újjárendezését.

A kérdés összetett volta miatt, és figyelemmel arra a tényre, hogy a munka során a problémák tömege merült fel, amelyeket addig, amíg a radikális megoldásra nincsenek meg a feltételek (másképpen szólva, amíg Németország a háborút totálisan nem nyeri meg – P. P.), nem lehet vitára bocsátani, ezért a bizottság csak a legteljesebb csendben és a legbizalmasabb körben haladt előre. (Ha lefordítjuk ezeket az olajozottan formált szavakat a valóság nyelvére, akkor hozzávetőleg arról lehetett szó, hogy időnként néhány intimusával Ribbentrop arról beszélhetett: amíg nem nyerik meg a háborút, amíg nincsenek abban a helyzetben, hogy baráttól és ellenségtől függetlenül azt csinálnak, amit akarnak, addig valójában nincs mit tenni.)

FELTÉTELEZÉSÜNKET MEGERŐSÍTI AZ IS, amit a külügyminiszter a végzett munkáról mond: az előkészítő munka fő tárgya természetesen a német, illetve nagygermán birodalom jövőbeni alakulása, a barátokhoz és szövetségesekhez fűződő kapcsolatok alakulása, az ellenségekkel való békeszerződések. Tehát csupa üres általánosság. S ezután sem olvasható semmi megfogható konkrétum: Európa újjárendezésénél mindig azt az alapgondolatot kell szem előtt tartani, hogy a jövendő német birodalmat a lehető leggyorsabban erőssé és zárttá kell tenni, míg a kontinens többi államának lehetőség szerint megosztottnak és gyengének kell maradnia. Konkrétumokat nélkülöző volta ellenére is világos beszéd, méltó módon zárja az egész eszmefuttatást, mert amint az elején kimondja, hogy az „új Európa" üres propagandafogás, hiszen mögötte a nagynémet birodalom víziója húzódik meg, azonképpen ugyanezt a gondolatot fogalmazza meg befejezésképpen is.

Ribbentrop tudta, hogy Hitler számára mit kell mondani és milyen hangot kell megütni, hogy szavai igenlésre találjanak. Sikere nem maradt el, s a rendezvény megtartására riválisa, ROSENBERG nem kapott engedélyt.

AZ ESET PERSZE NEM MARADT VISSZHANGTALAN a rendszer felső régióiban, és Ribbentrop Goebbelstől is támogatást kapott, aki a propagandaminisztérium vezetőinek értekezletén élesen bírálta az új Európával kapcsolatos fecsegéseket. Nem szabad – fejtegette – német részről lármát csapni a téma körül. „Senki nem fogja elhinni a világon, hogy anyagi érdekek nélkül küzdünk az 'új Európá'-ért. A németről még általában elhinnék – fűzi hozzá érdekes módon, figyelemre méltó distinkciót téve –, hogy pusztán az eszméért küzd, ellenben a nácikról tudják, hogy azok olajért és gabonáért és népünk anyagi jobb helyzetéért harcolnak és nem fantom után rohannak."

Valószínűleg a két tárca fellépésének lett az eredménye, hogy 1942. november 4-én a Führer általában betiltott minden törekvést, amely kongresszusokat, tanácskozásokat, egyesületek megalapítását az európaiság vagy a nemzetköziség jegyében tervezett volna.

A tiltás nyomán csend támadt, de a nagy területi nyereségektől megrészegült elmék tovább szülték a vadabbnál vadabb elgondolásokat a nemzetiszocialista uralmi igény totális érvényre juttatásáról, miközben a valamelyest reálisan mérlegelő elmék előtt már nem lehetett kétséges, hogy a teljes győzelem reménye messzi távolba tolódott, s inkább vészjósló gondokkal kellett szembesülni.

Wolfram HEINZE SS fronttisztnek is volt ideje és energiája arra, hogy 20 oldalas memorandumban tegyen javaslatot az európai Német Birodalom vezetésére és igazgatására. A tervezet szerint Svájc, Hollandia és Flandria is a birodalom részévé vált volna, de külön kormányzóval és regionális igazgatással. Úgyszintén külön igazga-

tással, mint kerületek (Gau) tartoztak volna a Birodalomhoz Cseh- és Morvaország, a Krím, valamint lettek volna birodalmi kormányzóságok az egykori orosz területekből is.

MÉG MESSZEBB RUGASZKODOTT A VALÓSÁGTÓL az a Kurt O. RABL, aki a megszállt Hollandiában a birodalmi biztos hivatalában osztályvezetőként végezte dolgát, s közben fejében Európa északi népeinek örökös szövetségét hozta létre azzal a céllal, hogy maximum két generáción belül a terület zárt egységgé olvadjon egybe. A skandináv népek ilyen-olyan módon a Birodalomhoz történő kapcsolását sokan – józanabb fejek is – célul tűzték, ezért eddig a pontig a derék tisztviselő már kitaposott ösvényen kanyargott, de amikor Angliát, Skóciát, Walest és Észak-Írországot is az elgondolt szövetséghez kanyarította, akkor tervkovács társait messze lepipálta. A számba vett népeknek és országoknak el kellett volna addigi közigazgatási berendezkedésüket felejteniük és a német kerületi (Gau) igazgatást kellett volna átvenniük. Igaz, még így is kiváltságos sorsot szánt Rabl számukra ahhoz képest, hogy az egész Keletet, Palesztinát, Afrika britek és belgák által birtokolt részeit olyan gyarmatokként képzelte a Birodalomhoz kapcsolni, amely területek lakói semmiféle politikai joggal nem rendelkeztek volna.

1942–1943 jeges telének kemény hidege sem hűtötte le Rabl fantáziáját, ám az orosz fegyverek már azt a sztálingrádi fordulatot készítették elő, amely az ilyen elgondolásokat teljesen értelmetlenné tette. Sztálingrád nemcsak a háború menetében hozott döntő fordulatot, de jól kivehető módosulásokat eredményezett a nemzetiszocialisták által elképzelt „új Európa" arculatán is.

PRITZ Pál

A BÁNSÁGI BOLGÁROK

A Bánságba költözésük 200. évfordulója alkalmából

Az alábbi tanulmány 1938-ban, a szófiai Proszveta c. folyóirat 1. számának különlenyomatában jelent meg. Szerzője, Petar Sztojanov MUTAFCSIEV *(1883-1943) bolgár történész, bizantológus, a Bolgár Tudományos Akadémia tagja, aki tudományos munkája során többek között, a bolgár állam és más balkáni országok közötti kapcsolatokkal foglalkozott. Az 1930-as és 40-es években rendszeresen látogatta a Temesi Bánságban élő bolgárokat. Ott szerzett benyomásainak összefoglalása az itt közreadott írás, amelyet fordítója,* CSÍKHELYI *Lenke bocsátott rendelkezésünkre. A szerző lánya, Vera* MUTAFCSIEVA *(szintén történész, akadémikus) a fordítónak elmondta, hogy a cikk megjelenését követő újabb utazása során, 1940-ben apját a román hatóságok minden indoklás nélkül negyven napig tartották házi őrizetben.*

A KATOLIKUS BOLGÁROK FELKELÉSE Csiprovec környékén 1688-ban, mint ismeretes, Csiprovec városka és sok szomszédos település teljes elpusztítását vonta maga után. Lakosságuk maradványai kénytelenek voltak idegen országokban keresni menekvést. A menekültek kezdetben Havasalföldön települtek le, majd később Erdélybe mentek át.

A felkelés után a török erőszak a Dunai-Bulgáriában minden határt felülmúlt. Különösen nehéz lett a „pauliánusok"-nak – a régi bolgár bogumilok leszármazottainak – helyzete Szvistov és Nikopol környékén. Nagy részük a

XVII. század második felében felvette a katolikus vallást, a törökök pedig már minden katolikust ellenségnek tekintettek, akivel szemben bármi megengedett. Hogy a török erőszak elől megmeneküljenek, ezeknek a katolikus bolgároknak egy része is az idegen földre való áttelepülésben keresett oltalmat. A XVIII. század első évtizedeiben sok ezer pauliánus, nagyobb vagy kisebb csoportokban, kelt át a Dunán, és szóródott szét Havasalföld nyugati részén. Később egy részük ugyancsak Erdélybe ment át. Mindezen áttelepülők közül sokan, teljességgel beletörődve mostoha sorsukba, új tűzhelyeik mellett maradtak; ott fokozatosan elvegyültek a helyi román lakossággal, amelybe bele is olvadtak. Mások, akiknél a saját népük életformájához való kötődés erősebb volt, kijárták az akkori osztrák kormányzatnál, hogy adjon nekik földet, amelyen mindenféle más nemzetiségektől elkülönülve élhetnek. Így jelent meg a Bánságban a két tiszta bolgár település, Vinga és Óbesenyő. A XV–XVII. századi középdunavidéki török támadások miatt a Bánság egészen ritkán lakott vidék volt, és mindkét falunak tágas földterület jutott.

A KATOLIKUS BOLGÁROK LETELEPÜLÉSE a Bánságban a XVIII. század 30–as éveiben ment végbe. Az első keresztelőt, amelyet a vingai anyakönyvben feljegyeztek, 1741. október 15–én tartották, Besenyőn pedig 1738. március 7–én – e dátum alapján ünnepelték a besenyői bolgárok falujuknak, és a Bánságba településüknek kétszázadik évfordulóját az elmúlt nyáron.

Lehetőségem volt részt venni ezen az ünnepen, és úgy vélem, hogy nem lesz érdektelen, ha röviden megosztom a *Proszveta* olvasóival benyomásaimat mindarról, amit ezeknek a hazájuktól elszakadt honfitársainknak a körében láttam és hallottam. Mindenekelőtt, nem lesz felesleges néhány szó az életükről, letelepülésüktől mostanáig.

Vingán a megmenekült csiproveciek és a Csiproveccel szomszédos katolikus települések lakói telepedtek le. Ez a lakosság, amely főleg ércbányászattal és iparral foglalkozott, már Bulgáriában is kitűnt honfitársai közül magasabb kultúrájával és éberebb nemzeti öntudatával. Ebben kétségkívül a katolikus papságé is az érdem. Ismeretes, hogy a népi öntudatra ébredés és felszabadulás első harcosai éppen az akkori katolikus papok és tanítók közül kerültek ki. Így váltak Csiprovec és a környező bányászközpontok korai népi újjászületésünk tűzhelyeivé.

Viszonylag magasabb kultúrájukat és „városi szokásaikat" a csiproveciek megőrizték havasalföldi és erdélyi bújdosásuk során is. Ez az oka, hogy Vinga igazi kisvárosként alakult meg. Lakóinak, már letelepedésükkor, sikerült az osztrák kormányzattól egy sor kiváltságot kapniuk, mindenekelőtt a teljes önkormányzat jogát. Attól kezdve, a múlt század második feléig, Vinga élén egy „kapitány" állt, helyi lakos, aki nemcsak a teljes adminisztratív hatalommal rendelkezett, hanem a legfőbb bíró tisztét is betöltötte. Hatalma oly nagy volt, hogy még halálos ítéletet is hozhatott. A vingai városházán most is őriznek egy relikviát – egy faszobrot, amely egy pallost tartó kezet ábrázol. Azokon a napokon, amikor a „kapitány" ítélkezett, ezt kitették a városháza homlokzatára, mint a legfelsőbb községi elöljáró szuverén hatalmának jelképét. Most mindez csak szép emlék, minthogy már nagyon régóta, az utolsó „kapitánnyal" együtt, elenyészett a vingaiak valamennyi privilégiuma is.

A BOLGÁROK VÁROSI KULTÚRÁJA Vingán házaik berendezésén és öltözködésükön is látszik – különösen a nőkén. Ünnepnapokon drága selyemruhákat vesznek fel, amelyeknek tarka kelméjét vásárban veszik. Ilyenkor a férfiak szűk katonanadrágot, csizmát, és szoros, zárt felsőruhát öltenek – mindez fekete posztóból készül. Ezeken a viseleteken nyilvánvalóan látszik a magyar hatás,

ami a világháború előtt mind nagyobb erővel és mind szélesebb körben nyilvánult itt meg. Már Miletics, aki 45 évvel ezelőtt végzett kutatásokat ezeken a helyeken, észrevette, hogy ez denacionalizációval fenyegeti a vingai bolgárokat. A háború kimenetele, amely után az egész keleti Bánság románná vált, bizonyos értelemben csökkentette ezt a veszélyt. De, mint ahogy ez a rabság korszakában sok bolgár várossal történt, most itt, Vingán is, az idegen kultúra hatása sokkal erősebben érezhető, mint bárhol másutt a román Bánság többi bolgár településén. Ez a tény pedig akkor kap különös jelentőséget, ha tudjuk, hogy Vinga állt a bánsági bolgárok nemzeti újjászületésének élén a múlt század közepén, és hogy innen indult ki az ő nyelvükön való írásbeliség és könyvkiadás kezdeményezése.

Idők múltával ezen a tiszta bolgár településen más nemzetiségű lakosok is megtelepedtek. Ma Vingán több, mint 3000 bolgár él (a román statisztika alig 2300–ra teszi őket), 8–900 magyar, mintegy 400 német és néhány tucatnyi más nemzetiségű (szerbek, zsidók, cigányok stb.). A románok Vingán, a hivatalos statisztika szerint, 914–en vannak, de hozzájuk számolják a cigányokat is (mintegy 200 főt), valamint sok bolgárt.

JÓLLEHET, „VÁROSLAKÓK", A BOLGÁROK Vingán kivétel nélkül földművesek. A földművelés jelentős jövedelmet hoz azoknak közülük, akik kereskedelemmel is foglalkoznak. Márpedig tehetős bolgár kereskedő elég sok van közöttük. A kézművesség elsősorban a magyarok kezén van. Ez az oka annak, hogy a bánsági bolgárok nyelvében a „magyar" szó kézművest is jelent. Vinga földterülete hatalmas – a beláthatatlan síkságon 18 kilométer hosszan terül el, és mintegy 125 000 dekárnyi (1 dekár=10 ár), ennek háromnegyed része termőföld, a többi kaszáló. A földtulajdon 90 százaléka a bolgároké. Termékenység tekintetében messze fölülmúlja a mi földjeinket, talán azért

is, mert rendszeresen trágyázzák és ésszerűen művelik. Meg aztán az aszály, amely nálunk oly nagy veszteségeket okoz, itt szinte ismeretlen fogalom. Az elmúlt nyáron például, amikor a késői kultúrákat nálunk a hosszú szárazság tönkretette, itt 2 1/2 méteres kukoricaszárak ringatództak, a kaszálók pedig másodtermést is adtak. Valaha a vingai földterület nagy része szarvasmarha-legelőül szolgált, a jószágot a közeli nagyvárosok, Arad és Temesvár piacain értékesítették. A földművelésben elsősorban búzát termesztenek, másodsorban kukoricát. Az utóbbi időben különösen elterjedt a nagyszemű lencse termesztése, amely ipari célokra hasznosítható. Egy dekár föld ára 4-6000 leva. Egy átlagos földműves gazdaság 70-80 dekár földdel rendelkezik, de vannak jómódú emberek, akik 1000 dekárnál is többet birtokolnak. A földnélküli bolgárok száma igen csekély. A kisbirtokosok árendába vesznek földet a tehetősektől. Az utóbbi évtizedben, a gabonafélék elértéktelenedése miatt, gyorsan fejlődött itt a zöldségtermesztés. A földet ekékkel művelik meg, igásállatként kizárólag a lovat használják. A cséplés és az aratás géppel történik.

A háború előtt a vingaiaknak volt saját hitelintézetük is – a Bolgár Bank, több mint 30 millió aranyleva értékű tőkével és takarékbetéttel. De mivel a háború alatt a pénzeszközök nagy részét hadikölcsönökbe fektették, csődbe ment. Nagy erőfeszítések árán, és főleg egy helyi bolgár ügyvéd energikus közbenjárása következtében a vingaiaknak sikerült visszakapniuk a betétek egy részét.

A VINGAIAK JÓLÉTE TÜKRÖZŐDIK községük állapotán is. A bőséges jövedelemnek köszönhetően tágas községházát emeltek, községi szállodát táncteremmel. Községi eszközökből készültek a főbb utcák aszfalt járdái is. Vinga büszkélkedik gótikus templomával is, amely a Bánság egyik legnagyobb egyházi építménye; a múlt század második felében épült. Hogy milyen pénzeszközökkel ren-

delkezett a vingai községháza, látszik egy másik tényből is: jóval a háború előtt 200 000 forintot adott a közeli Arad városának, amelyből az aradiak a Maros-hidat építették, amely összeköti városuk két részét. Ezt a kölcsönt máig sem adták meg Vingának.

A TEMESI BÁNSÁGNAK ROMÁNIÁHOZ CSATOLÁSÁVAL a városka korábbi jólétét meglehetősen aláásták. A románok az egész Bánságban mindig is elenyésző kisebbségben voltak. Ráadásul ők a térség legkulturálatlanabb és gazdaságilag legkevésbé fejlett eleme. A román állam a háború óta semmilyen eszköztől sem riad vissza, hogy támogassa és felemelje őket. Itt mindez természetesen a különböző más nemzetiségek és azok községei rovására történik. Vingát ilyen tekintetben szintén nem kímélték. Földterületének egy részét elvették, hogy egy új román falut alapítsanak rajta. De az oláhok, mint mindenütt, így itt is rossz gazdáknak bizonyultak. Az ajándékba kapott földeket gyorsan elisszák és elherdálják. Hogy a hasonló proletarizálódástól megóvja őket, az állam törvényt adott ki, amellyel megtiltja, hogy más nemzetiségűek román birtokot vásároljanak.

De ez a kényszerű földhöz juttatás nem az egyetlen eszköz, amellyel a románok megpróbálják fölemelni bánsági honfitársaikat. Az oláhok Vingán is a lakosság legszegényebb és legelmaradottabb részét képezik. A cigányokkal együtt ők a város egyetlen görögkeleti vallású lakosai. És mivel nem volt templomuk, az állam elhatározta, hogy épít nekik. A pénzt azonban ehhez a bolgárokra és a városka többi, katolikus lakóira kivetett rendkívüli adó formájában gyűjtötték össze. Ilyen módon 7 millió román lei gyűlt össze. Hogy ebből mennyit használtak fel a román templomhoz, amely most a katolikus bolgárok fenséges temploma közelében emelkedik, nem tudni. Csak annyit lehet tudni, hogy az eredeti számítások szerint, nem kerülhetett többe 4 1/2 milliónál.

Vingán kívül, az egész Bánságban még vagy tíz olyan település van, ahol bolgárok élnek. A háború után, amikor megosztották Szerbia és Románia között, szerb területen maradt Módos, Kanak, Ivanovo, Gyurgyevo, Zvornik és Lukácsfalva. A bolgárok száma ezekben a falvakban mintegy tízezerre tehető. A Bánság román részében, Vingán és Óbesenyőn kívül, élnek még bolgárok Brestyén, (tiszta bolgár település, 1200 lakossal), Dentán (600 fő), és Bolgártelepen (900 fő). A legjelentősebb e települések között Besenyő, mintegy 7000 lakossal – valamennyien bolgárok, néhány román tisztviselő és strázsa kivételével.

MINDAMELLETT, HOGY LÉLEKSZÁMÁBAN meghaladja Vingát, Besenyő küllemében és a lakosok kultúráját tekintve is igazi falu. Ilyen tekintetben a hajdani csiproveciek és északbolgár pauliánus parasztok közötti egykori életmódbeli különbség még nem tűnt el teljesen, annak ellenére, hogy most maguk a vingaiak is „pauliánusok"–nak nevezik magukat, – ezt a nevet használja minden bánsági bolgár nemzetiségi hovatartozásának jelölésére. Új hazájukban ezt a különbséget mindig táplálta a két nagy bánsági központ, Arad és Temesvár hatása is. Vinga azon az útvonalon fekszik, amely összeköti őket, és alig 20 km-re van az elsőtől, és 30 km-re a másodiktól. Ezzel szemben, a nagy közlekedési útvonalaktól és bánsági városközpontoktól távol eső Besenyő sokkal inkább megőrizte életmódbeli hagyományait, mint Vinga. A besenyői bolgár számára különös kívánság a városiasodás. Ez az oka annak, hogy jobban meg is maradt kötődése népi hagyományaihoz, és, következésképp, kevésbé van kitéve az idegen hatásnak. A vingaiak és besenyőiek közötti különbség más tekintetben is megfigyelhető: a besenyőiek termékenységükkel tűnnek ki. Míg Vingán túlnyomórészt egygyermekesek a családok, Besenyőn a házak tele vannak gyerekekkel. Ennek következményei nyilvánvalóak: Vingán fogynak a bolgárok, miközben Besenyőn

gyorsan szaporodnak. Az elmúlt, 1937. évben például Vingán csak 52 bolgár gyermek született, míg az elhalt bolgárok száma 76 volt. Fordítva van Besenyőn, ahol ugyanebben az időszakban 178 születés és 129 halálozás történt. A besenyőiek e termékenységének köszönhetően, falujuk nemcsak hogy meghaladta lélekszám tekintetében Vingát, hanem nagy számú telepes kirajzását tette lehetővé. A szerb és román Bánság valamennyi falujában élő bolgárok besenyőiek. Innen származnak azok a bánságiak is, akik felszabadulásunk után települtek vissza Bulgáriába.

BESENYŐ FÖLDJE TERMÉKENYEBB MINT VINGÁÉ, mindazonáltal gazdasági tekintetben a besenyőiek rosszabbul állnak, mint a vingaiak. A fő ok a gazdaságok elaprózódása, amelyet a lakosság nagy szaporasága idéz elő. Ez a jelenség általános a Bánságban élő többi bolgároknál is.

Besenyő földje 45 000 dekár termőterületből áll, ami azt jelenti, hogy egy családra általában 35-40 dekár jut. De ha figyelembe vesszük azt a körülményt, hogy vannak itt 300-400, mi több, 1500 dekáros tehetős gazdák is, megmagyarázhatóvá válik az a tény, hogy sok háztartás földje nem elegendő a család eltartására. Nem kevés a földnélküliek száma, akik idegen földeket bérelnek, vagy napszámból élnek. A háború előttig a besenyőiek ezt a „földéhségüket" szorgalmas munkával és takarékossággal elégítették ki, s így vásároltak földeket a szomszédos, más nemzetiségű falvakban. De egyrészt a gyakori természeti csapások, amelyek az utóbbi 10-15 évben érték a falut, másrészt a mezőgazdasági termények elértéktelenedése, és végül, a román államrend, nemcsak hogy gátat vetettek ennek a megoldásnak, hanem ellenkező folyamathoz is vezettek: a szükségtől kényszerítve, a besenyőiek kénytelenek voltak eladni ezeket a birtokokat, és ma azok nagyobbrészt idegen kézben vannak. Igazi szerencsétlenséget hozott a besenyői bolgárokra az az óha-

juk, hogy az elaprózott földtulajdont tagosítsák. Ez a tagosítás, amely még 1917-ben elkezdődött, egy teljes évtizeden át folyt, és a román rezsim alatt szokásos erkölcsök közepette a védtelen gazdák kirablásához vezetett. Ma ez befejezett tény, de a besenyőieknek több, mint 30 millió román lejbe került. A falu földtulajdonainak regiszterei azonban a korábbiak maradtak, az újak kidolgozása további 2-3 millió leibe kerülne, a jelenlegi román rendelkezések szerint – talán még többe is.

NINCS MIT CSODÁLKOZNI, hogy ebben a helyzetben a besenyői bolgárok nagy része kész kitelepülni. Pillantásuk Bulgária felé fordul. „Ha ott lehetőséget adnának nekünk, hogy földhöz jussunk" mondta egy besenyői férfi, „biztosra veheti, hogy legalább kétezer ember a faluból azonnal indulna Bulgáriába". Vinga kivételével, ugyanez a helyzet a román Bánság többi bolgár falujában is. Így például Brestyén az elmúlt télen híre ment, hogy a bolgár kormány új bánsági telepeseket akar elhelyezni nálunk. És alig néhány nap alatt az egész, több, mint 200 családot számláló falunak több, mint a fele „feliratkozott a kitelepülésre". Jellemző, hogy olyanok is voltak köztük, akik 70-80 dekár földet birtokoltak. Tehát nemcsak a gazdasági okok jelentik azt az erőt, ami ezeket az erős és dolgos bolgárokat az anyaországhoz vonzza. És ezen a tényen kormányzó köreinknek érdemes volna elgondolkozniuk. Nekünk soha nem volt olyan állami politikánk, amelyet az a tudat vezérelt volna, hogy a bolgár földnek mindenek előtt a bolgároknak kell hajlékot és megélhetést nyújtania. Ezért soha fel sem merült nálunk az a gondolat, hogy kötelesek vagyunk magunk köré gyűjteni népünk határainkon kívül messzire szóródott töredékeit. Kell-e, hogy földünk a jövőben is az ígéret földje legyen mindenféle idegen jövevények számára, miközben ugyanakkor honfitársaink sokezres tömegei nehéz életet élnek messzi országokban, arra ítélve, hogy előbb vagy

utóbb az idegen asszimiláció áldozataivá váljanak, és végérvényesen elvesszenek nemzetünk számára? Sok évszázad során népünk hatalmas részei olvadtak be a végeken, közeli és távoli szomszédaink uralma alatt. Ily módon népünk állandóan enyészett, miközben ugyanolyan mértékben növekedett a lélekszáma azoknak a népeknek, amelyekbe a mi vérünk ömlött át. Kell-e, hogy ma, a szabad bolgár állam meglétekor, amelynek első számú feladata, hogy védje a bolgár nép etnikai egységét, magukra maradjanak, és eltűnésre ítéltessenek népünk újabb részei?

EZT A KÉRDÉST KÜLÖNÖS ÁLLHATATOSSÁGGAL kellene felvetni éppen ma, amikor az elszigetelt kisebbségek asszimilációja – amilyen a bolgár kisebbség is a Bánságban – minden államban végbemegy, nemcsak az ösztönös kulturális hatás útján, mint ahogyan ez általában eddig volt, hanem az állami politika jól átgondolt és módszeresen alkalmazott eszközeivel is. A bánsági bolgárokkal szemben a román állam ezeket az eszközöket olyan módon alkalmazza, hogy az nem hagy semminemű kétséget a céljai felől.

Az egész Bánságban nincs ma egyetlen bolgár iskola sem. De a baj nemcsak az, hogy a bolgár gyermekek kénytelenek olyan iskolákat látogatni, amelyekben csak román nyelven tanítanak. Úgy látszik, a románoknak az a törekvése, hogy a bánsági bolgárok szellemi életét a lehető legalacsonyabb szintre szállítsák le, a legelemibb ismeretektől is megfosztva őket. Ezért a bolgár gyerekek a román iskolákban olyan körülmények között tanulnak, amilyenek valószínűleg egyetlen más országban sincsenek. Így például Besenyőn, ahol az elemi iskolába és a progimnáziumba több, mint 700 gyerek van beíratva, egyetlen évfolyamon sincs több egy osztálynál. Ez az oka, hogy a tavalyi tanévben az egyik osztályban 120 tanuló volt, a másikban 98 és így tovább. Természetesen ilyen körül-

mények között semmiféle oktatás nem lehetséges, és a gyermekek úgy végzik el az iskolát, hogy alig tanulnak meg valamivel többet, mint a román ábécét. Bizonyára feljebbvalóik sugalmazására, a román tanítók teljesen közönyösek kötelességeik iránt, és általában házicselédnek használják tanítványaikat. Amikor lépéseket tettek a tantestület létszámának növelésére, a hatalom azt felelte, hogy Romániának nincs lehetősége az iskolai körülmények javítására maguknál a románoknál sem, nemhogy újabb pénzeket költsön az idegenek iskoláira.

Meg kell említenünk emellett, hogy a Bánság valamennyi etnikai kisebbsége között a bolgárok a leginkább jogfosztottak. Pedig olyan lakosság ez, amelynek már saját írásbelisége és kulturális hagyományai vannak, amelyeket a múltban súlyos erőfeszítések árán és bármiféle külső segítség nélkül teremtettek meg. Ma az idősebb nemzedék körében nincs közöttük írástudatlan férfi vagy nő. Ünnepnapokon a templomok megtelnek hívőkkel. És lehet köztük látni görnyedt hátú öregembereket és öregasszonyokat, kopott imakönyvvel reszkető kezükben, amint saját bolgár egyházi énekeiket éneklik. És most, kizárólag az idősebbek vezetése alatt, e szent könyvek sárgult lapjairól próbálják a bolgár gyerekek megtanulni apáik nyelvét. Mert mindennek ellenére, ennek az oly sok mindent megélt lakosságnak szelleme és öntudata nem tört meg. Ahogyan és amennyire képes, még mindig próbál hű maradni őseinek örökségéhez. És nemzetiségi öntudata talán most éberebb, mint korábban. Csakhogy a szerepek ma egy kissé megváltoztak. Már nem a városiasodott Vinga, hanem az idegen áramlatoktól sokkal védettebb falusias Besenyő ennek az öntudatnak a tűzhelye.

VAN VALAMI EZEKBEN A BÁNÁTI BOLGÁROKBAN, ami már a velük való első érintkezéskor feltétlenül hatással van ránk, egy sok tekintetben lelkileg megingott és hitét vesztett nép gyermekeire. És talán nem tévedek, ha azt

mondom, hogy ez pszichikumuk egészében rejlik, abban a derűs, jóindulattal és lelki békességgel teli pillantásban, amellyel az életet és a világot szemlélik. Bizonyos az, hogy ez a világszemlélet mély vallásosságon alapuló erkölcsi tudatukból ered. Ebben találják meg a bánsági bolgárok az állandó támaszt, és mindennek végső megoldását. Biztosítottak arról, hogy a bűnözés náluk ismeretlen. És ezt a tényt bizonyára nemcsak az itt fennmaradt régi népi vonásokkal kell magyarázni, hanem a katolikus egyház befolyásával is, amelynek szolgálói máig is a hajdani keresztény misszionáriusok hűségével teljesítik kötelességüket. Milyen messze vannak ettől a kötelességtől mai pravoszláv pásztoraink...

A MÚLTBAN, AMIKOR A BÁNSÁG magyar fennhatóság alatt volt, az itteni bolgárok voltak a leglojálisabb magyar alattvalók. Most, román uralom alatt, szintén soha nem adtak semmiféle okot új uraiknak, hogy kételkedjenek lojalitásukban. Semmiféle irredentizmust nem lehet feltételezni e szelíd földművesekből álló lakosságnál, amelynek egyetlen szenvedélye a föld, és egyetlen óhaja – hogy engedjék, hogy békén élvezhesse munkájának gyümölcsét. Mindezzel azonban a román állam képviselői kevéssé vetnek számot. Ezért mindent megtesznek, hogy megöljék a bánsági bolgárokban az utolsó kívánságát is annak, hogy megbékéljenek a román uralommal. Különösen jellegzetesen nyilvánult meg a román hatalomnak ez az álláspontja a jubileumi ünnepség alatt. Ez utóbbit úgy tervezték, hogy szerény házi ünnepségként fog lezajlani. Senkinek, sem a szervezők közül, sem a tömegben, eszébe nem jutott, hogy bármiféle románellenes tüntetésre használja fel. És ennek ellenére, a hatalom nem mulasztotta el az alkalmat, hogy ezúttal is kimutassa kirekesztő és türelmetlen voltát. A formális lépésekre – hogy az ünnepséget engedélyezzék – hónapokon át nem adtak hivatalos választ; csak magánúton közölték, hogy

nincs ok arra, hogy megtiltsák. A jubileumi nap közvetlen előestéjén azonban, néhány besenyői elöljárót behivattak Temesvárra, hogy közöljék velük, tilos az ünneplés. Azt kívánták tőlük, hogy közöljék ezt a vendégekkel, akik már elindultak Bulgáriából, és útban voltak a Bánság felé, hogy forduljanak vissza, anélkül, hogy a faluba betennék a lábukat. Hosszú győzködés után, és miután nyilvánvalóvá vált, hogy ez a lépés valódi botrányt váltana ki, a hatalom lemondott arról, hogy ehhez ragaszkodjék, ekkor azonban más feltételt szabott, amelyet vita nélkül teljesíteni kellett: az ünnepnek mindennemű gyülekezés nélkül kell lezajlania, és sehol semmiféle beszédet nem szabad tartani. Azért pedig, hogy a Bánság többi részeiből érkező bolgárok Besenyőre jövetelét megakadályozzák, Temesvárról kiadták a parancsot, hogy hirdessék ki: a faluban száj- és körömfájás pusztít. Így a besenyőieknek magukban kellett megünnepelniük falujuk kétszázadik évfordulóját. Mindez azonban nem nyugtatta meg a román hatóságokat, amelynek szervei állandóan ugrásra készen álltak, „nehogy történjék valami". Amikor egy amatőr fotós fényképet készített a vendégek és helyi lakosok egy csoportjáról, akik véletlenül gyűltek össze a világháborúban elesett besenyőiek emlékműve előtt, nyomban megjelent egy rendőr, és követelte, hogy a fényképet semmisítsék meg. Sok erőfeszítésbe került, amíg megértette, hogy ezzel a fényképpel semmiféle sérelem nem esett a román állambiztonságon.

A HELYI BOLGÁROK SZÁMÁRA, akik már régen hozzászoktak a román rezsim sajátosságaihoz és képviselőinek szokásaihoz, mindezek a packázások nem jelentettek újdonságot. Nekünk, véletlen vendégeknek azonban ékesen bizonyították azt a bizonytalanságot, amelyben a románok egy olyan földön élnek, amelynek uraivá csak a váratlan szerencse tette őket.

Petar MUTAFCSIEV

LIPCSEY GYÖRGY: MADÁR

„EZ EGY '56-OS BOOM..."

avagy az ártatlan néző esete a közszolgálati televízióval, a forradalom negyvenedik évfordulóján

„Mindaddig, amíg a politikában, a gazdasági és a szellemi életben olyan emberek döntenek, akik saját magukon nem érzékelik döntéseik hatását, mert védettek, addig semmilyen igazságot nem könnyű működtetni." (CSOÓRI Sándor: Készülődés a számadásra.)

Napjainkban sem, éppúgy, mint évtizedeken át előtte. Annak ellenére, hogy ma már nem (a kádári értelemben vett) hivatásos agitációs propagandisták hazugság-ideológiájával kell szélmalomharcot vívni. Legalábbis, úgy tűnik föl. Mivel a politikai függést a pénzügyi váltotta fel, a szólásszabadság, a véleménynyilvánítás esélyegyenlősége elé – a korábbi, balkáni típusúakhoz képest – ma már új módszerek emelnek gátat. A korlátok „európaiabbakká" szelídültek: áttételesebbek, kifinomultabbak, szövevényesebbek, s – mivel úgyis afelé tartunk – úgymond piaci alapúak.

1. Miről árulkodhat egy ünnep krónikája?

EMBERÖLTŐNYI IDŐ TELT EL, míg 1956-ot retorziók nélkül annak nevezhette a honpolgár, ami volt: forradalomnak és szabadságharcnak. Az immáron hivatalos, nemzeti ünneppé emelt eseménynek a rendszerváltoztatás óta először ünnepelhettük tavaly ősszel a kerek évfordulóját. Egy ilyen dátum mindig alkalmat ad számve-

tésre, mérlegelésre, de aktuálpolitikai kérdések felvetésére is – ezért vállalkoztam hát arra, hogy elemzem a forradalom óta eltelt negyvenedik október 23-a televíziós visszhangját. Elsősorban arra szerettem volna választ kapni, vajon eleget tettek-e a különböző csatornák a médiatörvény preambulumában foglalt elveknek. Tehát mennyiben valósult meg a tájékoztatás kiegyensúlyozottsága, függetlensége és tárgyilagossága, a vélemények sokszínűségének az érvényre juttatása? Megfeleltek-e a képernyőn látottak a pártatlan tömegtájékoztatás, a közszolgálati funkció igényének, teret adtak-e a kisebbségi álláspontoknak?

A FENTI KÉRDÉSEKRE FELTEHETŐEN OBJEKTÍV választ ad, ha az ünnep előkészítéséről, a nap történéseinek dokumentálásáról és kommentálásáról készítünk műfaji összesítést, amely a számszerűség, a tematika és az esztétika szempontjait is figyelembe veszi. Ahhoz, hogy az esetleges különbségekre rávilágíthassak, a közszolgálati és kereskedelmi adók közül egyaránt választottam mintát. Mérlegelés után a Magyar Televízió 1-es és 2-es csatornájának, a TV 3-nak és a Duna Televíziónak az évfordulóval kapcsolatos adásait kísértem figyelemmel. Dokumentumfilmek, visszaemlékezések stb. esetében – hiszen ezek előre, olykor évekkel korábban gyártott anyagok voltak – csak a műsoridők összehasonlítását tartottam indokoltnak elvégezni, s a tartalomelemzéstől eltekintettem. Részletesen összevetettem viszont az egyes csatornák napi hírműsorai közül a TV1 esti (19.30-kor kezdődő, 25 perces) és késő esti (23 óra utáni, 10 perces) illetve a Duna Televízió (21 órai, 20 perces) Híradóit, a Nap-kelték 7 órai, 5 perces híradásait, a TV2 (22 órai, 25 perc hosszú) Objektívjeit, a TV3 Háromszög című (20.45-kor kezdődő, negyedórás) adásait. Az alábbi összegzés – terjedelmi és hangsúlybeli okok miatt – nem a vizsgált teljes anyag mindenre kiterjedő, hiánytalan részletezésére, hanem az eltérő szemlélet- és szerkesztési módok érzékeltetésére tesz kísérletet.

2. Évfordulós „előhangok"

OKTÓBER 18-ÁN HOZTA NYILVÁNOSSÁGRA a Belügyminisztérium az állami ünnepségek programját. Megtudhattuk, hogy a korábban megszokottaktól különbözik a forgatókönyv: október 23-a az öröm ünnepe, míg november 4-e a temetőbeli tiszteletadáshoz kötődik majd. Azt már csak én teszem hozzá: bravúros huszárvágás volt a központi megemlékezés ilyen szellemű „szétfűrészelése". A forradalom egykori kitörésének napján a közélet szereplői – talán függetlenítve magukat a saját funkcióiktól – úgymond magánemberként tisztelegtek a rákoskeresztúri köztemetőben. HORN Gyula miniszterelnök, s a kormány egyetlen szocialista párti tagja sem volt közöttük. November 4-i főhajtásukat jótékonyan hátrébb szorították a külpolitika olyan fontos eseményei, mint az ekkor zajló amerikai elnökválasztás, a romániai és kis-jugoszláv helyhatósági szavazás, Jelcin elnök szívműtétje.

Október 18-án a TV 1 esti Híradója egy tudósításban, összesen 1' 45" időtartamban számolt be két sajtótájékoztatóról: a Belügyminisztériuméról illetve – a megosztottság évei után most közösen ünneplő – '56-os szervezetekéről. Apró, de sokatmondó képi manipuláció figyelhető meg az utóbbi „tálalásán", hiszen az eseményt illusztráló felvételen FÓNAY Jenő és a Történelmi Igazságtétel Bizottság tagja éppen összeszólalkozik valamin, ingerült vállrándítás közepette. Ugyanaznap a Duna Televízió Híradójának öt egysége volt az évfordulóval kapcsolatos, összesen 5' 10" terjedelemben. Egyedüliként számolt be arról, hogy – mint a Francia Intézetben megtudták – az Arte német-francia televíziós társaság október 24-én tematikus estet tart az 1956-os magyar forradalomról, s ezt 200 millió (!) néző láthatja. Tudósítottak a józsefvárosi önkormányzat megemlékezéséről, illetve azon egykori '56-os erdélyi bebörtönzöttek tiltakozásáról, akiket nem hívtak meg a budapesti ünnepségre.

Hogy milyen esztétikai különbségeket hordozhat két, azonos tárgyú tudósítás? A sajtótájékoztatón elhangzott ünnepi program ismertetését a Duna TV az említett helyszínek (301-es parcella, Vígszínház, Kossuth tér, Nagy Imre-szobor, Parlament, Corvin-köz, Bem tér) fotóival tette emberközelibbé és információkban gazdagabbá. Mindezt a TV1 Híradójában csak felolvasták, illetve statikus állóképen, plakáton jelenítették meg. De találhatunk ennél súlyosabb hibát is. Az állami ünnepség menetrendjéről 1 perces, a népi-keresztény eszmekör szimbólumait és az '56-os forradalom jelképeit felhasználó videofilm is készült, s október 23-ig naponta több alkalommal is sugározta a közszolgálati csatorna. Bár utolsó mondataként az szerepelt, hogy lesznek „a nap folyamán az '56-os szervezetek rendezésében koszorúzások és megemlékezések az '56-os forradalom emlékhelyein", a legfontosabb rendezvényeik helyszíne és időpontja együtt sem a közölt plakáton, sem a videoklipen, sem az '56-os szervezetek sajtótájékoztatójáról adott tudósításban nem kapott helyet. A televízióban SZELLŐ István ismertette először azokat, október 23-án, az ünnepélyes zászlófelvonás után. Vajon miért csak akkor? Hiszen az említett négy program közül kettő fél órán belül el is elkezdődött...

A „FÉLINFORMÁCIÓ" MELLETT MÁS SZAKMAI HIBÁKAT is találunk – például, a kifogásolható riporteri hangvétel eseteit. Október 21-én a Nap-kelte műsorában NIKA György 8' időtartamban beszélgetett HEGEDŰS B. Andrással, s szóba került az is, hogy az '56-os Intézet az évforduló évében eddig 13 könyvet jelentetett meg a forradalomról. Nika György következő kérdése így szólt: „Ez egy '56-os *boom*, vagy gyakorlatilag szinten tartható állandóan?" Ez a fajta riporteri stílus önmagát minősíti, s éppúgy jelenti a beszélgetőpartner, mint az esemény lebecsülését. (Az elemzőt nem lepte volna meg, ha a riportalany ezek után faképnél hagyja kérdezőjét...) Hasonló példát a más-

napi Objektívből is idézhetünk, amikor is SVÁBY András „az '56-os forradalom apró, de annál romantikusabb részletének" nevezte, hogy több ezer lengyel segítette októberben a magyar forradalmárokat – ki vérével, ki pénzével. Nem csak az tudott volna méltóbb jelzőket sorolni, akinek az élete múlott ezen a kivételes erejű, közös történelmünkben gyökerező szolidaritáson...

RÉGÓTA FOLYIK A VITA, hogy '56 eszméjét és történelmi örökségét ki és miért akarja kisajátítani. Egyfajta véleményt sugall, ha egymás mellé tesszük a TV 1 október 21-i esti Híradójának csaknem azonos terjedelmű (1' 10" ill. 1' 15") két tudósítását, mely az SZDSZ Corvin-közi megemlékezéséről ill. a Batthyány Alapítvány ünnepi közgyűléséről számolt be. Az előbbi során azt emelte ki az újságíró: „Többen azt kifogásolták, hogy a rendszerváltás után egyes csoportok megpróbálták kisajátítani '56 eszméjét és történelmi örökségét." (Csak zárójelben hívom fel a figyelmet a Magyar Nemzet nov. 6-i számának azon mínuszos hírére, amelyben SZÉKELYHIDI Ágoston tiltakozott MAGYAR Bálintnak az egyik ünnepségen elhangzott kijelentése ellen. Eszerint: „csak a liberálisok képviselték '56 ügyét." A hasonló megnyilvánulásokat nem idézi a Híradó...) De hogy tisztában lehessünk azzal, a kisajátítás kapcsán a SZDSZ-ünnepségen részt vevők mennyire nem a saját párttagjaikra gondolnak, a Batthyány Alapítvány rendezvényén felszólalók azon véleményét foglalta össze a tudósító, hogy „'56 nem lehetett a reformkommunisták megmozdulása. Hiába mondják rá, hogy baloldali forradalom volt, M. KISS Sándor értékelése szerint „népi kezdeményezés, amit polgári értékeivel együtt vállalt Nagy Imre." Az ugyanitt szereplő ORBÁN Viktor szavait így „zanzásította" a riporter: „a fiatalok a rendszerváltásig azt hitték, hogy értik '56-ot, őket megzavarta az abban részt vevő különböző oldalak vitája – ezért igazi tisztázásra szükség van." Ebben a szövegkörnyezetben

akár úgy tűnhet föl, mintha a Fidesz-Magyar Polgári Párt politikusa lenne a mérleg nyelve, aki véleményével alátámasztani látszik a szabaddemokraták álláspontját. Szerepét hangsúlyozandó, a tudósítás konferálásakor a bemondó mögött a Fidesz emblémája volt látható. Vajon miért, ha ez nem a párt rendezvénye, hanem alapítványi ülés volt? S adódik egy másik kérdés is: valóban ez volt-e a felszólalás legfontosabb gondolata? Összehasonlításként álljon itt a Magyar Nemzet – ugyanezen beszédről szóló – nagy terjedelmű tudósításának részlete: „A pártelnök arra figyelmeztetett: a megbékélés leple alatt a múlt konzekvens elfedését célozzák meg bizonyos ideológiák képviselői. A mai fiatalságot elsősorban a '94-ben megalakult kormánykoalíció rázta fel, amelyet a kádári hatalomnak a megtorlások ideje alatt mutatott ideológiája kapcsol egybe." Mintha a Híradó kissé legömbölyítette volna Orbán Viktor mondatainak élét...

AZ ÜNNEPHEZ KÖZELEDVÉN, gyarapodott a kapcsolódó híranyagok száma valamennyi forrásnál: 22-én a Híradó esti (kivételesen 18.25-kor kezdődő) kiadása négyet, a késő esti ötöt, a Háromszög hármat, a Duna Híradó hatot, az Objektív kettőt tartalmazott. Sokatmondó különbségekre bukkanhatunk ismét. A TV 1 esti Híradójában a fővárosi önkormányzat megemlékezése vezette a sort, 2' időtartammal. GÖNCZ Árpád előbeszédét idézik, az ott kitüntetettek egykori harcostársát, „akit még ma is, köztársasági elnökként is csak Árpádnak szólítanak." A TV3 Háromszöge 1' 15"-ben adott helyt ugyanezen eseménynek, s élőben továbbította DEMSZKY Gábor gondolatait. Az Objektív fél mondatot szentelt a programnak.

Az esti Híradó 1' terjedelemben számolt be a Műegyetem '56 Alapítvány és a Rákóczi Szövetség közös ünnepélyéről – s ismét jó okunk van pontosan idézni a hallottakat. Az ünnepi szónok (BÍRÓ Péter, a Műszaki Egyetem rektora) szerint – fogalmazta meg a tudósító – „'56

tanulsága, hogy a bajban sohasem szabad külső segítségre várni." Azután gyors vágással a professzor egy saját mondata jön: „Ezt a harcot is magunknak kell megvívni, saját erőnkre támaszkodva. A mi ügyünk ez, és sikerében elsősorban és leginkább mi magunk vagyunk érdekeltek." De vajon milyen harcról beszél?! (Ha a Duna Híradót is megnézzük, érthetővé válik a levegőben lógó gondolat. Ott ugyanis az hangzott el: „Ma szabad hazában élünk, de nehéz megküzdeni az elmúlt negyven év örökségével. '56 üzenete, hogy a mostani, a hibák felszámolásáért folytatott harcunkban se várjunk külső segítséget." Eszerint vannak hibák, bár a hivatalos sikerpropaganda igyekszik tudomást nem venni ezen véleményekről...) A TV1 híradója szerint a műegyetemi emléktábla megkoszorúzása után a részt vevők a Bem térre vonultak, ahonnan az adás idején fáklyás menet indul a Várba.

CSAKHOGY EZ ÍGY ELHALLGATOTT INFORMÁCIÓ. A tudósítók mindössze azt felejtették el közölni, hogy az egyetemen ünneplők a Bem téren csatlakoztak az öt ellenzéki parlamenti párt és a MIÉP közös megemlékezéséhez, ahol POMOGÁTS Béla, az Írószövetség elnöke szólalt fel. Viszont beszámolt erről a TV3 Háromszöge, 1' 5", a Duna Híradó (a Műegyetemi tudósítással együtt) 2' 20" időtartamban. Mint az utóbbiból megtudhattuk, a Bem szobornál 40 hazai és határon túli magyar politikai, ifjúsági és társadalmi szervezet képviselője koszorúzott. Az esemény sem a TV Híradó esti és éjszakai kiadása, sem az Objektív, sem a másnapi Nap-kelte hírszerkesztői számára nem volt említésre méltó...

Nyilvánvaló: nemcsak a protokoll, hanem sajátos szerkesztői szempont is eldöntheti, hogy ki milyen eseménynek tulajdonít hírértéket. Ezért kerülhetett sor arra az 1' 30" ideig tartó élő kapcsolásra, amely a TV1 Híradóstúdiója és a Vígszínház között jött létre. A kiküldött tudósító a fél óra múlva kezdődő, s ugyanazon a csatornán,

egyenes adásban közvetítendő ünnepi díszelőadás – már ismert vagy sejthető – részleteiről számolt be. Többek között arról, hogy ott lesznek a pártok, az '56-os szervezetek, az egyházak képviselői, s – ki hinné? – már gyülekeznek is a meghívottak. Eljön majd Horn Gyula, GÁL Zoltán, a kormány többi tagja... s így tovább. A szerkesztők fontosnak tartották ismételten hangsúlyozni – a TV1 eddig áttekintett Híradó-anyagaiban immáron negyedszer –, hogy Göncz Árpád milyen kiemelkedő szerepet játszott az '56-os szervezetek közös ünnepsége előkészítésében.

A VÍGSZÍNHÁZ-BELI ÜNNEPI DÍSZELŐADÁS elején Göncz Árpád 13' 30"-es beszédet tartott, mely az ezt követő híradások mindegyikében, s a 23-iki Nap-keltében is helyet kapott. A legterjedelmesebb – érthető okok miatt – a Duna Híradó 2' 15"-es bejátszása volt, mely – a Háromszöggel ellentétben – csonkítatlanul közölte az államfő beszédének utolsó mondatait. A Duna TV a fent említetteken (Vígszínház, Bem tér) kívül – egyedüliként – hírt adott a Magyarország XX. századi történetét bemutató kiállítás megnyitásáról, s egy '56-os bélyegsorozat kiadásáról is. Pedagógusok kitüntetéséről tájékoztatott, s interjúkat adott közre annak előzeteseként, hogy erdélyi magyar '56-osok kitüntetésére kerül majd sor napokon belül. Ez utóbbi tudósítások további 3' 30"-et tettek ki.

Az Objektív adása azért figyelemre méltó, mert másnap, 23-án – ünnep lévén – nem jelentkezett a hírműsor. Első blokkja – 6' 35" időtartamban – a forradalom idején nyújtott lengyel segítségről szólt. TISCHLER János történészt szólaltatta meg, s korabeli híradórészleteket adott közre. (Az összeállítás vitatható stílusú bevezetőjéről korábban már szóltam). A nap – felvételekkel illusztrált – 30"-es hírösszefoglalója „Objektív-módra" az következőképpen festett: „Az '56-os forradalommal az ország visszaszerezte az önbecsülését és évszázadokra legitimálta Magyarországot' – mondta Göncz Árpád a

Vígszínházban. A köztársasági elnök délelőtt a Városházán, a forradalom negyvenedik évfordulóján rendezett ünnepségen kitüntetéseket is átadott, majd az államfő végigsétált a Váci utca újjáépített déli szakaszán, ezzel adva át a sétálóutcát a nagyközönségnek." Ezek úgymond a legfontosabb hírek, amelyekben mindenütt – milyen meglepő! – Göncz Árpád volt a főszereplő...

Aki győzte kivárni, a TV 1 késő esti – sőt, már másnap éjszaka, 0. 50-kor kezdődő Híradójában viszontláthatta Göncz Árpádot a Vígszínházban és a fővárosi közgyűlés ünnepségén. Megismételték az esti kiadás azon tudósítását is, amely az Országgyűlés megemlékezéséről szólt, s – új anyagként – helyszíni felvétellel számoltak be a miskolci pártok és társadalmi szervezetek közös rendezvényéről. A tudósításokra összesen 4' műsoridőt szántak. Majd – bizonyára a sajátosan értelmezett egyensúly jegyében – 15"-et szenteltek a következő hírnek: „Lakitelken az MDF és KDNP elnöke együtt tartott megemlékezést. LEZSÁK Sándor és GICZY György szerint közös ünneplésük annak a jelképe, hogy megteremthető a nemzeti egység. Az elnökök szerint a két párt a letéteményese azoknak az eszméknek, amelyekért '56 hősei az életüket adták." A közszolgálati televízió ezzel, hogy bemondója – háttérben a két politikus fotójával – éjjel 1 órakor felolvasta ezt a három mondatot, letudhatta az ellenzéki pártok aznapi rendezvényeiről szóló tárgyilagos tájékoztatás feladatát...

3. Amit láttunk – s amit láthattunk volna

Mielőtt október 23-a eseményeit követnénk nyomon, érdemes megnéznünk, hogy az egyes csatornák – leszámítva a híradások időtartamát – a műsoridejükből mennyit szenteltek 1956-nak.

Az ATV – a kereskedelmi csatornák közül egyedüliként – az esti főműsoridőben félórás megemlékezést tartott nemzeti ünnepünkön. LAKATOS Pál, a Vasárnapi Újság vezető munkatársa a „Mondjuk a magunkét" című műsorában – többek között – határon túli magyar fiatalokat is kérdezett az eseményről. A TV2 három és fél órában foglalkozott 1956-tal: MINDSZENTY Józsefről festettek portrét a kor- és sorstársai, majd a tiszakécskei tragédiáról vetítettek egy (1991-ben forgatott) dokumentumfilmet. Kora délután egy '56 nyarán játszódó TV-film került adásba, este pedig KASZA László vezetett stúdióbeszélgetést „A forradalom hatása a rendszerváltozásra" címmel. A TV1 15-15 percben állított emléket 1956 október 23-a aznapi történéseinek, 5 részben, élőben közvetítette a Kossuth téri zászlófelvonást és az esti ünnepi műsort – ez így összesen 2 óra 40 percet tett ki. Ez éppen a duplája volt azon ajándék-gála műsoridejének, amelyet november 8-án a Pólus Center átadási ceremóniájának szentelt a magyar televízió. Az 1-es és 2-es csatornán – annak rendje s módja szerint? – amúgy szinte minden a régi kerékvágásban haladt, Zenebutikostól, Vitray-vetélkedőstől, 100 perces Űrgammástól, (nem is egy) amerikai filmestől, könnyűzenéstől, „ Ki mit tud ?" –ostól együtt.

A NEMZETI ÉS KÖZSZOLGÁLATI FUNKCIÓT az ünnepen (is – tegyük hozzá!) a legnyomatékosabban a Duna Televízió vállalta magára. Gyakorlatilag az egésznapi műsor (két, 1956-ban ill. 1957-ben készült, politikai pamflet-jellege miatt betiltott magyar játékfilmet határesetnek tekintve) '56-os vonatkozású volt – ez kb. 18 órát töltött ki. Idézzünk fel néhány programot – a teljesség igénye nélkül! Élőben közvetítették az ünnepélyes zászlófelvonást, majd stúdióbeszélgetést folytattak MAGYAR Józseffel, WITTNER Máriával, DÓZSA Lászlóval, M. Kiss Sándorral és KAHLER Frigyessel. Hét dokumentum- és portréfilm kapott helyet, köztük Magyar József: „A mi forradalmunk" című – a

TV1-ből „műsoridő híján" kiszorított, a Duna TV-ben október 21-től vetített – alkotásának két utolsó része is. A helyi közélet vezetőivel folytatott interjúk segítségével számoltak be a forradalom azon hatásáról, amelyet a szomszédos országok 3,5 milliós magyarságára gyakorolt. Korabeli és mai külföldi lapokat szemléztek, s az ünnep európai nagyvárosok-beli visszhangjáról illetve megemlékezéseiről (pl. Berlin, Róma, Párizs, Strasbourg) is körképet adtak. A megszokott rendtől eltérően Híradót nem sugároztak aznap, de – az egyes műsorok között, 10-15 perces blokkokban – folyamatosan tájékoztattak a nap legfontosabb eseményeiről. Míg a közszolgálati TV1 nézői a tehetségkutató verseny első középdöntőjét szurkolhatták végig, a Duna Televízió – túl a fentieken – 21 órától 120 perces összeállításban adta közre a nap krónikáját. 19-19 budapesti és vidéki rendezvény helyszínén forgattak, határon túli magyar szervezetek megemlékezéseiről számoltak be. Európa és más világrészek szórvány-magyarsága ünnepei is helyet kaptak – csakúgy, mint a 300 lelkes zalai kis falué. Mindebben 62 munkatárs működött közre. (Csak a kontraszt kedvéért: a Pólus Center gálája után 38 nevet soroltak föl az MTV-ben.) Az évfordulós emlékműsort MAKK Károly „Magyar rekviem"-jével zárták.

ADATSOROKAT KÉSZÍTETTEM ARRÓL, hogy az egyes TV-csatornák a nap mely eseményeivel, milyen időtartamban foglalkoztak. A részletes adatok alapján az alábbi összesítéshez jutunk: Ausztria (7') = összesen 16 esemény illetve helyszín. Magyar szórvány: Sydney(3'), Uppsala (1'35"), Párizs (3'20"), Szófia (1'25"). Nyugati visszhang: Róma (2'), Washington (1'35") ill. Berlin (1'30").

Érdemes az összefoglaló számadatok mögé néznünk. Az állami ünnepségek esetében gyakran több programot is felölelt egy-egy tudósítás Azon eseményeknek, amelyeket a TV Híradó esti és késő esti kiadásaiban, illetve a másnapi Nap-keltében láthattunk, csaknem két-

harmada, illetve (a Nap-kelte esetében) a fele volt a központi ünnepség és a kormánytagok, koalíciós párti politikusok és az országgyűlési tisztségviselők részvételével zajló vidéki program együtt. (A Háromszög és a Duna TV esetén az események 42 százalékát illetve egyharmadát fedi e két témakör. Abban az esetben, ha egy-egy híranyag több tematikus egységhez is tartozott, a domináns jellegűhöz soroltam. Így, amikor Orbán Viktor az Országgyűlés Európai Integrációs Ügyek Bizottsága vezetőjeként vett részt az Európai Unió strasbourgi ülésén s '56-os megemlékezésén, az erről szóló tudósítást is a második – a kormánytagokat, az országgyűlési tisztségviselőket soroló – csoporthoz számítottam, s nem az ellenzéki pártokéhoz vagy a külföldi eseményekéhez.) A híradások száma és időtartama alapján sem tűnik „kiegyenlítettebbnek" a mezőny: míg a Nap-kelte az ünnepséggel foglalkozó műsoridejének a háromnegyedét szánta az állami megemlékezéseknek és a kormánypártok tagjai, országgyűlési tisztségviselők részvételével zajló eseményeknek, a két Híradó hozzávetőlegesen a felét, a TV3 a 40 százalékát, a Duna TV-krónika a negyedét, a Duna-Tv pedig a napközbeni, folyamatos tudósításainak a hetedrészét. A híradások számához képest a Duna-krónika számolt be a legnagyobb terjedelemben az állami ünnepségekről (is).

A HIVATALOS MEGEMLÉKEZÉSEK fenti két kategóriája esetén nem akad túl sok „boncolgatnivaló". A hangsúlyok, a kiemelt részletek többnyire hasonlóak vagy azonosak, s legfeljebb apró esztétikai különbségekre vagy hibákra hívhatnánk fel a figyelmet. Például arra, hogy a Nap-kelte másnapi, a 301-es parcella koszorúzásáról szóló jegyzete mennyivel líraibb, emberközelibb volt, mint a Híradók tárgyszerűbb, tudósításai. Esetleg arra, hogy – operatőri melléfogás vagy a közvetlenséget sugalló finom manipuláció? – a Nagy Imre szobor előtt (az állami koszorún kívül magával hozott) csokrával a kezében, ta-

nácstalanul, mosolyogva áll a köztársasági elnök, s szájáról jól leolvasható a díszegyenruhás őrhöz intézett „Ezt hová tehetem?" kérdés. S az sem volt éppen szerencsésnek mondható, hogy az Orosházán képtárat avató VASTAGH Pálnak azt a mondatát tették közkinccsé, amelyikbe belebonyolódott...

A „magas protokoll" nélkül zajló vidéki rendezvények esetén sincsen túl sok hasonlítanivalónk – mert nincs mit összevetnünk. Az egyedüli „képes" kivétel, amely nem csak egy forrásban kapott helyet, a kaposvári Nagy Imre-szobor avatása, illetve – egy másik félmondatos hír erejéig – a Pécsett felavatott kopjafa.

A KÜLÖNBÖZŐ '56-OS SZERVEZETEK számos helyszínen és időpontban emlékeztek a fővárosban. A hírforrásokban összesen 7 esemény kapott helyet – ezek közül a Bazilikában tartott ökumenikus istentisztelet és az emigráció tagjait tömörítő Európai Szabadságharcosok Szövetsége Széna téri gyűlése csak a Duna Televízióban. Bár a Nagy Imre-szobor koszorúzása házigazdái az '56-os szervezetek voltak, s a rendezvény nem volt része a hivatalos állami ünnepségnek, Göncz Árpád, Gál Zoltán, KELETI György és LOTZ Károly jelenléte és televízióbeli bemutatása okán akár e tematikus csoporthoz is sorolhatnánk.

Az '56-os szervezetek megemlékezései nagy hangsúlyt kaptak valamennyi forrásnál: az ünneprőlszóló műsoridő legalább egyötödét (a Duna-krónikában az egynyolcadát), a TV1 Híradó esetében annak 30 százalékát tették ki. Elhallgatásról tehát szó sincs. Legfeljebb a „tálalás" különbségeiről – hiszen a képi megjelenítés milyensége meghatározó lehet a televízió esetében. S az sem véletlen, hogy ki mit emel ki egy-egy szónoklat szövegéből.
A TIB, a POFOSZ és az '56-os Szövetség TV1 Híradókbeli, Széna téri megemlékezése például egy kis negatív képi manipulációval fűszerezett. Ápolatlan, borostás fiatal férfiarc zokog a kamerába, majd az tűnik fel, ahogy a

kiscserkészeket regulázza a parancsnokuk. Érdekes, a TV3 és a Duna TV operatőre nem bukkant hasonló „témára". Itt és egyéb helyszíneken is megfigyelhető, hogy a TV1 Híradója aktuálpolitikailag közömbös vagy ambivalens, esetleg általánosságokat hordozó mondatokat idéz a szónokoktól – abban az esetben is, ha (összehasonlítva más forrásokkal) nem ezek tűntek a legmagvasabb gondolatoknak. NÉMETH Bálint az ünnep nagyságát méltatta, a Corvin-közi megemlékezés tudósításában pedig (ahol is a felvevőgép néhányszor ismét elidőzött ugyanazon egy-két kiszemelt, kétes egzisztenciájú figurán) azt hallhattuk FEDOR Józseftől, hogy „következményeit tekintve a forradalom eltiprása csak a mohácsi csatavesztéshez hasonlítható". Ugyanitt az egyik, a látását a harcokban elvesztett korabeli harcos arra biztatta a fiatalokat, hogy amit ők valaha elkezdtek, a mai ifjú generáció fejezze be. A Duna Televízió viszont – az ünnep méltóságától idegen szólamként vezetve be a tudósítást – Fedor József éles, bíráló gondolatait is összefoglalta: „'89 után sokan lobogtatták a zászlót és besétáltak a Parlamentbe – s látszatintézkedésekkel minden fontos kérdést elodáztak. Országvesztésből és hazaárulásból sokak világcsúcsot állítottak, a politikusok többsége pártállásra való tekintet nélkül szolgálja az ország tönkretételét. Nem csoda, ha a lakosság többsége visszasírja KÁDÁR Jánost." Ezek lennének a TV Híradóban konkrétan nem emlegetett következmények? A Nap-kelte annyival korrektebb, hogy legalább e gondolatok egy részét elmondja a tudósítójuk.

HASONLÓ PÉLDÁT IDÉZHETÜNK a tabáni '56-os emlékmű avatása kapcsán is. Mint ahogy egy közelmúltbeli felmérés is kimutatta, a három évvel ezelőttihez képest optimistább lett a politikai műsorok hangvétele. A TV1 Híradója ezért emel ki ezen ünnepség kapcsán is csak pozitív vonatkozásokat: hogy valamennyi politikai párt és '56-os szervezet elhelyezte a koszorúját, hogy HOR-

NYÁK Tibor, az '56-os Felkelők Magyarországi Szövetségének elnöke egy nemzeti hagyományokra épülő, valóban független, demokratikus, semleges új Magyarország megteremtésére buzdította a hallgatóságot, hogy a felszólaló FODOR Dénes, hollywoodi lelkipásztor református egyháza 10 ezer dollárral támogatta az emlékmű felállítását.

SMIT LÁTOTT MÉG, aki a Duna-krónikában is nyomon követte az eseményt? Például, hogy Hornyák Tibor azt mondta: a hazaárulókat bírósági úton el kell számoltatni, a gyilkosokat pedig börtönbe kell zárni. Hogy felszólalt LASSAN György, a kaliforniai '56-os Magyar Világszövetség elnöke is, s azt kérte a magyar néptől, hogy vizsgálja meg a lelkiismeretét. Élőben hangzottak el az alábbiak: „Köpjétek ki a következő választásokon ezt a savanyú kenyeret (közbeszólások: 'ez az!'; 'attól hullott ki a fogunk!') és szavazzatok egy olyan nemzeti szellemű pártra, amely igazán a magyar érdekeket képviseli!" E kritikai hangvétel visszaadása ismét hiányzott a többi forrásból...

Az '56-os szervezetek Bem téri nagygyűlésén is forgatott a Háromszög és a TV1 Híradója stábja. Az első forrásban Fónay Jenőnek azon mondata hangzott el egyenesben, amely a még tisztázatlan, zömmel belpolitikai problémákat sorolja: „Az ügynöktörvény, az igazságtételi törvény, az összeférhetetlenségi törvény, a sajtótörvény, az alapszerződések – még mind nyitva vannak." A Híradó viszont azt emelte ki: „Nem adhatunk át egyetlen mártírt sem (a jelenlegi koalíciónak) – nem lehet, hogy a forradalomból merítsenek maguknak mentséget." (Csak nem azt akarták sugallni ezzel, hogy a vélt igazi 56-osok már megint kirekesztenek valakiket?!) A sikerdíjakat és a munkanélkülieket, a szükséges ellenzéki szövetséget és a nemzeti értékek kiárusításával létrejövő függőséget említette még a tudósító. De mennyivel hitelesebb a Duna-krónikabeli élő bejátszás! A függő beszéd ugyanis jótékonyan ápol és eltakar. Nem hallunk ki belőle hangsúlyo-

kat, érzelmi töltetet, hallgatói tetszésnyilvánítást, s a túlságosan éles kritika éle tompítható. Fónay Jenő hiteles mondatai a fentieknél beszédesebbek: „Ma néhány féktelen harácsolását szenvedjük és átkozzuk – miközben a féktelen harácsolók ránk sem hederítenek. Cinikusan gyaláz és gyötör, netán éppen szótöbbséggel új törvényeket fabrikál. – kérdezem: nyugodtak lehetünk ilyen körülmények között? Megszűnt a veszély? Ezért áldoztunk annyit 1956-ban? – kérdezem. Testvér, magyar! Jól vigyázz a saját hazádban, amíg vigyázhatsz. Amíg van mire vigyáznod, amíg el nem privatizálják fejed fölött az országodat."

HASONLÓ MEGÁLLAPÍTÁSOKRA JUTHATUNK a következő tematikus egység megfigyelésével is. A parlamenti ellenzéki pártok 8 rendezvénye kapott helyet a képernyőn. A velük foglalkozó teljes műsoridő csaknem kétharmada esett a Duna-TV-re, s az ünnepségek fele csak a Duna-krónikában volt látható. A hírforrások zöme az ünneppel kapcsolatos műsoridejének 10 százalékát fordította e témakörre – míg a másnapi Nap-kelte semennyit sem, a TV1 Híradójának 3. kiadása viszont adásideje egyötödét. Kár, hogy bizonyára kevesen látták, hiszen 23 óra 10 perckor kezdődött. Mintha nem igazolódna a szocialista párt alelnökének azon véleménye, hogy a politikai erőviszonyok a sajtóban megfelelnek a parlamenti erőviszonyoknak, sőt, az ellenzék sajtómegjelenése meghaladja parlamenti képviseletük arányát. Hiszen egy dolog az objektíven mérhető műsoridő. Nem kevésbé fontos, hogy az adás kikhez és hogyan jut el. A nézettség az adás időpontjával is összefügg, s a befolyásolás, a képi manipuláció finomabb eszközei sem ismeretlenek...

Sőt, a durvábbak sem – állapíthattuk meg az FKGP győri nagygyűléséről szóló tudósítás kapcsán. A TV1 esti Híradójának már a legfontosabb témákat kiemelő leadje is említi (a Forradalom Lángja meggyújtása, az állami kitüntetések és a Bécshez közeli hajóbaleset mellett), hogy

TORGYÁN József – választási győzelme esetén – a világszabadság napjának szeretné nyilváníttatni október 23-át. A hírműsor második felében sugárzott híranyag előtt a bemondó is elmondta ugyanezt (illetve, hogy a pártelnök kérni fogja: Budapestet nyilvánítsák a világforradalom fővárosává), majd a helyszíni tudósítást készítő riporter is. Éles fordulat: a szónok hallható. Méltatja, hogy 40 éve e kis nép legyőzte az „ördög birodalmát", majd elismétli a fenti ígéreteit – s a néző immáron negyedszer hallja azokat. E módszer – elvonatkoztatva a szereplőtől és a felvetés reális vagy irreális mivoltától – kizárólag arra jó, hogy nevetségessé tegye a megszólalót, s demagógiaként állítsa be a mondanivalóját. Vajon Göncz Árpád – szintén sokat és sok helyütt idézett – kijelentései kapcsán miért nem bukkanhatunk hasonló példára?

AZ ELLENZÉKI PÁRTOK KÖZÖS PÉCSI ÉS ZUGLÓI, az MDF és a KDNP együttes, lakitelki és a Fidesz-MPP elnöke beszédével zajló soproni megemlékezés csak a Duna-krónikában volt látható. Az itteni szónokok fontos közös gondolata az volt: még élnek a sortüzet lövetők, s az áldozataik is. Ez utóbbiak nem fogadják el azon történészek és kutatók véleményét, akik ezelőtt tíz évvel még Lenint és a Szovjetuniót éltették... Viszont a TV1 Híradóiban is helyet kapott a kereszténydemokraták két rendezvénye. A budapesti ünnepség kapcsán – nem meglepő – Giczy György több élőszóval, s markánsabban fejtheti ki a véleményét a Duna-TV-ben, mint a Híradóban. Ez utóbbi a szuverenitás megteremtésére, az idegen elnyomástól való függetlenségre helyezi a hangsúlyt. A Duna-TV azt is hozzáfűzi: „ez az idegenség (...) a nemzet érdekeitől és értékeitől függetlenül fogalmazódik meg. Ma sincs esélyegyenlőség, hiszen egy szűk érdekcsoport szándékai szerint történnek a dolgok – ezért igazságtételre van szükség." A Híradó késő esti kiadása a hódmezővásárhelyi Nagy Imre-szobor avatása során ISÉPY Tamásnak azt – a

szerkesztők számára vállalható – gondolatát idézi: „A magyar köztársaság '56 gyermeke és a békés rendszerváltás a forradalom egyenes következménye." A KDNP harmadik rendezvénye, amelyről beszámolót láthattunk, a fővárosi választmány és a budapesti elnökség kőbányai nagygyűlése volt, Szervátiusz Tibor millecentenáriumi emlékműve mellett. A Háromszög 1 percet szánt az eseményre – a Duna-krónika ennek ötszörösét. A TV3 hírműsora Giczy György azon mondatait közvetítette élőben: „Nemzeti egységet akarunk – de ez nem teszi lehetővé azt, hogy összecseréljük a bűnöst és az áldozatot. Csak igazságosságban építhető föl a demokrácia, az új Magyarország." A Duna-krónika újabb fontos gondolatoknak ad nyilvánosságot: hogy mostanság a bűnösök nem tudnak megbocsátani a saját áldozataiknak, s hogy sok párt nem tisztázta a viszonyát '56-hoz, s ezért nincs is joga a parlamentben ülni. Gyökeres erkölcsi fordulat kell, s olyan ország megteremtése, amely az egész magyar társadalom javára, fölemelkedésére szolgál. Párját ritkítja az ehhez hasonló, egyetlen eseményt bemutató, hosszú tudósítás. S arra sem láttunk másutt példát, hogy a nagyszámú hallgatóság élénk tetszésnyilvánítása, reakciója is ilyen magától értetődően helyet kapjon.

SZÁMOS EGYÉB PROGRAM ZAJLOTT MÉG a fővárosban, amelyekről csak a Duna-TV adott képes beszámolót – a 11 ellenzéki ifjúsági szervezetnek a Magyar Rádió előtt tartott közös összejövetelét kivéve. (A Háromszög hírműsorában kapott egy percet.) A Magyar Írószövetség megemlékezésének még szentelt ugyan egy fél mondatot a Nap-kelte, de a többi esemény – bizonyára a hivatalos protokoll hiánya, vagy az összejövetel többé-kevésbé ellenzéki jellege miatt – kimarad az adásból. A TV1 Híradója egyetlen egyre utal közülük, az '56-os szervezetek Corvin-közi ünnepsége kapcsán. A jelenlévők az emelvényre szólították ott PONGRÁCZ Gergelyt, aki – idézem a

tudósítót – „korábban a Cserkészszövetséggel külön ünnepelve azt mondta: a független Magyarország eszméje máig él, de nem valósult meg, mert Magyarország most a Nyugatnak rendelte alá magát." Aki a Duna-TV-re kapcsolt, viszont élőben hallhatta a Corvin-köz volt parancsnokának a fenti módon „zanzásított" gondolatait, eképp: „Azt akartuk, hogy Magyarország végre legyen a miénk, a magyaroké. Mi történt? Kimentek a tankok, bejöttek a bankok. Elmentek a gitáros tanácsadók, most jönnek Amerikából a lantosok. A Tom Lantosok, és mondják meg ennek a nemzetnek, hogy mit csináljon. Kiléptünk a Varsói Szerződésből, most be akarunk lépni a NATO-ba. Mi nem ezt akartuk '56-ban. Mi nem azt akartuk, hogy a kommunistákból legyenek a kapitalisták..." S mondanivalója végén ismét a könnyeivel küzd, amikor arra biztatja a cserkészeket: „Ti is legyetek magyar hazafiak, és valljátok büszkén. Még akkor is, ha rátok nyomják a bélyeget, hogy szélsőjobboldali, hogy fasiszta, vagy akármi. Vállaljátok a magyarságotokat – ennyit kérek tőletek."

A DUNA TV – AZ ÜNNEP MÉLTÓSÁGÁTÓL IDEGEN szólamnak definiálva – a Pesti Srácok Alapítvány szintén Corvin-közi szoboravatásáról is beszámolt, amelyen LIEBMANN Katalin, TEMPFLI József, STOLMÁR G. Ilona, MAKOVECZ Imre mellett Pongrácz Gergely is szólt a hallgatósághoz. Úgy vélte, hogy az SZDSZ a koszorúzásával megszentségtelenítette a helyszínt – s láthattuk, hallhattuk, hogy a tömeg erre „Vesszen Pető!"-t kezd skandálni, majd a szónok „liberális kozmopolita tetűnek" nevezi a szabaddemokratákat. A közszolgálati média a vélemények, nézetek sokféleségének bemutatását hivatott szolgálni. Ennek is helye volt benne – s ki-ki mérlegelhette, hogy mennyit fogad vagy utasít el ezen álláspontból.

Úgy tűnik, a Duna TV hírműsorának főszerkesztője, MONOSTORI Károly komolyan vette a feladatát – ezért adott beszámolót még a szélsőjobboldali pártok mozdu-

lásairól is. De ahelyett, hogy félreinformált és elhallgatott, kommentált és véleményt sulykolt volna, egyszerűen csak tájékoztatott. Nagykorúnak tekintette a nézőt, s rábízta annak eldöntését, hogy miként vélekedjék a látottakról. Mint ahogy ezt a médiatörvény is előírja, a vallási vagy hitbéli meggyőződést sértő, a nyugalom megzavarására alkalmas képek bemutatása előtt felhívta a nézők figyelmét e körülményre. A következőképpen: „A demokrácia (...) olyan szervezetek megjelenésére is lehetőséget teremtett, amelyek tagjait, a tizenéves fiatalokat a legszélsőségesebb, a világ bármely pontján elítélt ideológiát hirdető emberek képesek az utcára vinni. Így tették ezt ma is, nem kímélve az ünnep méltóságát. Szerencsére, csak maroknyi csoportról van szó. Nem beszélni róluk legalább annyira veszélyes, mint amilyen veszélyes az az ideológia, amelyet képviselnek. A Híradó munkatársai, akik azt az anyagot rögzítettük és készítettük, féltve a demokráciát, nem tehetünk mást, minthogy ezt az anyagot is közzé tesszük." Ezt követte a Kommunisták Üldözötteinek Szövetsége és a Magyar Népjóléti Szövetség gyűléséről szóló beszámoló, összesen 5' 10" időtartamban. Az előbbin EKREM KEMÁL György nemzetőrök élén szerette volna elfoglalni a nemzet televízióját, s fegyvert követelt, hogy végrehajthassa az igazi rendszerváltást, az utóbbin SZABÓ Albert SZÁLASI Ferencet nemzeti hősként éltette, a zsidók ellen uszított és az 1920. évi numerus claususnál keményebb korlátozásokat követelt.

AZ UTOLSÓ TÉMAKÖR IS SZINTE KIZÁRÓLAG a Duna Tv-ben kapott helyet. Az ünnep külföldi visszhangja a TV1 Híradójában 4 rövid hírre korlátozódott, melyeket az alábbiképpen foglalt össze a bemondó: „A világ több nagyvárosában is megemlékeztek az '56-os forradalom évfordulójáról. A norvégiai magyar szervezetek közös ünnepségét megtisztelte jelenlétével ODIK HARALD norvég király is. Az osztrák kormány nyilatkozata leszögezi,

hogy Ausztria – ahogy negyven évvel ezelőtt –, ma is szolidáris a magyar néppel és teljes körű támogatást nyújt Magyarországnak az Európai Unióhoz történő csatlakozáshoz. A tel-avivi magyar nagykövetség fogadásán magas kormánykitüntetésben részesült három izraeli állampolgár, az '56-os forradalom résztvevői. Párizsban a Diadalív lábánál rendezett ünnepségen az elesett hősök emlékére meggyújtották az öröklángot, majd a magyar emigráció képviselői a Père Lachaise temetőben megkoszorúzták Nagy Imre síremlékét." A Híradó 40 másodpercet szentelt e híreknek – a Duna-krónika viszont összesen fél órát szánt a határon túl – tömbben és szórványhelyzetben – élő magyarok megemlékezéseinek, s további 5 percet a világ egyes nagyvárosaiból érkező ünnepi visszhangnak. Az egyéb hírműsorok nem foglalkoztak e témával.

MÁSNAP, OKTÓBER 24-ÉN mindösszesen 4 különböző, a forradalommal összefüggő anyagot találtam a hírműsorokban: az erdélyi volt '56-os elítéltek kitüntetését a Parlamentben, a strasbourgi Európa Parlament évfordulós megemlékezését, a Szabó Alberték ellen indult nyomozás hírét és a párizsi '56-os ünnepségekét. A Duna-Híradó valamennyiről szólt (ideje: 5' 20"), a Háromszög a középső kettő (1'), a TV1 esti Híradója az első kettő (2' 30") eseményről, az Objektív (15") pedig csak a rendőrségi eljárás kezdetéről. Mindezt azért fontos megemlíteni, mert ezek kapcsán újabb szakmai „bakik" érhetők tetten.

A már idézett Székely Kecskés János egyszerűen csak szarvashibának nevezi, hogy a TV1 esti Híradója csak a műsor második felében, vagyis a „futottak még" hírek kategóriájában tudósított az Európa Parlament '56-os, ez idáig példátlan megemlékezéséről, amelyen részt vett a magyar országgyűlés küldöttsége is, Orbán Viktor vezetésével. Első alkalommal fordult ugyanis elő, hogy a plenáris ülés figyelmet szentelt egy olyan ország nemzeti

ünnepének, amely még nem tagja az uniónak. Joggal vethető föl: miért nem ezzel kezdték a Híradót, hiszen a protokoll mellett az esemény hírértéke is ezt követelte volna meg. A másik „apróság", hogy az Objektívben BÁRDOS András a Magyar Népjóléti Társaságot (sic!) említette. Antipátia ide vagy oda, a személyneveket, a beosztásokat, a szervezetek, pártok stb. elnevezéseit egy országos sugárzású, több millió nézőhöz szóló hírműsor esetén különösen illene pontosan tudni...

4. Hiteles-e a tükörkép?

FÉLŐ, HOGY A KÖZSZOLGÁLATINAK ÉS NEMZETINEK nevezett Magyar Televízió esetében korántsem. Egyrészt méltatlanul kevés műsoridőt szentelt a – több alkalommal is óriási jelentőségűnek nevezett – forradalmunk 40. évfordulójának. Mitől „nemzeti", ha e századi történelmünk legnagyobb eseménye ennyire háttérbe szorul a megszokott műsor-verkliben? Mitől közszolgálati, ha a hírműsoraiban alaposan eltér a pártatlan, objektív informálás követelményétől? A véleménynyilvánítás szabadsága, a tömegtájékoztatás függetlensége, kiegyensúlyozottsága és tárgyilagossága azt feltételezi: a hírműsorok nem állhatnak párt és politikai mozgalom, illetve ezek nézetei szolgálatában. Még akkor sem, ha történetesen a kormánypártokról van szó. Az elemzés fényében talán megalapozott, ha kétségbe vonjuk ezen elv érvényesülését az MTV mai gyakorlatában.

Az események, időtartamok, tudósítások egybevetése, a különböző csatornákon adott híradások összehasonlítása alapján az 1-es és 2-es csatornája napi krónikáiban bőven akadt a koalíciós pártok érdekeit szolgáló, s egyúttal a szemléletüket is illusztráló hiányos információ, elhallgatott hír, sugallt vélemény, a vágásnak köszönhető-

en félbemaradt, vagy a „levegőben lógó" gondolat, képi manipuláció, kifogásolható riporteri stílus – mint ahogy a példák is mutatták. Az ellenzék számos rendezvénye nem volt hírértékű – míg azon tudósításokban, amelyek esetleg elkészültek ezekről, jócskán vétettek a szakmai etika ellen.

A TV 3-as kereskedelmi TV-adó híradója – rövid műsorideje ellenére – sokoldalúbban, tárgyilagosabban, hitelesebben adta vissza a látottakat, a közszolgálati jellegből következő követelményeknek pedig leginkább a Duna Televízió felelt meg. Másokat is megszólaltatott, mint a hivatalos protokoll szereplőit, s mindenféle véleménynek nyilvánosságot biztosított. Élő bevágásokkal, s nem a tudósítók függő beszédével közvetítette a szónokok szavait. Egyéb dokumentum- és játékfilmjei harmonikusan illeszkedtek az egész napi műsorfolyamba. Láthattunk tehát ellenpéldát is arról, hogyan lehet ünneppé tenni – az éteren át is – egy évfordulót.

MÁR CSAK AZ A KÉRDÉS, hogy mekkora hatókörű az egyik és a másik csatorna. Hány emberhez jut el a műholdas adás, kiknek adatik meg, hogy összehasonlítást tegyenek az események közötti rangsorolásra, a hangsúlyokra, a tálalás milyenségére, vagy – e konkrét műsorelemzés példáján keresztül is – a csatornák értékrendszerbeli különbségeire vonatkozóan? Igaz, van már médiatörvényünk, de ettől nem változik egyik napról a másikra a szemlélet. A jogszabály esélyt ad az autonóm, független televízió létrehozására, amelyben a nemzeti kultúrát kell éltetni, önazonosság-őrző felelősséggel, s a nemzet fennmaradását szolgáló értékeket szükséges közvetíteni – hallottam a közelmúltban PETÁK Istvántól, a Magyar Televízió elnökétől. Mint megfogalmazta, cél, hogy az intézmény a minél teljesebb közéletiség felelősségét vállalja föl és egyszer s mindenkorra meghaladja azt a politikai hatalmiág-szerepét, amit most betölt. Ad-

dig viszont megmaradnak a képi „véleményformálás" finomabb, nehezebben nyomon követhető eszközei?

A Freedom House utolsó két jelentése nem véletlenül sorolta Magyarországot a „részlegesen szabad sajtójú országok" közé. De lám, a Nyilvánosság Klub most nem amiatt emeli fel a hangját, hogy már ebbe a kategóriába tartozunk. Az Alkotmánybírósághoz fordult, mert attól fél, hogy a közszolgálatiság betartatását feladatul kapó média-kuratórium (ahol is a tagok kétharmada szakmai és társadalmi szervezetek delegáltja) a nagypolitikai beavatkozás eszköze lehet...

VÉGÜL, EGY RÖVID IDÉZET: „Meg kell teremtenünk a szabad sajtót, mert ezt nem pótolhatja a felülről vezényelt közlési tolerancia. Meg kell teremtenünk , mert szabad sajtó nélkül nincs manipulálatlan közvélemény, nincs félelemmentes politikai légkör, nincsenek szabad választások." A megállapítás a jelen napjainkra is érvényes – bár az első szabad március tizenötödikét követően, 1989. májusában jelent meg (az akkoriban a föld fölé kerülő) Beszélő hasábjain. Nagy érdeklődéssel hallgatnám, hogy az akkori liberális ellenzékiek, a nyilatkozat szerzői miként vélekednek a mai helyzetről...

Sz. Dévai Judit

ÉS ÚJRA RECSK: *A SZÖKÉS*

A LEGUTÓBBI FILMSZEMLÉN bemutattak egy filmet: a *Szökést*. Rendezője GYARMATHY Lívia, a forgatókönyvet BÖSZÖRMÉNYI Géza írta. A téma, mint már annyiszor pályafutása során – Recsk, pontosabban a recski internáló tábor. Igaz ugyan, hogy a forgatókönyvet díjazták, de maga a „mozi" (legalábbis társadalmi fogadtatását tekintve) nem lett átütő siker. Vajon miért?

Valamikor a kádári „ancien"-ben híre ment, hogy egy történész – akkor éppen egy közgyűjteményi intézetben dolgozott – gyűjti a valahai recski internáltak visszaemlékezéseit. Maga a tény – micsoda daliás idők – hogy ez az ember, különben a munkáját végezvén, erről a témáról kezdett anyagot gyűjteni, önmagában politikai tettnek számított. Fel is szólította a „szerv", hogy saját jól felfogott érdekében véve is, hagyjon fel izgató, ellenzéki tevékenységével. A közgyűjteményi hely így nem lett, nem is lehetett az internáló táborokat érintő kutatások központja.

Magam akkoriban – a hetvenes évek végét, a nyolcvanas évek elejét írtuk – a második világháború alatti nem kommunista egyetemi ifjúsági ellenállási mozgalommal foglalkoztam. Olyan emberekkel ismerkedtem meg személyesen, vagy levéltári anyagokban szereplő nevekként, mint BENKŐ Zoltán, ZIMÁNYI Tibor, JÓNÁS Pál, KISS Sándor, SZTÁRAY Zoltán, B. RÁCZ István, NYESTE Zoltán, GÁBORI György, EGRI György és még sorolhatnám a többieket. Ők 1944 őszén-telén aktívan kivették a részüket a HITLER-ellenes fegyveres küzdelemből is. Életútjukat a háború után tovább követvén, egyre többször találkoztam a recski internáló tábor nevével. Ugyanis a hajdani antihitlerista fiatalokat szisztematikusan begyűjtötte a PÉTER Gábor, DÉCSI Gyula, TIMÁR István neve fémjelezte Belügyminisztérium Ál-

lamvédelmi Osztálya, s először a kistarcsai, majd később a recski táborba internálták őket.

Az ő életútjuk követése vezetett el ezelőtt egy évtizede az új kutatási témámhoz is, az 1956-os forradalom és szabadságharchoz. Mert ott is ott voltak.

Meg kell mondanom, amit akkor Recskről megtudtam – kutatási téma ide, kutatási téma oda – leginkább félelemmel vegyes borzalommal töltött el. Magam Recsken keresztül tanultam meg gyűlölni a diktatúrát, s fordultam szembe egyértelműen azokkal, akik még akkor sem voltak képesek szembenézni hajdani önmagukkal s igazságot szolgáltatni az általuk internáltaknak. 1983-ban kaptam BENKŐ Zoltántól egy döbbenetes kazettát, amely a volt recski internáltak egy részének visszaemlékezéseit tartalmazta, köztük KISS Dánielét is, akinek az egyik kézfejéről az ávósok brutalitása miatt több ujját amputálni kellett. Akkor határoztam el, hogy kutatni fogom Recsket, s megkísérlem elérni azt is, hogy Recsk, mint fogalom kerüljön be a magyar társadalom tudatába, illetve rehabilitálják végre a recski internáltakat. Ez utóbbi érdekében VITÁNYI Ivánnal írt könyvünk dedikált példányát eljuttatván ACZÉL Györgyhöz – köteles példány – levelet írtam Aczélnak és kértem, hogy járjon közbe a recskiek rehabilitálása érdekében. Könyvünk alapján – *A Magyar Diákok Szabadság Frontja* – számára is egyértelmű lehet, hogy ezeket a demokratákat, bár nem voltak kommunisták korábban méltatlanul üldözték és bélyegzik meg a levél írása idején is. Óh naiv ifjúság! Aczél szóbeli reagálásáról évek múlva értesültem, s ez nem azt bizonyította, hogy azonos hullámhosszon lettünk volna.

KÉSŐBB EGY KÖZISMERTEN BALOLDALI PROFESSZOROMNAK játszottam le az ominózus kazettát, tőle is segítséget kérvén. Professzorom könnybe lábadt szemekkel beszélt a történelem kegyetlenségeiről, de a saját maga által is támogatott rendszerrel nem kívánt szembefordulni.

A nyolcvanas évek közepén nem csak emberileg, de történészként is készen álltam arra, hogy egy nagyobb tanulmányban, ha nem is a tábor történetét, de a táborról, s bővebben véve a Rákosi-rendszer internálási politikájáról egy „felvezető" tanulmányt írjak. Ekkortájt keresett fel Gyarmathy Lí-

via és Böszörményi Géza, akik közös barátainkon keresztül tudomást szereztek arról, hogy foglalkozom Recskkel. Elmondták, hogy évek óta gyűjtik az anyagot egy dokumentumfilm készítéséhez. Gyarmathy Líviának, ennek a zseniális embernek ekkor már nagyszerű képi anyaga volt a valahai recski tábort őrző ávéhásokról, s Böszörményi Géza – maga is internált – kutatásai alapján, világos képük volt Recsk előtörténtéről, a recski internáltak politikai összetételéről, pontosan tudták, hogy személyesen kik őrizték a tábort, ki volt az operatív tiszt, kik voltak a parancsnokok stb.

Boldogan fogadtam el Gyarmathy Lívia és Böszörményi Géza felkérését, és csatlakoztam a filmet készítő stábhoz – történész szakértőként. Gyarmathy Lívia nem az a fajta ember, aki megijed a saját árnyékától. A menetrendszerűen érkező fenyegető telefonokat méla malíciával „abszolválta", akkor sem rendült meg, amikor a hajdani operatív tiszt – a forgatás idején is fontos beosztásban lévő egyén – többször helyen feljelentette, s gépkocsija kerekeinek kiszúrását is csupán regisztrálta.

KÖZÖS ÉLMÉNYEINK KÖZÖTT egy történet megörökítésre érdemes. A recski tábor egyik operatívját kívántuk megszólaltatni. Megérkeztünk az „obligát" utcába, ahol köztudottan több neves elvtárs – közülük sokan addigra már kikopottak – élt s csöngetéssel jeleztük érkezésünket. A lakás gazdája – mint ezt a háztartási alkalmazottól megtudtuk – még nem érkezett haza tartós külföldi kiküldetéséről. Jó két hét múlva a tomboló és valóban tikkasztóan forró nyár közepén Gyarmathy Líviával újra megjelentünk a tett színhelyén. (Böszörményi Géza, ha tehette ezeken az „emelkedett" hangulatú előkészítő találkozókon nem vett részt, nehezen viselvén el az akkor is kerek arcú hajdani „ürge-tartók" látványát. Az ávósok előszeretettel ürgézték le az internáltakat, így teremtvén meg közöttük a társadalmi egyenlőséget.) A „házigazda által" bebocsátást nyervén a lakásba a nyitott ajtónak háttal foglaltunk helyet. Sörrel kínáltattunk – hál' Istennek elfogadtam, s ennek még lesz jelentősége – s az előre kidolgozott forgatókönyv alapján Lívia elmondta jövetelünk célját. Kifejtette, hogy kíváncsiak vagyunk a Horthy-rendszer alatti munkásmozgalmi küzdelmekre, a felszabadulás utáni társadalmi változásokra, a felfelé mobilitásra stb.

LIPCSEY GYÖRGY: SZERELEM II.

Házigazdánk, feltehetően valós célunkkal tisztában lévén, közölte velünk, hogy a házban nála erre a témára alkalmasabb elvtárs is lakik, azonnal előállítja nekünk. Ezzel felállt, átment a másik szobába, onnan elővarázsolta feleségét, s maga eltávozott. Kis idő múlva visszaérkezett, s türelmünket kérte, mondván, hogy az elvtárs hamarosan megérkezik. Az elvtárs valóban gyorsan érkezett, de nem egy volt, hanem több, s nem civil, hanem „szerv". Vezetőjük, egy kövér altiszt felszólított bennünket, hogy igazoljuk magunkat, mert a bejelentés szerint erőszakos behatolás esete forog fenn.

BÁR 1988-AT ÍRTUNK, ELNÉZÉST A KIFEJEZÉSÉRT, Gyarmathy Líviának és nekem is „röhöghetnékünk" támadt. Kénytelenek voltunk közölni, hogy a nyitott ajtó előtt megálltunk, csöngettünk, „beengedést nyertünk" sörrel és apró süteménnyel kínáltattunk, beszélgettünk, a házigazda magunkra hagyott, majd visszajött, tehát az erőszakos behatolás esete nem foroghat fent. A „szerv" ránézett az előttem álló söröspohárra és rendkívül nagy rugalmasságról tett tanúbizonyságot. Megkérdezte ugyanis „házigazdánktól", hogy valóban ő tette elém a poharat és ő öntötte tele sörrel? Házigazdánk – bár külföldi kiküldetése előtt, s talán alatt is, operatív volt – feltehetően meglepődött a kérdés hallatán, mert elismerte, hogy valóban ő öntötte tele az általa hozott poharat sörrel. Ezek után megszületett a megfellebbezhetetlen döntés: erőszakos behatolás ugyan nem történt, s ezért nem is vesznek bennünket őrizetbe, de ha jót akarunk, önszántunkból hagyjuk el a lakást, s ne zaklassuk fölösleges kérdésekkel a házigazdát. Ezt tettük.

Az utcán két URH-s rohamkocsi állt. Kifelé menet az altisztnek álcázott, feltehetően főtiszti rangú egyén „megkért" bennünket, hogy többet ne forduljunk elő ezen a környéken, hiszen az elvtársak nem szeretik, ha zaklatják őket.

Az elkészült dokumentumfilm, amely többek között elnyerte a Félix-díjat is, itthon is külföldön is óriási sikert aratott. Tegyük hozzá: teljes joggal és teljesen megérdemelten. De miről is szólt az a film? A dokumentált tényfeltárás jellege mellett az akkori Recsk film erényt kovácsolt a kényszerhelyzetből is. A demokrácia eszmeiségét vallókat állította szembe a diktatúrát kiszolgáló közvetlen apparátussal. Ehhez az ellentétpárhoz

adta meg a „történelmi körítést" néhány legfelsőbb és középszintű korabeli vezető politikus. (Közülük nem mindegyik szólalt meg a filmen, mondandójuk hazug és üres volta miatt. Ilyen háttér interjú maradt a MAROSÁN Györggyel készült beszélgetés is.)

Rendkívül tanulságos volt a valahai kommunista vezetők hozzáállása a témához. Volt közöttük olyan – mintegy időtlenül mintát adó személység –, aki elvileg mindent hajlandó volt elítélni a múlt törvényszegéseiből. A konkrét történésről azonban nem volt „emlékképe". Legfeljebb addig volt hajlandó elmenni, hogy elítélje az erőszakszervezetek azon vezetőit, egyértelműen átháríva rájuk a felelősséget, akiknek többek között ő maga adta ki a végrehajtási utasítást. Mivel ezek a középvezetők nem szólaltak meg – DÉCSI Gyula és társai – a döntések születésének körülményei és a végrehajtási utasítást kiadók grémiuma kényszerűen homályban maradt. Így, ennek következtében került a film tengelyébe az internált és az őt közvetlenül őrző és ellenőrző apparátus mentalitása, magatartása, viszonya. Képileg ez – bár erre a film készítői nem törekedtek, maga az anyag adta ki ezt a párhuzamot – abban nyilvánult meg, hogy egyik oldalon (a valóságnak megfelelően) álltak a tiszta arcú, tiszta szemű volt rabok, egyértelmű erkölcsi fölényben, a másik oldalon álló rosszarcú, időközben lezüllött és lumpenizálódott közvetlen rabtartókkal. (Ez a nyolcvanas évekbeli rosszarcúság a Kádár-rendszer önmagán belüli kritikája is volt. Kádárék a későbbiekben éppúgy cserben hagyták az '56-ban mellettük leginkább kiálló egyszerű ávósokat, mint azokat, az időközben ugyancsak a sortűz filmek tanulsága alapján rosszarcúvá vált, a forradalom előtt közvetlenül sorozott kiskatonákat, akik még decemberben is lőttek a fegyvertelenül tüntető tömegekre.) Így született meg a Recsk film nyomán a tendenciájában és erkölcsi alapjait tekintve igaz recski mítosz.

MÁR A DOKUMENTUMFILM ELKÉSZÜLTE UTÁN tudni lehetett, hogy Böszörményi Géza és Gyarmathy Lívia – hiszen ők ebben a témakörben, a szereposztástól függetlenül, azonos rangú társalkotók – a „Laura" és a Recsk film után – még visszatérnek a témához. Mivel központi problémájuk a demokrácia-diktatúra viszonya, nem volt meglepő, hogy következő

filmjük a problémát a diktatúra oldaláról közelítette meg. Egy olyan személyről készítettek portréfilmet, aki a diktatúra oldalán állt, s különböző megfontolások alapján ugyan, rendszeresen belül maradva, de mégsem kívánt eleget tenni a neki diktált kívánalmaknak. Csakhogy ennek a személynek a magatartása, ellentétben, FALUDY Györgyével – akiről a portréfilm a Recsk film forgatása közben készült – nem volt példaértékű, s maga a személy sem volt, (ellentétben a volt rab Faludyval) igazi személyiség. Meg kell mondani, Gyarmathy Líviáéknak, ahogy másnak sem, nem sikerült a diktatúra valódi és kendőzetlen ábrázolása még az említett kompromisszum árán sem.

ÉPP EZÉRT – A SIKERTELENSÉGBŐL LEVONT TANULSÁGOT is figyelembe véve – csak elismerés illeti Gyarmathy Líviát és Böszörményi Gézát azért, mert a témát nem hagyták elveszni. Legújabb filmjükben, a *Szökésben* új nézőpontot is találtak. Gyarmathy Líviáék vállalkozásának legkevésbé filmesztétikai oldala érdekes. Jelen alkotás esetében egy izgalmas történeti krimivel állunk szemben. Ha a mai néző elsődlegesen az izgalomra érzékeny, vagyis a gondolatot csak akkor hajlandó befogadni, ha pengetnek az idegein, akkor pengessenek, de jól. A Gyarmathy-Böszörményi házaspár ennek az igénynek eleget tett. Úgy csinált egy izgalmas „szökés-filmet", hogy a néző eleve tudta – hiszen ismerhette a végeredményt, illetve a szereplőket, mindkét oldalról hogy, itt rá keserű happy end vár. Elvégre a menekülők közül csak egy győzött, a többi ténylegesen elbukott. Az ő bukásuk sem volt heroikus, ami a nézőben katarzist válthat ki, hanem egyszerűen emberi, természetes, esetleg épp olyan, mint a mi hétköznapi, kisebb tétel járó vereségeink.

Gyarmathy Lívia és Böszörményi Géza – bár a diktatúráról is volt mondandójuk – most a helyzetükből is fakadóan ismét demokratákhoz közelített. Még pontosabban szólva: Gyarmathy Lívia, a hajdani szenvedő alany Böszörményi Gézával együtt a „recski mítoszt" vette górcső alá. Élveboncolás ez, hajmeresztő vállalkozás, még inkább akkor, ha a hajdani rab most a nézőtéren ülve azt is vizsgálja; a filmen szereplő megfelelője mennyire hasonlít a magáról évtizedeken keresztül napról-napra kialakított képhez. A gondolat mellett a filmnek ez volt a „hétköznapi" tétje.

A RECSK DOKUMENTUMFILMBEN a volt ávósok mellett, a volt rabok vallottak saját magukról. Vagyis önarcképek sorakoztak egymás mellett. A *Szökésben* viszont alkotók mondják el azt – mert Gyarmathy Lívia akkor is dokumentarista, amikor esetleg éppen halat pucol –, hogy miként egyénítik ők az egyes személyt, vagyis milyen politikai és erkölcsi tartású karakterek voltak a szökés részesei. Tudatosan törekedtek arra, hogy a nyolc szökevény-jelölt személyiségén keresztül a recski tábor rabjainak politikai és erkölcsi keresztmetszetét adják. Tudjuk, a szökevénynek mindig igaza van, a néző is hozzá vonzódik, hiszen a szabadságáért küzd. Azt is tudjuk, hogy a Recsk-dokumentumfilm etikai és politikai igazsága is megkérdőjelezhetetlen, mégis a *Szökés* mondja ki a kendőzetlen történeti igazságot, és tegyük hozzá; az időtlenül igaz történeti valót. A tábor rabjai között voltak olyanok, akik valóban azért kerültek szöges drót mögé, mert a diktatórikus rendszer demokratikus ellenfelei voltak. Másokból a rendszer csinált mártírt, mert a politikai bornírtság ezt követelte meg, míg még mások egyszerűen vagányok voltak, s ez vezette őket összeütközéshez a fennálló hatalommal. Ebben a játékfilmben ez a dokumentálhatóan kimutatható igazság keményebben van jelen, mint magában a dokumentumfilmben. Vagyis Gyarmathy Lívia és Böszörményi Géza, miután egyszer már megformálták az igaz és valós, és a film készítése idején politikailag hasznos általános elvi recski mítoszt, most továbbléptek: elkészítették egy kalandfilm ürügyén a mítosz valóságát.

Még egy jelzésértékű tényre is érdemes odafigyelnünk. A filmben már jelen vannak a középszinten reprezentált ávós figurák is. Ott sétált a rabok között az ideológiájától megbarmult politikai tiszt is, mellette a neki kiszolgáltatott, nemtörődömségében kegyetlen, önmagába bambult parancsnok. Nehéz is meg könnyű is e sorok írójának a helyzete: tudja, hogy kik azok a valóságos figurák, akik feltűntek a filmvásznon. Azt is tudja, hogy Gyarmathy Líviáék most még kontúrt sejtető ecsetvonásai pontosak. S már sejt valamit: Daniel OLBRICHSKY feltehetően visszatér még Gyarmathy Lívia és Böszörményi Géza újabb filmjében BODROGI Gyula társaságában egy a diktatúra természetrajzáról szóló filmben.

Szükség van erre? Bizony szükség, hiszen kezdenek feltűnni a melegszívű, semmit sem értő, otthon csirkepaprikást főző ávósok, akik még arra is hajlandók, hogy barátaik bebörtönzött élettársait pátyolgassák a rácsokon belül. És olyan szerencsétlen, ártatlan páriák! Az egyenruha is csak épphogy megtalálta valami fatális tévedés során őket! Pedig tudjuk, hogy nem voltak ők ilyenek az '50-es években, éppen operatív tiszt korukban, s a nyolcvanas években, sört kínáló korukban sem. S ma sem ilyenek. Nem az állandó vád miatt van szükség a Gyarmathy Lívia féle filmekre, hanem a figyelmeztetés okán: köztünk vannak. *Ilyenek.*

A *Szökés* hét évvel a rendszerváltozás után nem volt társadalmi esemény, nem volt nézői siker. A kritika pedig – kevés kivétellel – leginkább azt firtatta, hogy formakészletét tekintve megfelel-e a nyugati kalandfilmeken nevelődő nézők elvárásainak. Volt-e a rendezőnek elég pénze? Hogy valójában miről szólt a történet? – Ugyan kérem! Ez is kérdés? Egy találékony rab túljárt az őrzők eszén, s Keletről eljutott Nyugatra.

M. Kiss Sándor

TÖRTÉNELEM A REALIZMUS ROMJAIN

Az Egyesült Államokban hamar rádöbbenhetünk arra, hogy az európai problémák vajmi kevéssé izgatják az ottani, véleményformáló értelmiséget. Ami térségünket, a Németország és Oroszország között elterülő „köztes Európát" illeti, az érdektelenség már-már ingerültséggel határos: sokan érzik úgy, hogy már éppen eleget tudnak a régió jelenéről és múltjáról, a jövőjének pedig az adott világpolitikai konstellációban nincs jelentősége. Az amerikai stratégák felvonulási területként szá-

molnak az itteni országokkal, az üzletemberek a befektetések lehetőségeit, illetve megtérüléseit latolgatják, de az entellektüeleket sokszorta jobban lázba hozzák mondjuk a vudu vallású néger nők szexuális szokásai vagy a tibeti lámakolostorok testi higiéniája a századelőn, mint mondjuk az európai zsidóság kiirtásának unalomig csócsált, irodalmilag ezerszer feldolgozott, könnyfakasztó története.

A HOLOCAUSTRÓL MAKACS SZTEREOTÍPIÁK ÉLNEK. Komoly elméleti apparátust vonultasson fel, aki megpróbálkozik a túlságosan is meggyökeresedett „morális szemlélet" átalakításával, s elvonatkoztatni próbál a tömérdek gyásztól és szenvedéstől. A túlélők fogyatkozó nemzedékét pedig újra és újra hisztérikusnak is nevezhető kitörésekre készteti átélt élményeik egyedül kézenfekvő recepció esztétikai és nyelvfilozófiai megközelítése.

Az ifjú hazai filozófus-nemzedék jelesének számító BRAUN Róbert *Holocaust, elbeszélés, történelem* című kötete, mely az egyik legrangosabb tudományos könyvsorozatban jelent meg, egyszerre két alapítvány támogatásával, magyar nyelven tesz eleget az amerikai ihletésű szellemi igényeknek, s a „narrativa relevanciakritériumai" alapján elemzi a holocaustról folytatott vitákat, illetve a róla szóló elbeszéléseket. Vagyis abból indul ki, hogy az eseményekről *éppen eleget tudunk már*, s a történész célja nem a tények és tendenciák vizsgálata, mert ezekről a kutatók és a túlélő tanúk máris zavaróan sok ismeretet hoztak napvilágra. Feladata nem lehet más, mint hogy esztétikai kritériumokhoz igazodó distanciát teremtsen önmaga, az utána következő nemzedékek és a végérvényesen lezárt múlt között. „Nincsenek tények" – állította a nyolcvanas évek végén egy lelkesült posztmodern esztéta a művészet és a valóság viszonyáról szólva. S ha ez a szemlélet elfogadható, miért ne lenne alkalmazható a holocaustra, illetve történelmi feldolgozásaira?

„A 'tények' sokkal inkább a 'valóság' konstrukcióinak tűnnek, mint tükörnek, melyben a múlt 'valósága' megjelenik; a múlt megjelenítése sokkal inkább a jelentésátadási folyamat egy formájának tűnik, mint a múlt újjáéledésének; a vizsgált történelmi 'valóság' a jelen 'valóságához' hasonlóan talán maga is távoli elmék konstrukciójának hálója, és így maga is reprezentáció."

A mondatban *a lényeg a belső idézőjelekben* van. Ezek azt sugallják, hogy a történelem valójában csak fikcióként létezik, s a legmegdöbbentőbb leírások és tanúságtételek is legföljebb esztétikai produkcióként foghatók fel. HITLER, amint a német nép hősszerelmesét alakítja, EICHMANN, mint tragikus balekot játszó színész, MENGELE, mint fehérruhás clown. Márpedig – s ezt GADAMERTŐL tudjuk – az esztétikai élmény egyedi, a kortól és a befogadótól egyaránt függ. A befogadó szabadon reagálhat a műre, akár a saját halálát is műalkotásként élheti át – ha jól meggondoljuk, ilyesféle követelményt támasztottak a nézők az antik Rómában a gladiátorokkal szemben.

A „megítélhetetlen" múlt

BRAUN RÓBERT AZ EGYESÜLT ÁLLAMOKBAN, a Rutgers egyetemen eltöltött egyetemi tanév során kezdett hozzá témájának feldolgozásához. (Csak emlékeztetőül: a Rutgers szociológia professzora, a magyar intézet vezetője nyilatkozta a közelmúltban: „a térséget – t. i. Kelet-Közép-Európát – leírták.")
Első kötetével kapcsolatban joggal merül fel a kérdés: hol húzódik a határ az önálló intellektuális produktum és egyes divatos amerikai filozófusok provokatív teóriáinak puszta ismertetése között. A könyvet letéve az volt az érzésem, hogy írójára olyan maradandó hatást tett A. C. DANTO és Richard RORTY, hogy érdemben meg sem próbálkozott teóriáiknak a hazai valósághoz való közelítésével. Igaz, miután a „valóság" fogalmát ezek a szerzők következetesen kétségbe vonják e feladatnak nem is érezhette szükségét. Jellemző, hogy amikor a szerző mégiscsak megpróbálkozik a múlt „megítélhetetlenségéről" kifejtett gondolatainak az illusztrálásával, olyan esetet választ, mint a „Bitburgügy" (REAGAN elnök feledésbe merült koszorúzási afférja egy német katonai temetőben, ahol a Waffen SS néhány tagját is eltemették). A tömegtájékoztatás által annak idején sokat tárgyalt história elemzése azután lehetővé teszi, hogy a holocaust problematikáját a sokszorosan közvetett „nyelvi reprezentáció" analizálására korlátozza, s belőle próbáljon következtetéseket

levonni a kérdéskör egészére. Hasonló szemlélet jellemzi a *Signal* című német folyóirat tartalomelemzését is.

Itt érdemes szót ejteni a posztmodern filozófus-sztárról, Richard Rortyról is, akinek könyvei ma már ugyanolyan intenzíven formálják a felnövekvő magyar értelmiségi nemzedék gondolkodását, mint annak idején a marxizmus kötelező klaszszikusai. Nos, szerintem a „radikális toleranciának" is megvannak a határai. Rorty elmélete a szolidaritás illuzórikus voltáról valójában a televíziós kép és az ironikus értelmiség viszonyát tükrözi az elektronikus médiauniverzumban. Amerikában, ahol a szociális toleranciaküszöb hagyományosan magasabb, mint Európában (vagyis az egyén messzemenően felelős a saját sorsáért, az állam szerepvállalása gondjainak megoldásában pedig alacsony), az etnikai jellegű konfliktusok legföljebb a szociális feszültségek kísérőjelenségei. Az „óceánon túli világ" a maga irracionális gyűlölködésével és háborúival együtt alapvetően képi információként jelenik meg. Ennek „rejtett üzeneteivel", „manipulatív sugallataival" szemben mindig is voltak, s az utóbbi évtizedekben egyre növekedtek a racionális, „dekonstruktív" jellegű kételyek és fenntartások.

De vezethet-e az egyetemessé vált „dekonstruktív logika" oda, hogy szinte a helyszínen űzzön gúnyt egy amerikai sztárteoretikus az emberi szenvedésből? Pontosan ezt történt 1995 tavaszán Pécsett, amikor Rorty az akkor még tomboló délszláv polgárháborútól néhány mérföldre előadást tartott, az ötödik parancsolat, a „Ne ölj!" érvénytelenségéről.

Visszatérve témánkhoz, meggyőződésem, hogy Braun Róbert kiinduló feltevése – hogy t. i. a holocaustról már mindent tudunk, amit tudni érdemes, s le kell zárni a megismerés fejezetét, hogy teret engedhessünk a posztmodern interpretációnak – nemcsak manipulatív, de alapvetően téves is.

„Kevés esemény van a múltban, mely jobban lenne dokumentálva, mint a holocaust, történészek, levéltárosok, muzeológusok, memoárírók fáradhatatlan munkája nyomán minden korábbinál nagyobb számú adat, valamint különféle egyéb tárgyi emlék áll rendelkezésre a korszakról" – írja a magabiztos szerző. Szavai különösen Kelet-Európában hangzanak hamisan. Itt, ahol a legnagyobb intenzitással folyt a népirtás, csak a

kommunista rendszerek összeomlása nyomán lehetett hozzáfogni a források kutatásához, a tanúvallomások rögzítéséhez. Ha a hatmillió zsidó életéről és haláláról szóló dokumentumanyagot összehasonlítjuk azzal az információtömeggel, ami egyetlen emberről, mondjuk a meggyilkolt KENNEDY elnökről áll az utókor rendelkezésére, láthatjuk, hányadán állunk. Saul FRIEDLÄNDER találóan állapítja meg: „A történészek bénultan állnak a teljesen eltérő jelenségek egyidejűsége és kölcsönhatása előtt: messianisztikus fanatizmus és bürokratikus struktúrák, kóros lelki impulzusok és adminisztratív rendeletek és egy iparilag fejlett társadalom archaikus magatartásformái játszottak szerepet a népirtásban. Tudjuk, hogy a rendeletek hogyan következtek egymás után, ismerjük az események ritmusát és valószínű egymásra hatásukat, de a jelenség mélységes dinamizmusát nem tudjuk megragadni."

Az utókor „nyelvjátéka"

BRAUN RÓBERT, AHOGY ERRŐL MÁR SZÓLTUNK, alapvetően esztétikailag viszonyul a zsidók kiirtásához, illetve átvitt értelemben a kelet-európai történelemhez. Állítja, hogy „a holocaustról, arról a felfoghatatlan és áttekinthetetlen valóságról egyedül az esztétikai képzelet segítségével alkothatunk valóságos megközelítést". Csakhogy KERTÉSZ Imre általa idézett sorai alapvetően a *művész* felfogását tükrözik, Braun Róbert pedig nem művész. Nem fogadhatjuk el azt a tételt, hogy „bizonyos élethelyzetek nem visszaadhatóak", ugyanis a posztmodern esztétáktól és filozófusoktól senki sem várta, hogy Kertész Imréhez hasonlóan regényt írjanak arról, amit személyesen megtapasztaltak.

Amúgy tényleg figyelemre méltó Kertész *Sorstalanság* című nagyszerű regényének példátlan hatása. Nem a regényen kérik számon a történelmet, hanem a történelmen, illetve a történészek munkáin a regényt! Ezzel a módszerrel keveri bele Braun Róbert egyik történelemfilozófiai tanulmányának címébe is az esztétikai kategóriát, a realizmust, persze természetesen

csak annak „romjait". Egy képzelt, vagy valóságos műalkotás belső törvényeit csak a Hitleréhez hasonló, korlátlan szubjektivizmus vetítheti rá a világra. Alapfeltétel, hogy a leleményes elme kijelölje, mi a „műalkotás" (pl. a délszláv polgárháború, mint sorstragédia), s mi a „valóság" (pl. az a tehetetlenséggel párosult undor, ami a mészárlások elektronikus képeinek láttán a filozófust eltölti). Innen kezdve szabad a vásár!

AZ OBJEKTÍV ÁBRÁZOLÁST, a „valóság" mindennemű visszatükrözését elvből tagadó művészetre, főképp a súlyos válsággal küszködő irodalomra hivatkozva nem lehet kétségbe vonni a „modern" történelmi megjelenítés, s mindennemű ítélet jogosságát, azon az alapon, hogy az elbeszélő „nem volt ott". „A *történeti igazság* kutatása helyett a *történeti megjelenítést* eszközként kell felfogni, amely nyelvjátékként alkalmasabb bizonyos célok megvalósítására, mint más eszközök."

Vajon miért támogatják határainkon kívül és belül ezt a fajta „esztétikai" történelemspekulációt, melynek hazai eredetiségéről nem is érdemes beszélni? Másként feltéve a kérdést: a tudományos életben máris megbecsült, a rangos, igényes – és mellesleg igen költséges *Café Bábel* című folyóiratot főszerkesztő Braun Róbert miért nem a tibeti lámakolostorokra vagy a vudu nőkre koncentrálja kutatásait, miért épp a holocaust objektív megjelenítésének lehetetlenségét bizonygatja?

Nos, itt érdemes felhívni a figyelmet arra, mennyivel más az akusztikája annak, ha Magyarországon visszhangozzák az ismert tételeket a „zsidókérdés" eredendő megoldhatatlanságáról és felderíthetetlenségéről. Az a hatszázezer magyar zsidó, akiket a nácik a keresztény lakosság többségének passzivitása, sőt, helyenkénti támogatása közepette akadálytalanul haláltáborokba hurcolhattak, súlyt ad a cinikus, „esztétikai" megközelítésnek.

Braun Róbert imponálóan gazdag, ám kizárólag angol nyelvű irodalomjegyzékét tartalmazó könyvét letéve a fogékony olvasóban kétségek ébrednek, hogy lehet-e, érdemes-e több mint fél évszázad múlva objektivitásra törekedni, s mégis, valamiféle morális értékrend alapján a történelem legkoncentráltabb népirtásáról beszélni. „Így tehát a múlt elsüllyedt 'valósága' helyett a jelen egy szöveggel – narratív szubsztanciával – kénytelen beérni, amely sem nem több, sem nem keve-

sebb, mint amit elhiszünk róla: önmaga", fejeződik be a nagy ívű – de sehonnan sehová el nem érő – elmélkedés. Vagyis a szerző oda jut, hogy szövegének elsősorban „önmagának" kell lennie. Nos, állíthatjuk, hogy könyvével még ennek az igazán szerény követelménynek sem sikerült teljesen eleget tennie.

(Braun Róbert: Holocaust, elbeszélés, történelem. Osiris – Gond 310 oldal, 520 Ft.)

PELLE János

A SZABADSÁG ÚTVESZTŐJE

GYAKORI JELENSÉG, HOGY TEHETSÉGÜKET IGAZOLÓ, életművüket magas színvonalon kiteljesítő írókat a kritika elmarasztal amiatt, hogy új kötetük nem éri el pályájuk korábbi csúcsait. Mindez GRENDEL Lajos újabb műveinek fogadtatásában rendre előfordul. Ott van ebben az a kritikai doktrinerség is, amely az írót pályakezdése idején oly elkötelezett buzgalommal karolta fel. Nemcsak valódi értékeiért, hanem azért is, mert – csak részben indokoltan – annak az új prózai formanyelvnek a csehszlovákiai magyar irodalomban való megjelenését üdvözölte jelentkezésében, amelynek hazai áttörését szorgalmazta. A történet attól igazán ellentmondásos, hogy ez az esztétika a műalkotás öntörvényűségét, autonómiáját hangoztatta. Az ideológiák, hamis beidegződések, társadalmi elvárások kényszerítő hatása alól kívánták fölszabadítani képviselői az irodalmat, az új esztétika radikálisan szembefordult a pártállam irodalmi perzekútorainak elvárásaival – e közben azonban maga töltötte be az egykori művészetideológusok helyét. Így éppen a mindenkori irodalmak legkérdésesebb eleme, az (egyébként nagyon is mély összefüggéseket is kifejezni képes!) intellektuális divatok jegyében megfo-

galmazott naprakészség, esetünkben az új irodalmi beszédmód, a megszólalás technikáinak átalakulása folyamatában betöltött szerep vált sok esetben a művészi érték mércéjévé. „A legfontosabb talán az, hogy az író, ha tehetséges, ismerje meg a tehetsége természetét és aszerint legyen ilyen vagy olyan író, formabontó vagy realista, vagy az ördög tudja, milyen ista... Nem érdekesek a programok. Sokkal fontosabbnak tartom, hogy amit az író leír, annak legyen írói fedezete, vagy hitele... Ne akartan, ne görcsösen legyen eredeti, ne programosan. Hanem mert más nem tud lenni." – mondta évekkel ezelőtt Grendel. Ez a kritikára is vonatkozik, ugyanilyen fontos tehát, hogy a maga autonómiájának megőrzésére törekedjen, amibe az is bele értendő, hogy saját prekoncepciói oltárán ne áldozza fel a vizsgált műveket. Vagyis azt igyekezzen föltárni, hogy az író a maga által teremtett formavilág koherenciáját is megteremti-e, hogy képes-e anyagával kitöltenie az önmaga által kijelölt teret, illetve ki tud-e alakítani olyan kereteket íróilag strukturált anyagának, amelyben az a maga törvényei szerint fejlődhet.

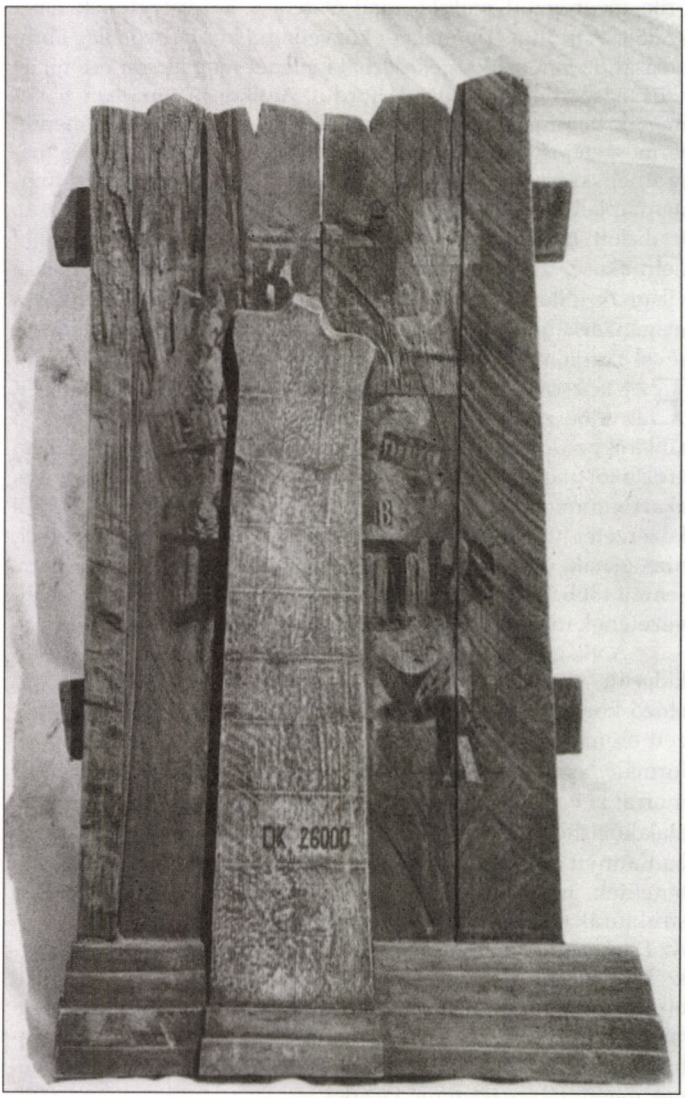
EFEJTEGETÉSEKET GRENDEL LAJOS ÚJ REGÉNYE, az *És eljön az Ő országa* önmagában is indokolja, de az még fontosabbá teszi, hogy a kritika, mely a pályakezdést általános elismeréssel fogadta, immáron az életmű nagyobbik feléről állítja, hogy leszálló ágban van, s a kezdet ígéreteit nem képes valóra váltani. Eközben a Grendel életmű egyre gazdagodik: értékekkel és problémákkal is, mert az természetesen igaz, hogy a beköszöntő trilógia (*Éleslövészet*, *Galeri*, *Áttételek*) kiegyensúlyozottabb, letisztultabb képet mutatott, mint a ma is tartó, lassanként egy évtizedes alkotói periódus művei. A problémát részben az okozza, hogy Grendel kezdetben látszólag az emlékekből, a múltból építkezve fogalmazott, s így teremtett egy olyan világot, amely kívülről fikciónak látszott, miközben eleven valóság volt. Ezt azonban az íróétól alapjaiban különböző közeg irodalmárai és olvasói nem így élték meg. Aminek következménye az lett, hogy a kritika olyan következtetéseket vont le Grendel művészetéről, amelyeknek nem mindenben feleltek meg a valóságnak. Ehhez a képhez azonban Grendelnek csak annyi köze volt, hogy művei megengedtek egy ilyen interpretációt (is). Valójában azonban Grendel a jelenidejűség elkötelezettje, ha úgy jobban tet-

szik: megrögzött realista, saját életének, környezetének Elbeszélője. A múltra éppen az őt közvetlenül körülvevő világ ábrázolásához van szüksége, mert aki jelenét meg akarja érteni, az szükségszerűen a múlt felé fordul. Amikor a pártállam hatalmának betonja már málladozni kezdett (hiszen a cementet természetesen kilopták belőle), szürkének ugyan szürke maradt, egyszerre kiderült, hogy a felszín alatt e szürkeség mindennapjaiban csendesen vegetált egy történelmébe ágyazott, tradícióit megőrző, reflexeit konzerváló, különceit integrálni nem akaró, de nem is likvidáló társadalom. Grendel ennek a világnak föltárásával kereste saját identitását, mint az a rab a magánzárkában, aki élete történetének szisztematikus felidézésével akarja megőrizni elméje épségét.

EZ A KÖZEG LÁTSZOTT FELROBBANNI 1989-90-BEN. „Lelke mélyén az Elbeszélőt bosszantotta, hogy a történelem letörölte a tábláról azt a függvényrendszert, amelyben senki, s így ő sem érezte jól magát. De mindenki megszokta már, ő is. Ő már nem akart semmit, s most megint akarnia kellene valamit." – rögzíti közérzetét Grendel, kiábrándultságát kedvtelve stilizálva cinizmusnak. („Mindig is gazdag naplopó szeretett volna lenni, semmi több.") E képlet szerint a pártállami reménytelenség élvezetének mazochista gyönyörét a változások vették el tőle.

A világoknak nem szokásuk fölrobbanni, s ez hamarosan kiderült. Ahogyan a szocialista korszakban továbbéltek a megelőző korszak jellegzetességei, úgy a rendszerváltásnak nevezett eseménysort sem követte szükségszerűen a mélyvilág átformálódása. Az előző, az *Einstein harangjai* a felszabadult humorral keveredő, egyre keserűbb irónia hangján mutatta be az átalakuláshoz fűződő illúziók foszladozását, meghagyva azonban annyit belőlük, hogy valami olyan utóíze maradjon a történetnek, mintha lehetett volna másként is, hogy a korábbi struktúrák restaurálódása nem feltétlenül szükségszerű.

Az *És eljön az Ő országa* már sokkal keserűbb. Ahogyan az Elbeszélő mondja: „az ő megváltásával már elkéstek", s mert mind bizonyosabb, hogy nincs szükség ott restaurációra, ahol nem változott semmi. Ez már nem gúny, nem irónia, nem kétségbeesés: rezignált ténymegállapítás, a szellem szűkölő fölényének megőrzésére irányuló kísérlet.

LIPCSEY GYÖRGY: 216-A

A regény címe a Miatyánk egy sorának parafrázisa, ami fölöttébb profán összefüggésben jelenik meg a szövegben: annak az illúziónak megjelöléseként, melynek jegyében a rendszerváltó országokban élő milliók vélték úgy, hogy most eljön az ő országuk. De erre a címre utal vissza a regényen végighúzódó, a blaszfémia határáig jutó bibliai motívum: bizonyos Ács Krisztián nevű csodagyermek és annak alakmása meg-megjelenése. Grendel nem először kísérletezik mítikus elemek ironikus adaptálásával: a Thészeusz és a fekete özvegyben antik motívumokat, az *Einstein harangjaiban* egy modern mítoszt próbált integrálni regényvilágába. E törekvései azonban nem hoztak meggyőző eredményeket: az ötlet szintjén maradva nem épültek be a regények szövetébe. Ez történik itt is: az Ács Krisztián-motívum erőltetettségében, pontatlanságában egyébként a regény gyönge pontjának bizonyul, annál is inkább, mert valójában nem Jézusra (egyébként úgy valószínűleg még zavaróbb volna!), hanem napjaink önjelölt álmegváltóira, hamis prófétáira utal. A rendszerváltás nem megváltás, a történet pontosan azt bizonyítja, hogy e folyamatban villámgyorsan új módszerek váltották fel a régieket, de a lényeg nem változott. Sőt, szemben az előző időszakkal, a változás reménye is elveszett, s a regénynek azok a hősei, akik esendőségükben is valamiféle értékek képviseletében próbálkoztak a totális erózió ellen cselekedni, a valóságos téren és időn kívülre kerülnek, vagyis a társadalom dezintegrációjának korábban nem ismert szintjére jut. Az író tehát minden illúziójával leszámolva mondhatja: „Mindenki, aki csak egy kicsit is jártas a történelemben és a politikában, tudhatja, hogy az értelmiségi viselkedés szabályaihoz ragaszkodó politikacsinálás kudarcra van ítélve. A kudarcot kísérő sértettség pedig jobban bomlaszt, mint a korrupció vagy az erőszak."

A REGÉNY TEHÁT AZ IDE VEZETŐ MANIPULÁCIÓKRÓL szól, igazi hősei a magukat a megváltozott világban is az élre átmentő ügynökök (nota bene: a titkosszolgálatok, az ügynökök is egy modern mítosz hősei, a kortalan és időtlen Rossz megtestesítői), akik az állítólag átalakult világban nemhogy megőrzik hatalmukat, de még az erkölcsi fölény megtestesítőiként is képesek elfogadtatni az amorális magatartást. „Amikor nyilvánosságra hozták a bukott rendszer titkosrendőrségével együttműködő

alattvalók telefonkönyv terjedelmű listáját, ez a névsor olyan hosszú volt, hogy a bennük szereplők bízvást mondhatták, az ország lakosságának többségét alkotják, s ha a bűn súlyát elosztják egymás között, a rájuk eső hányad oly csekély lesz, hogy szinte már szóra sem érdemes. Vessenek magukra, akik nem voltak besúgók, s így életüket, meg a hozzátartozóik életét megnehezítették. S ezért továbbra is emelt fővel jártak az utcán, emelt fővel mondták el beszédüket a parlamentben, hoztak döntéseket miniszteri hivatalukban vagy cikkeztek forradalminak és demokratikusnak nevezett újságokban. Aki számon kérte rajtuk a morális tartást, nevetségessé vált." Mindez az Elbeszélő számára fölöttébb fájdalmas. Az Elbeszélő ugyanis javíthatatlan idealista, aki azért tud olyan sok történetet a világ romlottságának bizonyítására elmesélni – voltaképpen a Grendel életmű egészét ez a vonulat köti össze (persze nem egyedül!) –, mert minden ellenkező tapasztalatával szemben töretlenül hisz abban, hogy az ember jó, legalábbis jónak kellene lennie.

AZ EGZISZTENCIÁLIS IDEÁLOKAT AZONBAN nem lehet feladni. Hiába az a csalódás, amit közkeletű szóval forradalomnak neveztek, mert abból is az marad meg, hogy néhány csillapíthatatlan pillanatig a világ jobbik énjét engedte felszínre bukkanni. És ezen nem változtat, hogy aztán annál kíméletlenebbül foglalja vissza helyét a legvadabb történés, amelyet többé nem csillapít a rendszer, mert nem tudja monopolizálni. A forradalom így csupán amiatt bizonyult az igazság pillanatának, mert megmutatta, hogy milyen randa állat az ember. Ami egyébként korábban is sejthető volt, s Grendel dezilluzionizmusa sokat elárult erről: nem annyira a trilógiában, mint a Thészeuszban, hiszen a világ labirintus-jellegének egyik oka éppen az emberi gyöngeségekből épülő útvesztők átláthatatlansága, s ebből épül a „szabadság útvesztője" is.

A „forradalom" egyúttal annak bizonyítéka is, hogy az emberiség, mint társadalom megválthatatlan, s nem is igényel megváltást vagy megváltókat. Természetének a hamis vagy még hamisabb próféták felelnek meg, s ezt Grendel regényei pontosan, hitelesen, érzékletesen föl is tárják. Nem azzal, ahogyan a társadalmat ábrázolják: a Grendel-világkép e szempontból meglehetősen árnyalatlan, monoton, redukált képet kínál, melyet néhány látszólag hanyagul odavetett axióma és

keserűen kacagtató poén tesz élővé. Az ábrázolás a személyiségre gyakorolt hatást, a lenyomatot mutatja, de még ezt is csak komoly megszorításokkal. Grendel egy olyan fiktív teret teremt, amelyben hősei a legkevésbé sem akarnak valóságosak lenni, inkább szatírikus-jelképes figurák, akik csak egy-egy vonásukkal, nem teljes személyiségükkel vannak jelen a szövegben, még pontosabban: személyiségük annyi, amennyit az Elbeszélő szövegéből rájuk oszt. Vagyis a változások ábrázolásában megvalósul a változások ábrázolásában a szövegszerűség posztmodern eszménye. Grendel egyébként az Elbeszélő státuszát éppen a szövegből való kibeszélésre használja fel különös előszeretettel: jelezve hogy voltaképpen egyetlen (viszonylag) biztos pontot azért kell feltételeznie: praktikusan önmagát, esetleg azt az olvasót, akihez közvetlenül fordulva ugyancsak a személyes bizonyosság teremthető újra. Még akkor is, ha „az azonosság ... mindenekelőtt az azonosság hiányaként" mutatkozik meg.

MERT MIRŐL IS SZÓL A REGÉNY? A kusza történet hősei besúgók, titkos és kevésbé titkos ügynökök, főnökökkel-beosztottakkal, szanatóriumnak álcázott titkos telepekkel. Jön valami, az egyszerűség kedvéért nevezzük forradalomnak, ami mindent felfordít, az ügynökök azonban ügynökök maradnak, csak másban utaznak. De nem is olyan nagyon más ez: változatlanul a hatalmat szolgálják, csak az most nem politikai-ideológiai alapokon, hanem a pénz uralmán épül. Aki korábban felül volt, ezután is felül, aki alul, a továbbiakban is alul marad. (Az Elbeszélő szerint „ma már, ami forradalomnak látszik, csupán az elitek kicserélődése. A fáradt játékos helyett az edző pihentebb játékost küld be a pályára.") Egy valami azonban radikálisan kicserélődik, s éppen az, aminek változására előzetesen a legkevésbé lehetett fölkészülni: a nyelv. Új szavak uralma következik, s aki nem akarja megtanulni a hétköznapokat belepő, az új rendet strukturáló reklámvilág metanyelvét, az megnézheti magát: a legjobb esetben is bolondnak vélik. (Leginkább arra a viccbéli úrvezetőre emlékeztet, aki az autópályán a forgalommal szemben haladva azt hallja rádióján, hogy egy őrült a menetiránnyal szemben közlekedik, mire így sóhajt föl: „Mi az hogy egy? Mindegyik!") A nyelvhasználatban is kifejeződő „haladásnak kikiáltott nihilizmus", az ahol „akié az első megdo-

neldz, azé a hatalom", a blendamed, a vidalszasszonvosengo és társaik uralma alól nincs menekvés, nem lehet úgy elbújni előlük, ahogy a valamikori diktatúra elől. A tehetetlenség érzése tehát fokozódik, s mert látszólag nem külső kényszer következménye, hanem belső korlátoké, minden korábbinál megalázóbb, s a személyiség teljes szétroncsolásával fenyeget: „Az Elbeszélőnek életében először nem volt véleménye. Éppen akkor, amikor kivívták a véleménynyilvánítás szabadságát. Egyszer csak nem tudta eldönteni, hogy a szabad véleménynyilvánítás, vagy a szabad nem-nyilvánításért harcolt-e, amely éppúgy meg nem engedett volt, mint a szabad véleménynyilvánítás, és esetenként ugyanolyan súlyos következményekkel járt, mint a hivatalos véleménytől eltérő vélemények hirdetése." Az idézetből kitetszik, hogy Grendel ma is többet tud a szocialista korszakról mondani, mint a létező kapitalizmusról. Vagyis éppen ezt a nem tudást tudja mondani.

GAZDAGSÁG ÉS HIÁNY EGYIDEJŰLEG JELLEMZI az új Grendel-regényt: egységes szemlélet és bizonytalan szerkesztés, nyelvi telitalálatok és fölösleges jópofáskodás, természetesen áradó elbeszélő kedv és a külső forma nehézkes-avíttas kellékei egyaránt megjelennek a szövegben, mely ebben a letisztulatlanságában is remekül olvastatja magát. S bár a kritikus elégedetlenebb lehet, mint a csak olvasó, nem a regény hibái maradnak emlékezetesek. Tudomásul véve, hogy az író számára a mű csak addig érdekes, amíg írja, a kritikus kénytelen azt mondani: a könyvet megírni nem elég, hibátlan művé érleléséhez kegyetlenség is kell. Az *És eljön az Ő országából* ez hiányzik, s maradandó értékei ellenére is inkább csupán kijelöli egy „nagy" regény körvonalait, mintsem beteljesíti, amit újólag ígér. A lehetőség azonban továbbra is adott: s megvan az esélye annak, hogy kivételesen egy trilógiának a záró kötete lesz a legjobb darabja. Mert aligha kétséges: a Grendel-műhelyben ismét trilógia készül, melynek ez a középső kötete. Lehet, hogy az író még nem kezdett az újabb kézirathoz, de – miért ne tennénk némi engedményt a posztmodern esztétikának? – abban bizonyosak lehetünk: rajta már dolgozik a rendszerváltozás koráról írandó harmadik regénye.

(Grendel Lajos: És eljön az Ő országa. Pozsony, 1996. Kalligram Kiadó, 278 l. 790 Ft.)

GRÓH Gáspár

VIRTUÓZ SZÍNÉSZTRIÓ

TALÁNYOS DARABCÍM: „MŰVÉSZET". Így idézőjelesen. Anélkül semmitmondó is lehetne. A macskakaköröm már mögöttes gondolatot sejtet. Yasmina REZA színművében puszta ürügy marad a valódi és/vagy az álművészet problematikája, holott első látásra a szó körülötte forog. A merev síklapokkal, fehér falakkal metszett játéktér, néhány ülőalkalmatossággal az előtérben, úgy fest, mint egy modern kiállító terem. KHELL Zsolt nyilván nem véletlenül hozta képi összefüggésbe a jómódú Serge tágas lakását a személytelen galériákkal.

A levegős játéktéren ki-ki a maga pillanatnyi lelkiállapota szerint bolyong vagy épp vehemensen vitatkozik a partnerével. Három jó barát – az egymástól merőben eltérő alkattal, múlttal, társadalmi háttérrel, ambícióval rendelkező Marc (BÁN János), Serge (HAUMANN Péter) és Yvan (LUKÁTS Andor) mindegyre változó kapcsolata rajzolódik ki a szigorú dramaturgiai szabályok alapján egymásba kulcsolódó jelenetek során Ritkán látni a lelki folyamatoknak ennyire pontos-érzékletes (ha képzőművészeti kategóriában gondolkodunk: plasztikus) írói-rendezői-színészi ábrázolását, mint a Katona József Színház évadvégi produkciójában. A szereplők a darab kínálta konfliktushelyzetek során méretnek meg, az író vérbeli dramaturghoz illően, szüntelenül döntés elő állítja őket. Egymáshoz fűződő viszonyuk rendre összekuszálódik, hogy előbb-utóbb tisztázódják, majd, újra és újra konfrontálódjék.

A vita tárgya látszólag egy úgynevezett modern festmény. Serge büszkén fedi föl barátja, Marc előtt a gondosan letakart képet: hatalmas, üres vászon bukkan elő, amin, némi jóindulattal fölfedezhető néhány fehér csík – fehér alapon. Ennyi. Mondhatnánk úgyis, hogy a király meztelen. Marc, első döb-

benetében, hasonlóképpen vélekedik. S még jobban elképeszti, hogy barátja mesés összeget adott ki érte. Vélhetnénk, a sznobizmus kerül pellengérre Yasmina Reza tollán. Ám ez pusztán a felszín. A képvásárlás láncreakciót indít be. Kiállja-e barátságuk Marc ingerült szókimondását, feddését, perlekedését? Meddig mehetünk el az igazság kinyilvánításában? Dilemmák, gondolatok, értékek, melyek nemigen kerültek terítékre az utóbbi idők felszíni jelenségekre hajazó, magyar színművészetében.

HAUMANN PÉTER SERGE SZEREPÉBEN méltánylandó visszafogottsággal jelzi megbántottságát, majd csipetnyi sznob fölénnyel próbálja ellensúlyozni. Késhegyen táncol a két színész, amint kapcsolatuk váltakozásával – a csöndes nehezteléstől a robbanó összecsapásig – ezernyi árnyalattal érzékeltetik. Némi, feszültségkeltő várakozás után kiegészül a trió: színre lép a harmadik személy, Yvan. A jellegzetes „kisember", a hétköznapiság valamennyi jegyével.

Lukáts Andor oly bravúrosan kelti életre Yvan szerepét, hogy kifejező eszközei észrevétlenek maradnak. Úgy komponál – kis magyar színjátszásunkban csak a legnagyobbakhoz mérhetően –, hogy a végletesen változó helyzetek sokaságában mutatja föl Yvan, ezer mikrorezdülés barázdálta, mégis karakteres arcát. (Ugyanez a fölényes mesterségbeli tudás hívja elő a másik két színész alakításában is az aprólékosan kimunkált figurákat.) Yvan fölbukkanásával az emberi kapcsolatok újabb vetületére villan fény. Ő az, aki kisebbrendűségi érzését mimikrivel, a barátok véleményéhez, hangulatához való gyors idomulással kompenzálja. Tudás, vagyon és megbízható kereseti forrás híján a már-már gyáva, megalkuvó alkalmazkodással igyekszik vélt biztonságérzetre szert tenni. Persze, ingoványos talajra téved: a két, ellentétes álláspontot képviselő barát között kell hol erre, hol arra bólogatnia. Többre nem is igen futja az értelméből: külön-külön biztosítani Marcot illetve Serge-et az igazáról, s tétován lavírozni közöttük .Aminek – a kezdeti egyetértés után – meg is lesz a böjtje. Lassacskán kiderül, egyikőjük véleményét sem osztja igazán. A többiekben fölüti fejét a gyanakvás, majd a bizalmatlanság. S ez az, amit a barátain csüggő Yvan már nem visel el. Hiába nyugtatta Serge-et afelől,

hogy érdemes volt megvennie a méregdrága képet, Marcot pedig azzal, hogy csakugyan őrült gesztus ilyesmire egy halom pénzt kidobni – hovatovább magára marad. A másik kettő szembefordul az örök meghunyászkodóval. Az egyéniség nélküli „bólogatójánossal". Szócsatát szócsata követ, már-már hisztérikusan.

Ascher Tamás rendezőként patikapontosan méri ki az arányokat, a ritmust, a crescendókat, a csöndszüneteket. A néző a színpad áramkörébe kapcsolódik. Izgalommal követi, amint Marc alias Bán János, aki hármójuk közül a legkönnyebben jön ki a sodrából, s akinek a legsarkalatosabb a véleményformálása – tapintatlanul gázol bele a magánélet romjain egyensúlyozó Yvan lelkébe. De nem kevésbé sebzi meg az életét nehézkesen feldolgozó szegény agglegény Achilles-sarkát Serge, hiúságból fakadó kirohanása. A konfliktus kulminál: már-már kéjesen taposnak áldozatukon, amikor Yvan váratlan őszinteségi rohama visszájára fordítja a helyzetet. „Elszakadt hát a cérna" – s a lapuló kisember félelmetes látleletét adja hármójuk valós kapcsolatának. (Fontosnak ítéltem a darab- és előadás-elemzést – ritka mestermunka a Katona-beli produkció meddő színházi életünkben.)

Ascher Tamás – a virtuóz színészek kezére játszva – pontosan „intonál", aprólékosan dolgozza ki a trió nagy futamait; összehangoltan irányít, egyetlen hamis hang sem hagyja el a színészek ajkát, s az összjáték a kamarazenekarok egymásba illeszkedők precizitásával építi föl a minden ízében élményt sugalló kompozíciót, akárha a klasszikusok veretes opuszait hallgatnánk. Veretes, mondom, holott mi sem áll távolabb a Katona József Színház Yasmina Reza-előadásának játékstílusától, mint az emelkedettség, a merev kikalapáltság. De „veretes" – a maga nemes megmunkálásában, precizitásában. S mert értékhordozó. Különben eleven, lüktető, vibráló érzelmekben gazdag játék nyűgözi le a nézőt.

Mintha kavicsot dobott volna Ascher a mai magyar színjátszás állóvizébe. Bárha gyűrűzne tovább, s kavarná föl a sekélyebb tócsákat is.

Évad végére megérkezett az évad előadása.

Metz Katalin

LIPCSEY GYÖRGY RAJZA

ELMULASZTOTT ALKALMAK

„... úgy végződött, hogy a művész meghalt és megkezdődött a mű élete. A művész meghalt anélkül, hogy a világ valójában tudomást vett volna róla – a mű pedig megkezdte annak a sugárzó erőnek emanálását, amely alkotójának lényét közvetíti a világ felé" – írt VESZELSZKY Béláról, a huszadik századi magyar festészet egyik legjelentősebb, s jelentőségéhez képest alig ismert alkotójáról munkásságának egyik kiváló ismerője, MÁNDY Stefánia. Igen, mintha csak saját élete, művészete drámájával akarta volna érzékeltetni, hogy napjainkra szinte föloldhatatlanná vált a minőség és a népszerűség vagy éppen közismertség közötti ellentét, Veszelszky máig megmaradt a kevesek festőjének. Első, életében egyetlen első kiállítását hatvanéves kora után rendezte, s az 1977-ben bekövetkezett halála után rendezett tárlatok sem tették széles körben ismertté a nevét. A munkásságát elemző monográfia – ANDRÁSI Gábor munkája – is csak 1993-ban jelent meg az Új Művészet kiadó gondozásában, de a könyvkiadás és -terjesztés válságos éveiben alighanem igen kevés könyvesbolt polcaira került föl.

IGAZ, A MEGMARADT NÉHÁNY TUCAT példány ott lehetett volna a Műcsarnok könyvesboltjában, annak a gyűjteményes kiállításnak a kísérőjeként, amelyet április-májusban rendeztek a festő műveiből – de nem volt ott. Ez pedig annál is nagyobb baj, mert – mintha csak tervszerűen rendezné így valaki – az intézmény azt a „kétnyelvű, bőséges képanyagot és tanulmányokat tartalmazó" katalógust sem jelentette meg, mellyel e tárlatot ígérte kísérni. Így az elmulasztott alkalmak listáját gyarapítja ez a tárlat is, amelynek nagyszerű műveit egyébként is csak azok a bátrabb látogatók találták meg, akik úgy gondolták, hogy áthatolnak a kiállításhoz vezető egyetlen út két sötét – fiatal cseh

művészek installációinak helyet adó – termén. Azok tehát, akik eddig is tudták, hogy Veszelszky azon kevés magyar festő közé tartozik, akik művészete egyetemes mércével mérhető.

EMULASZTÁS AZÉRT IS FÁJÓBB, mert egyre világosabb, hogy – akárcsak a kultúra vagy éppen a műszaki tudományok vagy a sport területén – a magyar képzőművészet is csak a legszélesebb nyílvánosság, no meg a sokoldalú véleménycsere iránti igény által vezetve érhet el eredményeket. Márpedig az ily módon elérhető konszenzus megteremtésében az átalakulóban lévő intézményrendszer vezetőinek éppen úgy kulcsszerepük van, mint azoknak a művészeknek, akik belső indíttatásból vállalják a nem kis áldozatot követelő szervezőmunkát. Mint például az a SIMSAY Ildikó, aki az elmúlt évtizedekben fáradhatatlanul dolgozott kortárs magyar festészet ügyéért. Az ő művei – a tervek szerint – még a Folyamat Társaság bemutatóján szerepeltek volna májusban, a Vigadóban – mire azonban a tárlat megnyílhatott volna, szervezői, a művésznő időközben bekövetkezett halála miatt, Simsay-emlékkiállítássá alakították át.

A párbeszéd, a konszenzusteremtés, értékőrzés jó néhány – egymástól olykor igencsak különböző – lehetőségét mutatták meg az elmúlt időszak eseményei, amelyek közül a *Megmentett műkincsek '97*, az új restaurátorgenerációk felkészültségét érzékeltető tárlat az Iparművészeti Múzeumban éppen úgy említést érdemel, mint az, hogy a Szépművészeti Múzeum újabb, a nagyközönség számára jószerint ismeretlen egysége kerül közszemlére ezen a nyáron: a *Harmónia–pátosz–erotika* című tárlat a Régi Képtár különlegesen gazdag XVII-XVIII. századi itáliai – elsősporban a raktárban őrzött – anyagából ad válogatást, amely közül számos a legutóbbi évtizedekben került a gyűjteménybe, s tucatnyinál többet sikerült restaurálni az utolsó tíz esztendőben. A magyar műkincsgyarapodás igen fontos eseménye volt a Kiscelli Múzeumban május közepén rendezett megnyitó: a László Károly-gyűjtemény első, Magyarországnak adományozott egysége került állandó kiállítás formájában a közönség elé.

EZ A TÁRLAT PERSZE AZOK KÖZÉ IS BESOROLHATÓ, amelyek a konszenzusteremtés nehézségeit példázzák. A Bázelben élő gyűjtő sok ezres kollekciója jó részét bemutató őszi műcsarnoki tárlat máris vihart kavart, ami nem is lenne baj, ha a vitapartne-

reket egymás megértésének szándéka vezérelné, sok esetben azonban még a megértés lehetőségének megengedését sem érzékeli a külső szemlélő – erről azonban később. Előbb a jó példákról. A két hangra írt kamaraművekről például, mint amilyen BANGA Ferenc és SZEMETHY Imre *Boszorkányok* című kiállítása volt a kőbányai Artotékában, vagy KLIMÓ Károlyé és George D. ANDERTONÉ a Bartók 32 Galériában. Az előbbi a kortárs magyar grafika hagyománytiszteletét és megújulási képességét példázza egyszerre, a második a különböző generációk közötti párbeszéd szükségszerűségét. A zenei párhuzamot folytatva: nagyzenekari igénnyel megírt kompozíciók is szerepeltek a műsoron, hiszen majd két tucat művész és majdnem ennyi műtörténész aktív részvételével szervezték meg május-június fordulóján a *Fehér zászlók* című rendezvénysorozatot, amely egyrészt arra adott lehetőséget, hogy a művészek mintegy nyitott műteremajtóval fogadják az érdeklődőket, s azok, adott időpontokban, műtörténészek kalauzolásával ismerkedjenek a művekkel, másrészt, azáltal, hogy a Képzőművészeti Főiskola végzőseinek kiállítását is bekapcsolták a szervezők a rendezvénysorozatba, a legfiatalabbak és a neves mesterek művei egyszerre kerülhettek a figyelem középpontjába. Amilyen nagyszerű ez a kezdeményezés, olyan elgondolkodtató, hogy a rendezvény életre hívója a Budapesten tulajdonképpen csak fiókintézményt működtető bécsi Knoll Galéria volt – a magyar galériáknak, hivatásos intézményeknek mindenesetre van mit tanulniuk.

Éppen ez történik. Láthatóan lassú, fáradságos folyamat, mint a túlkoros gyerekeknél az iskolában, vagy azoknál a felnőtteknél, akik életük jó részét másféle feladatok megoldásával töltötték el, s most esti iskolán vállalják a fejtágítót. Jó példa erre az a „kérdezz-felelek" játék, amelyet a Műcsarnok és a Magyar Képzőművészek és Iparművészek Szövetsége folytatott egymással a millecentenáriumi kiállításért illetve ellen, s amelynek eredmény(telenség)eként május-júniusban végül megrendezték a – *Magyar Szalon '97* című kiállítást. A mondás szerint a hegyek vajúdásából egér születik – a valóságban ennél rosszabb történt: a két intézmény párbeszéd-képtelenségéből csak felemás tárlat születhetett.

Két hónap alatt viharos gyorsasággal szerveződött meg a *Szalon*, s nyílt meg május idusán, hogy száznál valamivel több

művész mintegy négyszáz alkotásával bizonyítsa... Mit is? Azt, hogy ilyen a magyar képzőművészet jelenlegi állapota minden nagyszerűségével és rútságával együtt? Vagy azt, hogy ezek a csúcsteljesítmények, amelyre az a bizonyos egyetemes mérce alkalmazható? Hogy a Műcsarnok tényleg mindenkié? Vagy ...?

A *Magyar Szalon* – noha természetesen részt vett rajta számos jó művész, szerepelt rajta jó néhány izgalmas mű, műcsoport (főként textilek, grafikák) – jelenlegi formájában elsősorban a néző kételyeit, kérdéseit szaporította. Kell-e nekünk – ilyen – *Szalon?* A legjobbak közül kevesen voltak ott, a legtöbb tehetséges fiatal hiányzott. A regisztrált ötezer művész tizede küldött be alkotást, mintegy kétezret összesen, tehát a *Szalon* iránti érdeklődés eleve nem azt bizonyította, hogy a Szövetség által hangoztatott gondolat („egyenlőséget a képzőművészetben") a mostanihoz hasonló kiállítások formájában fejeződhet ki. A beküldött műveknek alig ötöde került a falra. Lehet, hogy úgy gondolják továbbra is, hogy mindenki egyenlő. Azok, akik kiállítottak, mégiscsak egyenlőbbeknek tűnnek, mint a többiek.

Ne feledjük azonban, hogy a hozzá nem értés diadalának oly sok szomorú példáját idéző miniszteri közbeavatkozást most valóban a kényszer szülte: egy év nem volt elég, hogy a partnerek között kialakuljon a valódi – egymás megértésének szándékától áthatott – párbeszéd.

P. Szabó Ernő

A SZORGYÁN-TEKERES-MUNKÁT-KENYERET-SHOW

Talán megbocsátható, ha a szemleíró ezúttal nem belpolitikai életünk valamely fontos eseményével foglalkozik, hanem a politikai törekvések egy olyan felszíni megnyilvánulásá-

val, mely május havában sokakban váltott ki valamilyen irányú érzelmi reakciót, bosszúságot, derültséget, vagy szélsőséges esetben feltétlen rajongást. A mélyebb tartalom nélküli politikai *sók*, némi malíciával élve, szellemi párbajok várhatóan elszaporodnak az elkövetkezendő évben. Ezek elemzése az első pillanatban talán felesleges időtöltésnek látszik. Ám a politika mélyrétegeiben ezek koreográfiája szervesen illeszkedik egy kétpólusú, de a pólusok végpontjain elhelyezkedő erők számára kölcsönösen előnyös politikai rendszer koncepciójához. Előbb azonban egy kis élménybeszámoló egy ámulni képes politikai elemzőtől:

Megnyugtathatom a tisztelt olvasókat, a TORGYÁN-SZEKERES-SÓ valóban *sószerű* volt, s minden résztvevő megkapta az est végén a maga jól megérdemelt birkapörköltjét. Igaz, a vita színvonalában és külsőségeiben vetekedett a *Showgirls* című nagyszabású, ám kevéssé mély értelmű amerikai filmmel. A környezet amúgy is az amerikai elnökválasztás karikatúrjának tetszett. A két frakcióvezetőt néhány száz lelkes kisgazda és jóval kevesebb MSZP-szimpatizáns várta.

Torgyán érkezése fenséges volt. Elöl egy Mitsubishi Pajero, mögötte az Elnök 850-es Volvója, majd három luxus Mercedes, a sort egy rozzant Ford Sierra zárta, de abban nyilván a portás érkezett. A terepjáróból, mély csalódásomra és csodálatomra, nem a *bádigárdok* szálltak ki, hanem három első és egy másodosztályú manöken, akik nagy, fényképes kitűzőt viseltek, rajta felirat: „Elnöki kíséret – Független Kisgazdapárt". Az elnöki kíséret szorosan tapadt az elnökre, de szükség is volt az elővigyázatra, mert számosan akarták megérinteni az Elnök urat, s autogramokat kért a magyar nép a kisgazda papírzászlókra. Mondhatom sokat kacagtak a sajtó képviselői, de nem túl hangosan, mert amíg bejutottunk a művházba, a hátunk mögött fontos kisgazdák éppen paternalizmusuk realizálásán munkálkodtak, s a képviselőjelölti helyeket osztották. Az ilyesmit meg nem szívesen zavarja meg az ember.

SZEKERES ÉRKEZÉSE KEVÉSBÉ LÁTVÁNYOS. Elkésik, kiugrik az autóból és három téeszelnök külsejű úr udvariasnak szánt mondatok kántálása közben, hogy „engedjék a Szekeres urat", félrelökdösi a népet. Többek közt e sorok íróját is, így a Szekeres úr – állítólag – beültetett hajszálait is közelről láthatom. (A

kisgazda tábor legalábbis csodaként mutogat a baloldali politikus koponyájára.) Amellett, hogy ennek a problémának a boncolgatása mélyen etikátlan, a szocialista frakcióvezető haja teljesen eredetinek látszik, úgyhogy erre a látens megfigyelésre további mondatokat nem vesztegetek.

A szűk keresztmetszet a kapu. Itt úgyszint az amerikai filmekből ismerős rendszer működik, csak ott a kábítószerkereskedőket szokták így átvizsgálni. Végül bejutok, bár csak a karzatra engednek fel, mert a belépőkártyámon nincs lyuk. A lyukasak a kiválasztottak, ők közel mehetnek a nagy emberekhez. Panaszra a karzaton sincs ok. Kifogyhatatlan kávé, ásványvíz, szendvics, és a jászapáti kisgazdák figyelmességeként, pogácsakészlet várja a sajtót. (A pogácsa egyébként krumplis és gumiszerű, de ez nem ront az összképen.) A díszlet vadonatúj. HAVAS Henrik és FORRÓ Tamás a moderátori székekben, kétoldalt szószék, a riporterek mellett ülőhelyek Szekeresnek és Torgyánnak. Összesen három digitális óra méri az időt. Középen az abszolút időt, a két szélső az egyénit. A kétszer 157 fős közönséget középen választják el. Jobboldalt a kisgazdák, baloldalt a szocialista hívek. Utóbb kiderül, hogy ugyanazok az emberek ülnek mindkét oldalon. Ugyanúgy tapsolnak, fütyülnek, ordítanak, ugyanúgy rázzák az öklüket. A szurkolótáborok csereszabatosak, különösen fölülről nézve.

A műsor három részes. Az elsőben kevéssé lendületes Torgyán előadás. A fő hangsúlyt a vidék problémáira helyezi. Szekeres Imre eleinte olyan, mint amikor a rossz tanuló felel, remeg, majd felszalad a hangja, de a tapstól belejön és csípőre teszi a kezét. Végül szánalmasból átmegy veszedelmes ellenfélbe. A sikerpropaganda legfrissebb adataival is felszerelkezett.

A második részben a közönség kérdez. Torgyántól a szocialisták, a kisgazdák Szekerestől. A baloldalt ülők felkészültek, a kisgazdák inkább a szokásos sztereotípiákkal élnek. Mivel azonban hangerőben mérik az igazságot, a csata leginkább döntetlenre sikeredik. A harmadik órában egymástól kérdeznek. Torgyán eleinte inkább elemében van. Szekeres azonban felzárkózik. A kérdések egyre inkább személyes jellegűek. A végén Szekeres az átvilágító bíráktól kapott papírját lobogtatja, s a Torgyáné felől érdeklődik. Torgyán visszavág: ő is meg fogja kapni, csak

még nem jutottak oda a névsorban. Neki viszont nem lesz szüksége protekcióra, ahogyan Szekeresnek volt.

A HELYSZÍNEN A MEGFIGYELŐ BENYOMÁSA AZ, hogy itt nincs igazi győztes, csak nyertesek vannak. Ahogy a közvélemény-kutatások is jól mutatják mindkét párt erősen megosztja a közvéleményt. Mind a szocialisták, mind a kisgazdák viszonylag erős elsődleges, gyenge másodlagos támogatottsággal, s ugyanakkor nagyon erős diszpreferencia mutatókkal rendelkeznek. Azaz azok száma, akik semmiképpen sem szavaznának erre a két pártra, meghaladja azokét, akik választanák őket. Ugyanez igaz a két pártelnökre is. A kutatások másik tanulsága az, hogy kiélezett politikai közéletben a parlamenti bal- és jobbszélen álló pártok népszerűségi mutatói megemelkednek, míg nyugodt légkörben érezhetően csökkennek. Ebből következően, a felfokozott politikai hangulat fenntartása mindkét párt számára előnyös. Bizonyos megkötésekkel persze. A két párt politikai üzenetei ugyanis nem konkrétumokon, szakmai elképzeléseken, koncepciókon, vagy azok kritikáján nyugszanak, hanem elsősorban a választók primér érzeteire és indulataira kívánnak hatni.

Ahogy a Torgyán-Szekeres-vita külsőségei is mutatják, ehhez szükségeltetik némi mutatványos hajlam. A cirkusz. Egy ilyen vitában nem az érvek ütköznek egymással – mert ha meg is jelenik valamilyen egyszerűsített érvrendszer, az ellenfél nem erre reagál –, hanem saját, tudatosan felépített, s a legegyszerűbb választói rétegek számára is érthető koncepcióját adja elő. Mindezt a megfelelő gesztusokkal megerősítve. Csípőre tett kéz, széles gesztikuláció, magabiztos fellépés. A tartalmi mondanivaló sztereotípiák ismételgetésében merül ki. Nem mintha alá kellene becsülni ezen üzenetek megfogalmazóit. Ezek, a legegyszerűbb választópolgár számára is érthető, *saját gondolatként elfogadható* mondatok, hosszú és tudományos igényű munkának a szülöttei. Legalábbis, ami a szocialista propagandát illeti. Torgyán retorikai őstehetségéről, a megfelelő kontextust eltaláló képességéről erősen megoszlanak a vélemények, de eredményessége nehezen lenne vitatható.

A *vita* legfőbb újdonsága azonban az, hogy a szocialisták megtalálták a számukra legelőnyösebb ellenfelet. Az ideális ellenfél kijelölésére már korábban is érzékelhetőek voltak az

MSZP törekvései. Mivel a szocialisták érdeke önmagukat az egyetlen erős és kormányképes erőként felmutatni, olyan ellenfélre van szükségük, amelyik megfelelő erőt tud felmutatni, tehát valódi ellenfélnek látszik, másrészt nem hiszik el róla, hogy tényleg tudna kormányozni. Ezért lett az ideális ellenfél, az egyrészt a médiában tudatosan épített, másrészt komoly önfejlődést produkáló Torgyán-féle kisgazdapárt. (Az SZDSZ számára is hasznos a „szélsőséges veszélyt hordozó" FKGP médiabeli erőssége, ám az SZDSZ kispárttá válása következtében a szabaddemokraták már nem látszanak elég erősnek a veszély leküzdésére (ezt a pozíciót elfoglalta az MSZP), másrészt a médiában Torgyán nagyszabású elhatárolódása a szélsőségektől nem kedvez ennek a taktikának.) A *legnagyobb ellenzéki párt* mítosza a kisgazdáknak legalább olyan hasznos, mint az MSZP-nek.

Így a gigászi küzdelem mindkét fél számára előnyös. A koalícióra valódi veszélyt jelentő, azaz kormányzóképes alternatívát felmutatni képes, polgári közép pártjait egyformán érdekük kiszorítani. Ha ez a törekvés sikerrel jár, a polgári Magyarország megteremtésének ideje a következő évezredbe nyúlik.

Lovas Lajos

MAGYARORSZÁGRÓL FRANCIÁKNAK

Nem lehet azt mondani, hogy az irántunk érdeklődő franciák ma már ne találhatnának érdekes és tájékozódásukat pontosan szolgáló kiadványokat saját nyelvükön Magyarországról. Az utóbbi tíz-tizenöt évben, részben a hazai, részben az emigrációs magyar szerzőknek köszönhetően, a cikkek, az antológiák, az elemzések, a visszaemlékezések és a tanulmányok

száma minden területen megszaporodott, az irodalomtól a történelemig, a politikától a művészetekig. Egyetlen egy van azonban közöttük olyan, amely elvileg eljut minden, Magyarországgal bármilyen kapcsolatban levő francia, intézménybe. Franciaországban a bolti terjesztése is ennek a legszélesebb, mert ez *a Presses Universitaires de France* közismert, ma már háromezernél több kötetet számláló Que sais-je sorozat *La Hongrie* című, 1996 májusában kiadott könyve. Úgy is mondhatnánk, hogy – jelképesen szólva – Magyarország legfrissebben megnyitott kapuját jelenti a Franciaország felől érkezőnek. Arra való, hogy bárki vegye is kézbe a vékony, 126 oldalas könyvecskét gyorsan olvasva is meg tudja érteni belőle azt, ami nélkül nem igen lehet tájékozódni idegen földön.

AZ ELSŐ KOMOLY SZÓ EGY ORSZÁGRÓL, egy még ismeretlen kultúráról az oda igyekvőnek. A kívülálló szemszögéből, de a bennfentes tudásával megírt könyvnek olyan tömörnek és mégis olyan érthetőnek kell lennie, annyira megkapónak, és emlékezetesnek, hogy akár egy-egy vonat- vagy repülőgép-út és egy szállodai este olvasmányaként is azonnal fölébressze az érdeklődést, végig lekösse a figyelmet, és ne keltsen elfogultságot. A kiadó erre a nehéz feladatra aligha találhatott volna SZÁVAI Jánosnál megfelelőbb személyt. A francia irodalom – elsősorban a 20. századi próza – avatott kutatója, francia és magyar irodalomtörténeti munkák egész sorának alkotója, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészkarának professzora, az ANTALL kormány párizsi nagykövete, több mint egy évtizedet töltött a párizsi Sorbonne-on mint a magyar irodalom és civilizáció tanára, most érzékletes franciasággal, szinte a délutáni beszélgetések közvetlenségével és könnyedségével mutatja be Magyarországot a franciáknak.

A szerző, akinek egyébként is a „rövid" műfaj az erőssége, munkáját hét fejezetre bontotta föl. Az első négy történelmi áttekintés. A legelsőben lényegre törő történelmi leckét ad a kezdetektől a 19. századig; a következőben a II. világháborúig terjedő szakaszról ír, bővebb teret adva a jelenünket meghatározó döntő fordulatoknak : az 1848-1849-es szabadságharcnak, a kiegyezésnek és a trianoni békének; ezután következik a közelmúlt történelme napjainkig. A múlt bonyolult eseményeit jól

érthető szerkezetbe helyezve természetesen a francia vonatkozásokat emeli ki. És így a magyar olvasónak is érdekes összefoglalva látni, hogy a 11. századtól napjainkig a francia kapcsolatok mennyire meghatározóak voltak, hogy történelmünk jobb korszakaiban mennyire az ország szellemi felemelkedését szolgálták. A két ország hagyományából a szerző kiemeli a szellemi közösséget, és noha ezeknek a vonásoknak a folyamatosságát és továbbélését csak egy-egy mondattal jellemzi, ezek a mondatok emlékezetesek. Nemcsak azért mert Szávai megtalálja, mi mozgatja meg a legjobban a franciák képzeletét, mi kelti föl rokonszenvüket, hanem azért is, mert lényeges magyar tulajdonságokra mutat így rá. Ahogy például az 1850-es években, a bécsi udvari kormányzás idején, a gazdasági helyzet javulása ellenére kialakult társadalmi passzív ellenállásról beszélve megemlíti, hogy a függetlenség és szabadság eszméjének a továbbélése száz évvel később, 1956 forradalmában hogyan kapott újra szerepet. Az ilyen előre utalások révén aktuálissá teszi a történelem eseményeit és – anélkül, hogy közvetlenül beszélne róla – felhívja a figyelmet egy ország „lelkének" működésére, egy kultúra, egy nép, egy nemzet önazonosságának kialakulására. Érzékelteti a szellemi történések folyamatát, és ugyanakkor azt is, hogy a múlt hogyan marad cselekvő része a jelennek, anélkül, hogy magyar „jelleg"-ről, „jellem"-ről szót ejtene, vagy akár az identitás szót leírná.

A negyedik fejezet, noha szintén történelmi, már Budapestről szól, és a magyar-francia kapcsolatokról. A francia olvasó – mint a korábbi részeknél is – azt látja, hogy Magyarország kialakulása a középkorban a nyugat-európai országokéval párhuzamosan történt, velük egyenrangúan, és ha az országot a későbbi évszázadok vissza is vetették a fejlődésben, a 19. századi Budapest már hasonló változásokat élt át, mint Párizs. A szerző a két kultúra párhuzamában a század második harmadának nagy építkezéseit, az irodalmi irányzatok közötti megegyezéseket említi. Szóhasználatával, mely a francia műveltség kulcskifejezéseit alkalmazza a magyar főváros múltjának és jelenének bemutatásakor is – igen pontosan és találóan egyébként – magyarázza is, egyúttal otthonossá és érthetővé is teszi a franciák számára a magyar vonatkozásokat. De érintenie kell az

eltéréseket, főleg a közelmúltból, amikor Magyarország olyan próbatételeken ment át, amelyet a franciák csak hírből ismernek, például a társbérlet bevezetését, mely ma talán már csak rossz emlék, de nélküle nem érthető meg a magyar irodalom több alkotása, vagy a társadalom összetartó erejét próbára tevő koholt pereket, az erőszakos szövetkezetesítést, melyeknek súlya még mindig ránehezedik a mai szellemi és gazdasági életre.
Ugyanakkor Szávai nem kerüli meg azt sem, hogy Magyarország 1900 után megromlott francia kapcsolatait szóba hozza, és rámutasson okaira. A nemzetiségi kérdés gyökeréről és a nemzetiségek egykori rágalomhadjáratáról olvasva a magyar olvasó keserű iróniával gondol a boldog időkre, amikor csak a magukat elnyomottnak hitt nemzetiségiek és a magyar érdekekkel ütköző szomszédos országok rágalmazták Magyarországot. A szerző a két ország kapcsolatában a kényes kérdéseket mindvégig visszafogottan és tartózkodóan tárja föl. Megemlítésükre feltétlenül szükség van, hiszen az átlag francia még ma is kevéssé ismeri például a francia politika állásfoglalását és felelősségét az első világháborús békekötésben, vagy Guy MOLLET miniszterelnök szerepét a Szuezi háború időzített megindításában, amikor a magyar forradalom „lefoglalta" a Szovjetuniót. Vagy azt, hogy a francia nagypolitika nem tett az 1956-os forradalom véres leverése ellen, „csak" a diákok és az értelmiség állt ki makacs tüntetéseivel. Vagy a közelmúlt tapasztalatai közül: a „keleti"-nek nevezett országokat befogadni vonakodó európai közösség tétovázásának messzire ható következményeit. Számunkra közhelyek; a szerző az igazi értelmiségi tisztánlátásával, de a diplomata tapintatával és arányérzékével veszi sorra ezeket. Nem holmi szemrehányásként és nem is az igazság minden áron való kimondásának vágyától hajtva, hanem – hogy úgy mondjam – a jobb jövő reményében, hogy a mulasztások felismeréséből valamiféle okulás lehessen.

A MAGYAR KULTÚRA KÜLÖN FEJEZETET KAPOTT, de hát természetesen csak madártávlatból felvázoltan jelenhet meg a képe. A szerzőnek nyilván itt esett leginkább nehezére a kényszerű, a terjedelem szabta korlátozás. Talán túl tárgyilagosan, személyes ízlését félretéve, mondhatnánk elrejtve, és mindvégig tényszerű, tartózkodó hangvételben viszi végig gondolatmenetét a két

utolsó és valamennyiünket legjobban érintő fejezetben is. Itt a jelent mutatja be, földrajzi, népességi, gazdasági és intézményi adatok alapján, valamint a távlatokat, a mai várható politikai, gazdasági és kulturális összképből kiindulva.

Ez a rész válhatna leggyorsabban időszerűtlenné, itt érhetné a szerzőt leginkább a részrehajlás vádja. Mindkettőt sikerült elkerülnie. Bár az olvasónak lehet joga kételkedni a Központi Statisztikai Hivatal adatainak pontosságában, a szerző természetesen nem tehet mást, mint hogy ezekre hivatkozzon, viszont megemlít – ahol talál ilyent – tanulmányokban közölt számadatot, más véleményt is. A távlatok fölvázolásakor azonban csak a legkedvezőbb lehetőséget fogalmazhatja meg, tehát lényegében a magyarországi politikai pártok konszenzusán nyugvó jövő-képet : az egyesült Európához csatlakozni kívánó Magyarország jobbik arcát. Szávai a csatlakozás minden alapos indítékának ésszerű elemzését oly módon okolja meg, hogy érveléséből világosan kiderül: a Nyugatnak – ha versenyképes akar maradni Amerikával és a Távol-keleti országokkal összemérten – épp úgy szüksége van a közép-európai régióra, mint fordítva. Szávai az ország európaiságának a szószólója, távlati érdekeinek a képviselője, több alkalommal hivatkozik a visegrádi országok közép-európai együttműködési lehetőségére. A kisebbségi kérdés megoldását is ebben a keretben látja megoldhatónak. Talán most kell szólni a könyv legkomolyabb erényéről: noha sehol semmi utalás nem esik a szerző politikai vagy szellemi hitvallásáról, a könyv szellemiségében felismerhetjük a hazája ügye iránt őszintén elkötelezett gondolkodót, akiben mélyen él a közösség iránti felelősségtudat. Nemrégen az antalli külpolitika nagyköveteként szolgálta ezt az ügyet, most, saját erőből, egyedül, továbbra is az európai Magyarországért száll síkra.

A KÖTET HIBÁI? Hiányosságok természetesen vannak ott, ahol a minimumra szorítkozva kell elmondani a maximumot. A következő kiadásban több apró pontatlanságot is korrigálni kell. Például PETŐFI nem a Nemzeti Múzeum lépcsőjén szavalta el a *Nemzeti Dalt*, vagy a KÁDÁR rendszer korai szakaszában történt szövetkezetesítés többet ártott a magyar falunak, mint a beszolgáltatások terror-ideje, mert a magyar falu ellen indított második támadás söpörte ki onnan végleg a maradék paraszt-

ságot is, és tette tönkre a paraszti kultúra még élő maradványait. A háztáji gazdaságok csak valamivel később hoztak némi javulást.

Van néhány egyenetlenség is. Ha a kultúra fejezetben például a zenéről szóló oldalak rövidségük ellenére is kiválóak, mert eredeti ízlésű értőre vallanak, ha az irodalmi áttekintést kiegyensúlyozottnak érezzük, azt hiszem joggal hiányolhatjuk a magyar képzőművészet francia orientációjának bővebb említését, a 19-20. századi szobrászatét, vagy a Franciaországban élt magyar személyiségek megemlítését. És talán egy kicsit optimista Szávai Jánosnak az a képe a magyar irodalomról, hogy most a politikát átvették a „szakértők", és így az alkotók visszatérhetnek az irodalom örök nagy témáihoz. Sajnos a magyar művészek politikai megosztottságának és érdekszférái mentén mélyülő lövészárkainak láttán nem igen hihetünk abban, hogy ez hamarosan bekövetkezik, és nem is bizonyos, hogy a művészettől nem szabadna azt várnunk, hogy mutassa föl az elmúlt tíz év társadalmi történéseit. Sajnáljuk továbbá, hogy a jól kiválogatott bibliográfia és a lábjegyzetben megadott hasznos irodalom mellett a szerző nem ajánl néhány franciára lefordított magyar irodalmi művet. Nem utal arra sem elég egyértelműen, hogyan kapcsolódik a magyarországi rendszerváltás a nagy külpolitikai folyamatokba.

VAGY TALÁN TÚL SOKAT KÍVÁNUNK? Mert lehetne még sorolni, hogy mi mindent olvasnánk szívesen ebben a rólunk írott könyvben. Ugyanis a könyv kétségtelenül és hitelesen rólunk, a mi országunkról szól, nyugodtan vállalhatjuk. Nemcsak olvasnánk benne még másról is többet, de szívesen látnánk is több helyen: vajon ott van-e a párizsi Magyar Intézet könyvespolcain, a budapesti Francia Intézetben, és az idegen nyelvű könyvesboltokban, a magyar Külügyminisztérium propaganda kiadványai között, ahol jobb reklámot csinálna az országnak, mint némely politológusunk és külpolitikusunk külföldieknek adott nyilatkozata, de árusítani lehetne akár még a szállodai turistaboltokban is. És lényegében ez a legfőbb hiba: félek, hogy a könyv ezeken a helyeken nem található meg.

ILLYÉS Mária

ÁLLAMFÉRFI VAGY POLITIKUS

JACQUES CHIRAC FRANCIA ELNÖK 1997 januári magyarországi látogatására jelentette meg a Mundus Kiadó a politikusnak azt a könyvét, amely eredetileg alkalmi célból készült: elnökválasztási kampányát indította vele 1994 őszén. A címlapon egy 1993-as budapesti fotó, Chirac ANTALL József és Vaclav KLAUS között, egy olyan kép, amely inkább az újabb pesti látogatás dimenzióját jelzi, mintsem magáét a könyvét.

Az új Franciaországért ugyanis lényegét illetően egy adott pillanat, az 1994 őszétől 1994 május 7-ig, az elnökválasztás második fordulójának napjáig terjedő pillanat rögzítése. Nem több. Jacques Chirac nem igazi író a szónak abban az értelmében, mint elődei közül kettő is, Charles DE GAULLE és Francois MITTERRAND. De Gaulle is, Mitterrand is, más-más módon, mestere volt a szónak, írásaik nem pusztán politikai üzenetet közvetítenek, hanem nagyon jelentős írói tehetségről tanúskodnak. Chirac esetében más a helyzet, ő mint vérbeli politikus tudja, hogy a francia politikai közegben csakis akkor érvényesülhet, ha gondolkodóként és íróként is megjelenik. Ha nem csak napi ügyekről, nem csak taktikai kérdésekről szól, ha nem pusztán a jelen és a közeljövő foglalkoztatja, hanem képes a mélyebb folyamatok megvilágítására és a távlatok felrajzolására. Ha bizonyítja, nem csak politikus, hanem államférfi is.

Olyan könyv született így, amely most, három évvel megjelenése, és két évvel Jacques Chirac elnökké választása után, rendkívül érdekes és tanulságos olvasmány. A Chirac-esszé főképp azokat a gondolatok veszi sorba, jól áttekinthetően, amelyek azután az elnökválasztási kampányban központi szerepet játszottak. Ezek közt is a legfontosabb a francia társadalom ketté-

szakadásának (egyébként egy fiatal szociológustól, Emmanuel TODDTÓL átvett) gondolata, azoknak a jelenségeknek az elemzése, amelyek addig vezettek, s a kiút megjelölése.

A jelenségeknek ilyen fajta megközelítése azért rendkívül fontos, mert Chirac ezzel elszakad attól a szemlélettől, mely az Európai Unió építése során mindeddig domináns volt, s amelyet a haszonelvűség primátusa, vagy egyszerűbben szólva, a gazdaság abszolút prioritása, és egyfajta szűken értelmezett liberalizmus jellemez. S azáltal, hogy a különféle pénzügyi egyensúlyok helyreállítása, a növekedés ütemének gyorsítása mellé (persze nem helyett) visszahozza a *szolidaritás* abszolút fontosságának tudatát, mintegy új dimenziót nyit a politikai térben. Vagy mondhatnám úgy is, hogy a francia demokrácia három nagy jelszava közül, a szabadság és az egyenlőség mellé visszaemeli a harmadikat, a teljességgel elfeledett testvériséget.

Az új dimenzió komoly politikai sikert hozott Jacques Chiracnak. A liberalizmust, ha akarom kereszténydemokrata, ha akarom, szociáldemokrata megközelítéssel, szociális elemmel akarván bővíteni, Chirac számos olyan szavazót nyert meg magának, akik addig a baloldal hívei voltak. Jól mutatta ezt a választási győzelmét követő óriási méretű és teljesen spontán utcabál a párizsi Concorde téren, ahol a külvárosi, köztük színes bőrű fiatalok együtt járták a táncot a polgári kerületek Chirac-rajongó fiataljaival. 1997 májusában Chiracot tehát elnökké választották.

Teltek-múltak a hónapok, de a társadalmi szakadás megszüntetéséből, a szolidaritás gondolatának középpontba állításából nem lett semmi. Néhány vérszegény intézkedés, azután 1997 novemberében egy elnöki beszéd a televízióban, arról, hogy a célok változatlanok, de megvalósításuk addig semmiképpen sem lehetséges, míg vissza nem tudják szorítani az államháztartás deficitjét, míg meg nem indul a növekedés, s helyre nem áll a társadalombiztosítás pénzügyi egyensúlya.

A KIÁBRÁNDULÁS MÉRTÉKE persze a remények két év előtti fellángolásának nagyságrendjének felel meg. Kit érdekelnek a politikusi magyarázatok? Chirac népszerűsége hamarosan óriásit zuhant, a reménykedés pillanata után (ugyanúgy, mint 1981-ban, a Mitterrand keltette nagy reménykedés után) jött a

kiábrándulás. Kinek a hibájából? A történtek jól mutatják, mennyire szűk a politikus játéktere. Akár komolyan gondolta Jacques Chirac, amit a társadalmi szakadás megszüntetéséről mondott, akár csak azért mondta, hogy megválasszák, annyi bizonyos, hogy nem volt, hogy nincsen ereje ahhoz, hogy ekkora léptékű fordulatot indítson el s valósítson meg.

Jó politikusként Chirac tudta (s talán ismerte is Hannah ARENDT idevonatkozó remek elemzéseit), hogy nagyméretű politizálás csakis teljességgel új és egészséges alapozás nyomán lehetséges. Ez az alap lehetett volna a szolidaritás eszméjéé. Nem sikerült, talán, mert nem is sikerülhetett, folytatódhat tehát a politikai demokrácia rutinja, a küzdelem a maastrichti kritériumok teljesítéséért.

Aktuálisabbnak látszanak mai szemmel a könyv külpolitikai fejtegetései. Elnökségének eddigi két éve alatt Jacques Chirac egyértelműen a külpolitikában ért el nagyobb eredményeket. A Nagy-Európa gondolata, szemben a szűk Kis-Európáéval, itt is megjelenik, és, mint tapasztalhattuk, Chirac valóban nyitott ebbe az irányba. Ő az első francia elnök, aki nem felnőttként, hanem gyerekfejjel élte át a második világháborút, s így ő az első, akiben nem él már az a gyanakvás, amely valamennyi elődjében megvolt azon nemzetekkel szemben, akik a két világháború során a másik táborban harcoltak.

Ezért alakíthatott ki baráti kapcsolatot ANTALL JÓZSEFFEL, s ezért vélekedhetett úgy már 1991-ben, amikor Mitterrand elnök még hallani sem akart a volt kommunista országok EK felvételéről, hogy Magyarországnak az új Európában a helye.

A politikában a szimbólumoknak rendkívüli a jelentősége. Ilyen szimbólumnak szánta Chirac Budapest látogatásának időbeliségét. Az hogy közép-európai útjainak sorában Budapest a második volt a geostratégiailag legfontosabb Varsó után, egyértelmű jelzés: Chirac ugyanúgy vélekedik, mint annak idején Antall József: a francia-magyar kapcsolatok ezer év óta sohasem voltak olyan jók és szorosak, mint ma, a század utolsó évtizedében.

(Jacques Chirac: Egy új Franciaországért. Gondolatok I. Mundus Kiadó, Budapest, 1997.)

SZÁVAI János

DRÁGA FILM IS LEHET JÓ

A KÖZÖNSÉG LESZAVAZTA A VÁJTFÜLŰEKET. A magyar a filmkritikusok a februári berlini filmfesztiválon fanyalogva vagy felháborodva fogadták Baz LUHRMANN *Rómeó és Júliáját*. „Merénylet SHAKESPEARE ellen", mondta egyikük. A giccs posztmodern, „csúcstechnológiával készült mintapéldánya", írja a másik. Amikor e sorokat írom, június közepén, tizenkét hete megy a film a budapesti Kossuth moziban. Persze, mondhatná legyintve kritikusunk, *ilyen* a közönség. Az elriasztó beharangozásnak köszönhettem, hogy nem csúsztam le a díszbemutatóról Berlinben – valaki átadta a jegyét. Még egy esélyt kínált az elbliccelésre a sors – a mozi ajtajában vettem észre, hogy a jegyet a szállodában felejtettem. Futás oda és vissza, és még időben huppantam, néhány lábon át, a kényelmes zsöllyébe, hogy aztán öt perc után bizonyosan tudjam; nem akarok felállni az előadás végéig. Luhrmann, a harmincöt éves ausztrál rendező Peter BROOKNÁL tanult, s először saját darabját vitte sikerrel. Operát rendezett, majd sikerült a 20th Century-Foxnak eladnia második filmjét, vagyis már az ötletét. A film többek közt azt bizonyítja, hogy sok pénzből is lehet jó művészetet csinálni. Illetve, hogy Hollywoodot saját terepén, saját fegyvereivel is le lehet győzni. Vagyis legyen akció, sztereóhatás sok decibellel, óriási díszletek, autós-helikopteres üldözés, véres verekedés. És legyen mindez művészetté.

Annyira hollywoodi a film, hogy a vetítés végén a zsúfolt Zoo Palast ünnepelni akaró közönsége alig bírja kivárni a szószerint öt percet, amíg az összes közreműködő neve végig nem pereg – „második könyvelő", „az ausztrál stáb sofőrje", és az összes dal összes copy right-ja (többek közt „music by Wolfgang Amadeus MOZART" – nehogy perre vigye a salzburgi csodagyerek ügyvédje!). De Istennek hála, egyszer mégiscsak vége, és

félszegen, mereven kilép a huszonöt méteres színpad baloldalán egy miniszoknyába öltözött, szőkére festett hajú lány, Claire DANES – a filmben természetes barna – majd Baz Luhrmann, majd egy másik női szereplő. A másik főszereplő, a később díjat nyert Leonardo DI CAPRIO nem tudott eljönni, mégis óriási az ünneplés, a taps, az ováció, a lelkes füttyök.

AZ EGYIK DOLOG, AMI LENYŰGÖZÖTT, Shakespeare életre kelt nyelve volt. Az eredeti cím, nem véletlenül, *William Shakespeare's Romeo and Juliet*. Shakespeare szövege – persze a szükséges rövidítésekkel – természetesen szólal meg Verona Beach – a valóságban Venice, értsd Velence és más helyszínek – pogány kaliforniai világában, hedonizmus és erőszak nekünk valószínűtlen, de lassan ismerőssé váló tobzódásában. Amit ma művelt angol alig merne állítani – Luhrmann bizonyítja, hogy a Shakespeare-nyelv ma is él, csak merni kell használni. A „gyűlölet és a szeretet hordozóiról nem tudunk meg semmit", írja a már idézett kritikus. De Shakespearenek éppen ez a darabja az, amely szándékosan nem elemez, csak felmutat.

Két banda – főleg punk-hajzatú fehér huszonévesek – háborúzik a két nagy cég; családi birodalom nevében. A parton – a *beach*-en – élnek, és óriási, spécizett vagy roncsból épített, rikítóra festett nyitott kocsikban cikáznak, bőgő motorral, csikorgó gumikkal, üvöltözve, üvöltő rádióval, a homokdűnék között és a városon át. Olykor megjelenik a rendőrség, erőtlen kísérleteket téve a rendteremtésre. És fekete üvegű limuzinokban a birodalmak gazdái, Montague és Capulet, könyörtelen újgazdagok és neurotikus, ostoba feleségeik. Ízléstelen, álreneszánsz palota-villák, testőrökkel, inasokkal, mexikói szobalányokkal. A város közepén obeliszknyi, óriási Krisztus-szobor kiáltja, hogy semmi köze a helyhez. Körülötte a rendőrség helikoptere járőröz. A sugárút mentén két felhőkarcoló. Az egyik tetején világító óriás betűk: Montague. A másikon: Capulet. Lehetne HEARST, DU PONT.

Mindez túlfokozva, barokkosan – de mégis pontosan idézi fel azt, amit Dél-Kalifornia egész partvidékén látni, gazdag, aranyszőke és mézbőrű fiatalok, egy valószínűtlenül egészséges testű, kitenyésztett emberfajta esztelen pazarlását önmagával, a pénzzel, a fénnyel, a természettel, mindennel. És mellettük itt-ott a szegénységet, ócska bódékat, olcsó fekete prostituáltakat a

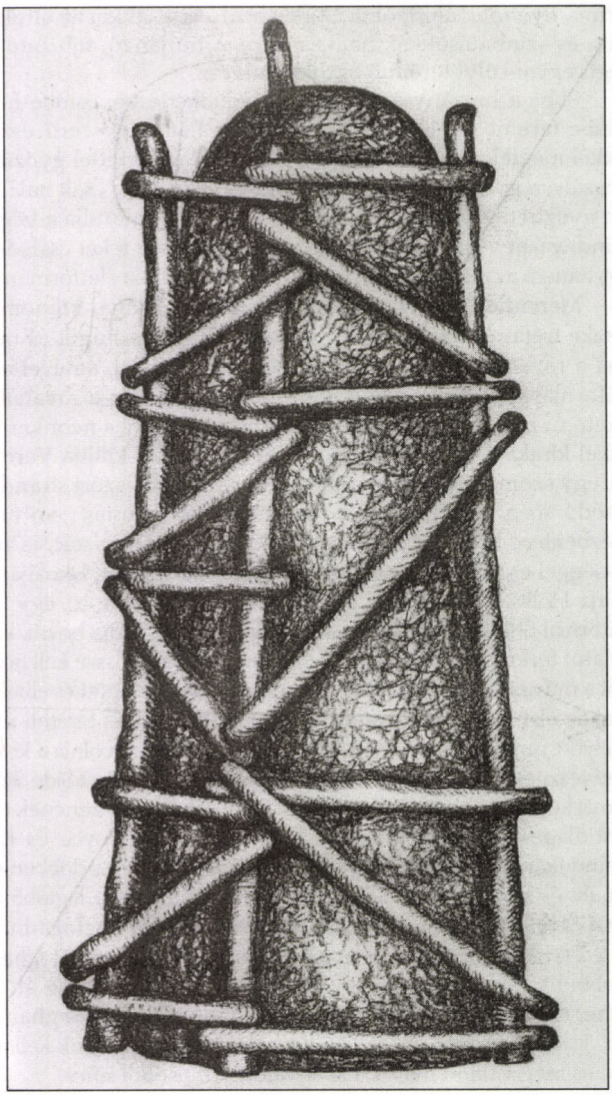
parton. Ilyennek ábrázolná Shakespeare is, ezekkel az eltúlzott hang és színhatásokkal, Shakespeare, a burjánzó, tobzódó, de mégis egyensúlyt teremtő barokk művész.

Ebbe a harsányságba, gyilkos vetélkedésbe, ostoba fényűzésbe teremt szigetet a két gyönyörű fiatal egyszerű eszközökkel megjelenített alakja. Megpróbálják szeretettel győzni le a viszály, a gyűlölködés, nagyravágyás világát, de csak halálukban győzhetnek. Ahogy a néger rendőrfőnök mondja a végén: „Mindnyájan vesztesek vagytok". És ez nem csak a két családnak szól, hanem az élet forrásait pazarló vad, élvhajhász életformának.

Mercutiót egy remek néger színész alakítja, kifinomult, büszke tréfamester. Lőrinc atya színes strandnadrágot és inget visel a reverendája alatt, óriási színes virágokkal, amilyet csak kaliforniai strandokon lehet látni. A templomban a ravatalhoz vezető út a padsorok között hárommétéres színes neonkeresztekkel kirakva. Rómeó, amikor a polgármester kitiltja Veronából, egy szomszéd város kopott lakókocsikkal beszórt strandján húzódik meg, ahol nincsenek házszámok, és a postás nem tudja kikézbesíteni Lőrinc atya táviratát... Jön egy ausztrál srác, jó műveltséggel és ízléssel, Angliában kijárja Peter BROOK iskoláját, és rábírja Hollywoodot, hogy adjon pénzt Shakespeare-re, egy délkaliforniai Shakespeare-re. És a két világot össze tudja hozni, kapcsolatot teremt köztük, mint ahogy nap mint nap össze kell hozza őket a művészet, mert különben lemarad az élet mögött és elhal. És elhal az élet is. A kapcsolatot pedig az a spiritualitás teremti meg, amelyért, amelynek nevében mindig meg kellett harcolnia a korral a művésznek. Azt próbálja meg Luhrmann, amit a West Side Story, de másképen: többet vállalva Shakespeareből, és a zenének csak másodlagos szerepet juttatva. Tulajdonképpen Joyce és Eliot nyomdokán jár, s ha ők élnének, nekik is tetszene ez a döbbenetes vizuális és hangorgia, és benne a csendek – amelyet a legtöbb európai és magyar filmes, akivel beszéltem, nem tud befogadni.

De akkor hogyan is nyúljunk a magunk egyre megfoghatatlanabbul kavargó, végletes mai Magyarországához? Pedig elő lehetne, elő kellene venni, s ugyanígy, tehetséggel, „meghamisítani" JÓKAIT és MIKSZÁTHOT. Művészetpártoló milliomosok kellenének, és még valami más is. De egyelőre az elsőből sincs.

KODOLÁNYI Gyula

LIPCSEY GYÖRGY RAJZA

A SZÖVETSÉG VÉDELMÉBEN

A MAGYAR SZEMLE 1997 MÁRCIUSI SZÁMÁNAK képzőművészeti tájékoztatója (szerzője P. SZABÓ Ernő) személyes reflexióival is megtámogatott megállapítást közvetít olvasóinak, melynek az a veleje, hogy a rendszerváltás után is szükség van művészetre. Minthogy ezt tudjuk, „helyettünk írta". Még az olyan igényes gondolatközvetítő fórum is, mint a Magyar Szemle, elbírja az ilyen írásokat. Az olvasót – sajnos – alig érdekli az élő képzőművészet, és alig érti annak társadalmi jelentőségét, különösen mostanában, nemzeti egzisztenciánk kaotikus, ellentmondásos viszonyai között nem tudja, mit kezdjen vele, ha kisebbrendűségi tudatában egyáltalán megjelenik előtte művészetünk sajátos értéke.

Kultúránk teremtőkészsége, meg-megújuló ereje, eredetisége és a teljes életből eredeztetése ma már fikció. A művészek és a nem-művészek ugyanazon országban is külön világban élnek. A művészek, tehetségük arányában, az említett fikció hitvallói és rabszolgái. Egész szívüket és elméjüket, idejüket és idegrendszerüket vetik alá ennek a feladatnak, vagyis teljes életüket áldozzák ügyükért. Hónapokon, éveken át bíbelődnek az igaz kifejezésért, minden pillanatukban a kockáztatás, a kudarc rémének félelmében, pályabérük pedig néha-néha egy perc elégedettség, a rögtön ellibbenő boldogság tünékeny mámora. Szükségünk van védelemre, visszajelzésre, buzdításra, elismerésre, társaságra, a közvélemény legitimációjára. Ezt pedig a valóságos világban kell elérniük.

A művészek ösztönösen ott közelednek, ahol esélyük van: saját szellemi területükön. Ez sem ígér biztos támaszpontot, de viszonylag átlátható. A közelállók szívesen alakítanak társaságokat, törekvéseik vagy lakóhelyük, esetleg nemzedé-

kük közös nevezője alapján. De szükségét látják egy országos érvényű szervezetnek, amit nevezhetünk Szövetségnek, Társulatnak vagy akárminek, vállalva a nézeteltérések nyűgeit is a kívánatos és kölcsönös megbecsülésért és a közös érdekek védelméért. Ez a szövetségi formáció Magyarországon több mint százéves. Európa országaiban is mindenütt létezik. A kisebb, szorosabb csoportosulásokat soha nem nyomta el, sőt ösztönözte és hasznosította tevékenységüket.

EMIATT AKADTAM FÖNN az *Érzelmek transzformátora* szerzőjének önkényes és durva megjegyzésén. Szerinte a Magyar Képzőművészek és Iparművészek Szövetségének vezetősége botránykeltéssel hívja fel magára a figyelmet. Nincs miért mentegetőznünk. Országos kiállításra irányuló törekvéseink jogosak, függetlenül a kiállítás sikerétől is. Kívánjuk továbbá, nem indokolatlan reménnyel, hogy a Műcsarnok működésére vonatkozó rendelet ezt a lehetőséget állítsa vissza, az alapításnak, az értelmes hagyományoknak és a nemzetközi európai gyakorlatnak megfelelően. Szándékunk szerint nem csak a monolitikus kultúrpolitikát kívánjuk megszüntetni, de nem látjuk szívesen a felszeletelő kultúrpolitikát sem. Egyáltalán nem értünk egyet a kultúrpolitizálással.

Talán csodálkozik a krónika szerzője, de a társaságok tagjai egyúttal szövetségi tagok is. Nyilván nem kettős látásúak és ugyanabban az utcában közlekednek, nem fontos, hogy a páros vagy a páratlan oldalon. Együttműködésünk belátás, elhatározás és találkozás kérdése csupán. Ami pedig a létező Szövetség kimúlását illeti, az kizárólag tagjai szolidaritásának kihűlésétől függ. Erről pedig egyelőre szó sincs. A működési ellehetetlenítés a zsarolás egy célirányos formája. A kívülállók lejáratói frazeológiája pedig nem más, mint az illetéktelenség szemtelen beavatkozása. Ezek mögött egy háttérben lappangó „kultúrpolitika" kénkőszaga szivárog.

Hol a botránykeltés? A krónikásnak azt a tanácsát sem fogadhatjuk meg, hogy inkább az átalakítás folyamatával kellene foglalkoznunk. Ígérhetjük, hogy a „struktúra" feletti szemlélődéssel sem időzünk el. Nem érünk rá. Alkotók vagyunk, csak mellesleg elnökök, szakosztályvezetők stb. Az átstrukturálók, erővonal-építgetők, differenciálók, integrálók és egyéb transz-

vesztiták játékát csinálják a tehetségtelenek. Választ nem váró kérdésként el lehet merengeni azon, kit, mit szolgál az ilyen, krónikába épített, tehát tényfeltárásnak mutatkozó megjegyzés. Vagy írója talán csak eltévedt. Hát igen, a valóság nem egyszerű. Ebben az esetben felejtsük is el ezt a csekélységet.

GERZSON Pál

MI A BAJ A LAISSEZ FAIRE KAPITALIZMUS APOLOGÉTÁIVAL?

Merengés Bod Péter Ákos tűnődéséről

BOD PÉTER ÁKOS TŰNŐDIK A MAGYAR SZEMLE 1997. 3-4. számában *Mi a baj a kapitalizmussal?* című írásában DAVID C. KORTEN, hazánkban valóban szokatlanul sikeres könyvében foglaltakról. Tűnődéseit a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetemen megalakult *Altern Csoport* nevében és a Korten-könyv kiadásának kezdeményezőiként, gondozóiként örömmel nyugtázzuk, mert az egyre szaporodó kedvező ismertetések, recenziók és állásfoglalások mellett Bod Péter Ákos írása az *első*, amelyik tükrözi a hazai közgazdaságtan főárama (szakmai zsargonban: *mainstream közgazdaságtan*) egyik jeles képviselőjének véleményét, s vélelmezhetően a többi *mainstreames* nézetét is. Bod Péter Ákos írása megerősített bennünket ama sejtésünkben, hogy a politikai pártokhoz való tartozás nem jelenti az adott párt alapértékeihez való ragaszkodást, sőt még ezek megvallását sem, mert az *elvileg* homlokegyenest ellenkező ideológiájú pártok meghatározó képviselői fontos társadalmi - gazdasági kérdésekben *gyakorlatilag* azonos előfeltevéseket fogadnak el, magyarán szólva egy gyékényen árulnak (sőt elárulnak). Bod Péter Ákos írását jegyezhette volna például bankártársa NÉMETH MIKLÓS vagy szakmai rokona BAUER TAMÁS is, s

éppen ezért válaszolunk szókimondóbb módon vélekedéseire és sommás értékítéleteire. Ez utóbbival kapcsolatban jegyezzük meg, hogy Bod kritikájának javára vált volna, ha szerzője elolvassa a könyv prológusát is, melyben Korten személyes életútjáról vall, s már ebben is feltárul mélyen humanista voltán kívül az a nyíltan és határozottan megfogalmazott ritka tisztességes alapállása, hogy nem tartja magát az igazság feltétlen letéteményesének, mondván „eme komplex problémák megértésének egyéni vagy kollektív keresési folyamatában egyikünk sem tarthat igényt az igazság monopóliumára."(Korten-könyv 13. o.) Bod Péter Ákos tűnődéseit olvasván viszont azt kell hinnünk, hogy a könyvet csak erős kihagyásokkal tanulmányozta, inkább csak a lapjait pörgethette át, mintegy a Nobel-díjas közgazdász Herbert SIMONNAK a szelektív információészlelésre és -feldolgozásra vonatkozó nagy erejű tételét igazolva. A következőkben Bod Péter Ákossal vitázva csak az általunk lényegesnek tartott szemléleti és előfeltevésbeli kérdésekre térünk ki, s ezenközben természetesen feltárulnak csoportunk, az *Altern Csoport* fontos kérdésekről vallott nézetei s ezek értéktételezései is.

1. KORTEN KÖNYVÉNEK ÓRIÁSI ELŐNYE, szemben a főáramú közgazdászok műveivel, hogy a teljes összefüggésrendszert világítja meg, s hazai hatása is jórészt ennek tulajdonítható. „ A teljes rendszerben való, rendszerszemléletű gondolkodás a leegyszerűsített megoldásokkal szembeni kételkedést igényli, az arra való hajlandóságot, hogy a problémák és események között a hagyományos tárgyalásmódban figyelmen kívül hagyott kapcsolatokat keressünk" — írja Korten. Szó sincs tehát arról, hogy Korten egyszerűsítené a komplex valóságot, mert miként az egyik recenzense megállapítja „a valóságból vett minták nagyon életszerűek és lényegiek, az elemzések elfogulatlan árnyaltsága ritkaságszámba megy."[1] ALLPORT írja híres művében, hogy „amikor a differenciált gondolkodás árfolyama alacsony és általában ez a helyzet a társadalmi válságok idején, a vagy-vagy típusú logika diadalt ül."[2] Hogy manapság hazánk történelmének egyik legmélyebb válságát éli meg, az aligha vitatható, s talán ennek tulajdoníthatjuk Allport nyomán a vagy-vagy típusú logika Bod Péter Ákosra is átsugárzó hatását, mivel nem Korten, hanem vitapartnerünk egyszerűsíti a valóban bo-

nyolult természetű társadalmi- politikai-gazdasági valóságot egyszerű dichotómiára: kapitalizmus avagy szocializmus (kommunizmus). A közgazdasági főáram képviselői egyébként hajlamosak megfeledkezni RÖPKE figyelmeztetéséről, hogy „minden társadalom olyan egységet alkot, amelyben a részek kölcsönös függésben vannak egymástól, és a keletkező egészet nem lehet tetszés szerint összeválogatott elemekből összerakni. Ez áll a gazdasági élet rendjére is — írja Röpke — amely csak az egész társadalom rendjének részeként értelmezhető, és meg kell felelnie a politikai és szellemi rendnek."[3]

Sem térben sem időben nem kell azonban messzire mennünk. Hans VAN ZON, az Európai Bizottság megbízásából 1992-ben Magyarországra, Csehszlovákiára és Lengyelországra vonatkozóan készített úgynevezett *alternatív forgatókönyveket* és ebben megfogalmazta, hogy „a piacgazdaság valamilyen formájába való átmenet vitája ott hibádzik, hogy ezt a közgazdászok uralják, akik rendszerint nem veszik figyelembe a szocialista gazdaságból a piacgazdaságba való átmenet társadalmi és politikai előfeltételeit. Noha „a társadalmat organikus egészként kell felfognunk, melyben a gazdasági, politikai és a társadalmi folyamatok kölcsönösen befolyásolják egymást."[4] Sajnos van Zon nagy erejű alapos tanulmánya, melynek gazdaságpolitikánk alakításában is lett volna jelentősége, egyáltalán nem kapott figyelmet, s szinte bizonyos, hogy nem jutott el az MNB akkori elnökéhez sem.

2. A MAI SAJTÓ- ÉS KÖZÉLETI NYELV DIVATSZAVA a „csúsztatás", ami a szándékos ferdítés, valótlanság szépítő kifejezése. Valójában a bizonyításelméletben a téves bizonyítások egyik, de csak az egyik válfaja. Voltaképpen a tévedést nem lehet bizonyítani, azaz nyilvánvalóvá tenni. Ha valaki téves tételt mégis bizonyít, akkor vagy a bizonyítás előzeteiben van a hiba vagy a bizonyítás módjában. Az utóbbi esetben *paralogizmusról* beszélünk, ha a tévedés nem szándékos, és *szofizmáról*, ha szándékos vagy ravaszul el van takarva. Sajnos Bod Péter Ákos tűnődéseiben mindkettő fellelhető.

Mindenképpen szándékos kétértelműség (aequivocatio), ahogy Bod összemossa a marxi kritikát a marxi terápiával. A *Kommunista Kiáltványból* a kritikát idézi, amely kétségtelenül

összecseng Korten bírálatával. Felhívjuk azonban a figyelmét arra, hogy *napjaink* kapitalizmusát valójában éppen a kapitalizmus atyjának tekintett Adam SMITH eszméi alapján lehet megalapozottan kritizálni (lásd erre vonatkozóan BASSIRY és JONES tanulmányát [5]), kinek nézeteit Korten is tolmácsolja. MARX és társai a XIX. század közepén már csak a tényt tudták megállapítani: a kialakult gazdasági állapotok köszönőviszonyban sincsenek Smith eredeti elképzeléseivel. Éppen ezért nem osztjuk Bod hiányérzetét a marxi (kvázi)gyökerek homályban hagyása miatt, már csak azért sem, mert sokan hajlamosak lehetnek azt hinni, hogy a bemutatott problémák megoldására csak egy olyan kommunista jellegű válasz adható, amely térségünkben kétség kívül kudarcot vallott. Éppen azért semmi alapja nincs annak a szakmai gőgnek, amely a volt szocialista országok szakértőinek tapasztalati gazdagságára utal, mindaddig, amíg valamely nyugati szerző a kommunizmusban nem látja a kiutat. Korten esetében erről természetesen szó sincs. Adam Smith munkásságának ismeretében pedig kissé egyoldalúnak tartjuk Bod azon megállapítását, miszerint amikor „Smith kikelt a korporációk ellen, akkor nem a családi vállalkozástól megkülönböztetett nyilvános vállalkozási formát kritizálta, hanem a piaci versenyt korlátozó céheket". Smith figyelmeztetése ugyanis nem értelmezhető kizárólag a szabad piaci mozgásokat valóban akadályozó aprólékos céhszabályzatok elleni állásfoglalásként, hanem inkább általánosan a koncentrálódó gazdasági hatalommal való visszaélés torzító hatásaira való utalásként (Korten, 64.o.). Megjegyezzük, hogy a *Kommunista Kiáltványra* való utalás korrekt hangulati kiegyensúlyozása megkívánta volna, hogy Bod az 1891-es *Rerum novarum* pápai enciklikában foglaltak korteni párhuzamára is rámutasson.

3. MEGISMÉTELJÜK: KÁR, HOGY BOD NEM OLVASTA EL a Korten-könyv prológusát. Ha ugyanis olvasta volna, akkor bizonyára nem írja le a következő mondatot: „Pedig – írja Korten – a piaci keret között nem nagyon javul a szolgáltatások minősége, a hatékonyság pedig romlik." Korten ugyanis pontosan a következőket írja: *„A politikai értékeket tekintve hagyományos konzervatív vagyok abban az értelemben, hogy továbbra is mély bizalmatlansággal tekintek a nagy intézményekre és felelőtlen hatalom-*

koncentrációjukra. Továbbra is hiszek azonban a piac és a magántulajdon fontosságában. Mindazonáltal számos konzervatív kortársamtól eltérően semmivel sem kedvelem jobban a nagy gazdálkodó szervezeteket, mint a nagy kormányt. Nem hiszek továbbá abban sem, hogy a vagyon birtoklásának különleges politikai előjoga lenne. Osztom a liberálisok együttérzését az állampolgári jogokkal nem rendelkezők iránt, elkötelezettje vagyok az igazságosságnak és törődöm a környezettel, vallom, hogy az államnak lényeges szerepe van és a magántulajdonhoz való jognak vannak korlátai. Úgy vélem azonban, hogy az erős és nagy állam ugyanolyan felelőtlen és bomlasztó lehet a társadalmi értékek tekintetében, mint a nagy üzleti szervezetek."(Korten i.m. 11. o.). A két idézet tükrében úgy tűnik van némi különbség Bod Péter olvasata és Korten hiteles nézetei között.

4. BOD PÉTER ÁKOS ÍRÁSÁNAK ELEJÉN és a vége felé is kitér Sir James GOLDSMITHRE, aki jelenleg Anglia tizenegyedik leggazdagabb embere. „Engem (Bod) – bevallom – megmosolyogtatott, hogy Korten a mai kapitalizmus kritikáját kínáló fejezetéhez Sir James Goldsmith-től kölcsönöz mottót... Nem nehéz arra gondolni – folytatja Bod –, hogy az ő rendszerkritikája inkább csak a kivételezett és igen gazdag magánzó kedvtelése. Különös színezete van SOROS György legújabb kritikai írásának is, amelyben a túlzott vagyoni különbségekből és a sikerkultuszból fakadó társadalmi veszélyekre hívja fel a figyelmet." Ha komolyan vesszük, hogy az érintettség hiteltelenné tehet bármilyen, az érintett egzisztenciájával ellentétes gondolatot, akkor mi is megmosolyoghatnánk Bot Péter következő kijelentését : „(Korten) javaslata mindannyiunkban, akik a természeti környezetet és az életminőséget fontosabbnak tartjuk a pénz hajszolásánál, erős érzelmeket vált ki." Ő ugyanis az EBRD (Európai Újjáépítési és Fejlesztési Bank) ügyvezető igazgatója, s a bankárok nem éppen arról híresek, hogy a természeti környezetet és az életminőséget fontosabbnak tartják a pénz hajszolásánál. Mindazonáltal az ilyen előítéletes, sztereotipizáló gondolkodásmóddal nem értünk egyet. Ha ugyanis ezt tekintenénk mérvadónak, akkor Széchenyire is csak legyinteni kellett volna, midőn dúsgazdag arisztokrata földbirtokos létére az elnyomott jobbágyság fölemelésén fáradozott. AQUINÓI SZENT TAMÁS útmutatását kellene megfogadni, melyet egy fiatal

rendtársának adott: „Ne nézd ki beszél, hanem ami jót hallasz, véssd emlékezetedbe. Azon igyekezz, hogy amit elolvasol és hallasz. azt jól meg is értsed."

KÉSZSÉGGEL ELHISSZÜK TEHÁT, hogy Bod Péter Ákos is azok közé tartozik, akik fontosabbnak tartják a természeti környezetet és a életminőséget a pénz hajszolásánál, viszont kétségeink vannak abban a tekintetben, hogy olvasta-e, s ha igen, akkor a Szent Tamás-i útmutatás értelmében jól megértette-e a környezetgazdaságtan vagy ökológiai közgazdaságtan releváns publikációinak mondanivalóját. Ugyanis:

Részben igaz, hogy „a legfejlettebb, leggazdagabb régiókban tudja a társadalom szavatolni a tiszta vizet" stb. (Bod, 109. o.), csakhogy az is igaz, s erre vonatkozóan Korten számos példával szolgál – mégpedig az ellenőrizhető tények szintjén – hogy ez annak is köszönhető, hogy a gazdagok egyszerűen a szegényekhez telepítették (telepítik) a nagyon szennyező iparágakat és náluk rakták (rakják) le szemetüket. Jó pénzért ugyan, de ebből csak a szegény országok Stratos-lakói és ügyeskedői húztak és húznak hasznot, vagyis ökológiai gyarmatosításról van szó.

A relatíve tiszta környezetet úgymond szavatoló országokban a sorrend a következő volt: 1. tiszta környezet; 2. környezetszennyező gazdasági növekedés, sok tekintetben helyrehozhatatlan természetrombolással; 3. óriási költségekkel megtisztított környezet. Tényként kell rögzítenünk, hogy „egy ország minél inkább kimerít természeti erőforrásait, annál inkább nő a GDP, s ahogy a Világbank korábbi közgazdásza írja, a jelenlegi nemzetgazdasági elszámolási rendszer a Földet felszámolás alatt álló vállalatként kezeli... Valójában a környezetszennyezés kétszer jelenik meg nyereségként: egyszer amikor a vegyi gyár mondjuk melléktermékként állítja elő, és még egyszer, amikor az ország dollármilliárdokat költ a környezetszennyezés felszámolására. Még továbbá a környezet kimerítésének és rombolásának következményeiként létrejövő különköltségek – mint például a szennyezett levegő okozta megbetegedések orvosi költségei – ugyancsak a GDP növekedésében mutatkoznak."[6] Hol van itt sokat emlegetett főáramú gazdasági racionalitás?

„Nyugaton a modernizáció minden ellentmondásossága ellenére... fokozatosan – noha nyilván nem eléggé csökkent a

környezet termékegységre jutó szennyezése" (Bod, 115. o.). Csakhogy hiába javulnak a fajlagos szennyezésmutatók, ha egyre többet termelünk – fogyasztunk, ha egyre rövidebbek a termékek életciklusai (és a „rábeszélőgépek" azt sulykolják az emberek fejébe, hogy akkor „modernizálódnak", ha minél rövidebb idő múlva lecserélik tárgyaikat). Ekkor ugyanis a környezetterhelés abszolút értéke nő. Az úgynevezett „hijacked environmentalism", a hibás környezetvédelem azt hiszi, hogy a fajlagosok csökkentése elegendő világunk környezeti szempontból való megmentéséhez.

„A TŐKÉS VÁLLALATOK MŰKÖDÉSÉVEL EGYÜTT JÁRÓ társadalmi-környezeti veszteségek eltörpülnek a szocialista nagyvállalatok, az államosított gazdaság által okozott környezeti szennyezések mellett." (Bod, 115. o.). Bod nem indokolja, hogy a szocialista nagyvállalatok *társadalmi veszteségei* mellett miért törpül el a *profithajhász* tőkés vállalatok hasonló, és Korten által gazdagon illusztrált károkozása.

A környezetszennyezés ravasz dolog: a kimúlt szocialista rendszer a termelési oldalon volt rendkívül környezetszennyező, míg az ugyancsak a matériát istenítő vadkapitalista berendezkedés a fogyasztási oldalon az. Más megfogalmazásban: a laissez faire kapitalizmus a fogyasztásban pazarol, a szocializmus pedig a termelés és nyersanyagok terén. Az egyik hulladékprobléma, a másik erőforrás-probléma (ami persze hulladéktermeléssel is jár). Ha a természet hulladékasszimiláló képessége is erőforrás, akkor a kapitalizmus is „gyárt" erőforrásproblémát.

Mellesleg szólva Bod Péter Ákos itt ismét azt sugallja, mintha Korten a kimúlt szocialista rendszer iránt nosztalgiázna. Lehet persze szocializmusnak nevezni „a globális gazdaságtól független emberi közösségek újjáépítésére" létrehozott szövetséget, de ennek annyi köze van az egykori létező szocializmushoz, mint ORWELL-nek a valódi szocializmus iránti — az emberek egyenlőségén és szolidaritásán nyugvó — sírig tartó eszmei hűségének az *Állatfarm* „szocialista" rendszeréhez. Sugallni ugyan lehet, nem éppen korrekt módon, hogy Korten az egykor létezett „szocializmushoz" való visszatérést javasolja, csakhogy ezt a könyvben foglaltak alapján nem lehet igazolni.

5. KÉTSÉGKÍVÜL IGAZ A KÖNYVET JELLEMZŐ MEGÁLLAPÍTÁS: „tekintélyes, vaskos könyv. Nem könnyű olvasmány, hiszen idézetekkel, statisztikákkal teli." (Bod, 104. o.). A statisztikai adatok forrásai a könyvben pontosan meg vannak jelölve, s ezek között nagyon rangos és vitathatatlanul hiteles nemzetközi szervezetek is szerepelnek (például a UNDP). A jelek szerint a könyv mögött álló nemzetközi szakértői gárda gondosan ügyelt arra, hogy a tényeket rögzítő adatok és az ezekre épülő elemzések egymással összhangban legyenek. Ugyanakkor Bod kritikai írásában a szükségképpen gyéren fellelhető, igazából összesen csak két adat között is ellentmondás feszül. Lester THUROW 1996-os(!) könyvéből idézve azt írja, hogy „az amerikai munkások (kékgallérosok) négyötödének a reálbére ma kisebb, mint volt 20 éve, miközben az ország egy főre jutó nemzeti terméke, nagyobb mint akkor." A következő bekezdésben viszont egy 1997. évi amerikai publikációra hivatkozva azzal a meglepő állítással találkozunk, hogy „1990 és 1995 között a munkások átlagbére is 16 százalékkal emelkedett. De az is igaz, hogy ezenközben a vállalati profitok 75, a nagyvállalati menedzseri fizetések 92 százalékkal nőttek." Mármost kinek higgyünk? Kortennek, az amerikai Képviselőház egyik bizottsági jelentésére támaszkodó adatai szerint adatai szerint viszont az USA-ban „a köztünk élő szegények nemcsak viszonylagos értelemben lettek szegényebbek, hanem abszolút értelemben is." (Korten i.m. 133. o.). Ha azonban elfogadnánk is, hogy csak relatív elszegényedésről van szó, akkor is figyelmeznünk kellene Korten súlyos megállapítására: *„Akik a gazdasági torta növelésében látják a szegénység problémájának megoldását, figyelmen kívül hagynak egy fontos tényt. Hogy valaki hozzájut-e a fennmaradásához szükséges erőforrásokhoz, az inkább relatív, mintsem az abszolút jövedelemtől függ. Egy szabadpiaci gazdaságban mindenki versenyben van a korlátozott környezeti élettérhez való hozzáférésért, és a legtöbb pénzzel rendelkező mindig nyer."* (Korten i.m. 54. o.)

Egyébként valódi elvcsúsztatás (petitio principii), hogy a főáramú közgazdászok bizonyítottnak veszik, amit egyébként bizonyítani kellene, nevezetesen a vég nélkül fenntartható gazdasági növekedés lehetségességét, továbbá ennek feltétlen „jóságát" és a társadalmi bajokat egyetemesen orvosló voltát.

6. „TEVE VAN EGYPÚPÚ, VAN KÉTPÚPÚ, van négypúpú, sőt több" – hangzik el olykor a rádióban a harmincas évek kedvesen bugyuta slágere. S természetesen így van ez a kapitalizmussal is. A főáramú közgazdászok házi magazinjának is tekinthető *The Economist* 1996. február 10-i számának a *Stakeholder Capitalism* című írása a következő szavakkal kezdődik: „Hányféle különbséget rejthet a kapitalizmus név az egyes országok esetében, lett légyen akár csak a gazdag országokról is szó." Most nem szólva arról, hogy nekünk, magyaroknak a jelek szerint a *vad*kapitalizmus jutott, kétségtelen – s ez a Korten-könyvből egyértelműen kitűnik – hogy nem általában *a* kapitalizmussal, hanem annak az egész világon manipulációval terjesztett válfajával úgynevezett *laissez faire kapitalizmussal* van baj. Korten könyvének magyar kiadásában ez a tőkés *libertarianizmus* néven szerepel, s egy jól azonosítható főáramú közgazdasági irányzathoz, nevezetesen a chicagói, Milton FRIEDMAN nevével fémjelzett monetarista iskolához kapcsolható. Ezt viszont sem elméletileg, sem pedig és főként gyakorlatában nem tudjuk elfogadni. Ezzel azonban nem állunk egyedül. Az angol katolikus püspök kar 1996. októberben kiadott *A közjó* című körlevelében olvashatjuk:

„A közjóról szóló katolikus tanítás nem egyeztethető össze a korlátlan szabadpiaci, vagy laissez faire kapitalizmussal, amelyik kitart amellett, hogy a jövedelmek és a vagyon elosztását teljes mértékben a piaci erőknek kell megszabnia. Ez az elmélet előfeltételezi, hogy a közjó magától is létrejön egy tökéletes verseny állapotában lévő és teljesen szabad piacgazdaságban hozott óriási számú egyéni fogyasztói döntés összegződéseként...

A katolikus egyház társadalmi tanítása kifejezetten elutasítja a piaci erők automatikus jótékony hatásának hiedelmét. Kitart amellett, hogy a piaci erők végeredményét tüzetesen meg kell vizsgálni és ha szükséges korrigálni kell a természetjog, a társadalmi igazságosság, az emberi jogok és a közjó nevében. A piaci erők magukra hagyva éppúgy vezethetnek jó eredményekhez, mint rosszakhoz...

Az egyház elismeri, hogy a piaci erők, ha a közjó érdekében megfelelően szabályozva vannak, egy fejlett társadalomban hatékony mechanizmusai az erőforrások és a szükségletek összehangolásának. Idáig egyetlen más rendszer sem múlta fölül a gazdagodás elősegíté-

sében és ennélfogva a közösség anyagi jólétének előmozdításában, valamint a szegénység és a nélkülözés enyhítésében. A központosított parancsgazdaságok ezzel szemben hatástalannak, pazarlónak és az emberi igényeket figyelmen kívül hagyóknak bizonyultak. Nem teremtették meg a személyes szabadság légkörét sem...

Mindig szem előtt kell tartani azonban a technikai gazdasági módszer és a teljes ideológia vagy világnézet közötti különbséget. A katolikus társadalmi tanítás állandóan tudatában van annak, hogy a szabadpiaci gazdasági elmélet hajlamos többet követelni magának az indokoltnál. Különösképpen az a gazdasági hitvallás, amelyik azt vallja, hogy a társadalom nagyobb javát legjobban az szolgálja, ha minden egyén saját önérdekét követi, valószínűleg az egyéni önzést erősíti a gazdaság kedvéért. A keresztény tanítás, amely szerint mások szolgálatának nagyobb értéke van, mint saját magunk szolgálatának bizonyosan nem felel meg a kapitalista gazdaság etoszának."

ÚGY SEJTJÜK BOD PÉTER ÁKOS EGYIK ZÁRÓJELES MONDATÁBÓL („Sokak szerint a rendszerváltozás nem is lehet tiszta és igazságos – én azt vallom, hogy elvileg lehet tiszta, de igazságos, az annak elfogadott princípiumai értelmében, aligha." Bod, 114. o.), hogy az igazságosságot legfeljebb magánemberként tartja fontosnak, valódi főáramú közgazdászként már nem, mert a főáramúak számára ez szakmai vizsgálataik körén kívül esik, vagyis a szakzsargon szerint: externália. Ha valaki nyíltan materialista közgazdász – csak materiális érdekei vannak, értékei és érzelmei csak csökevényesen – akkor ez még taliter-qualiter, úgy-ahogy, elmegy. De egészen másképpen, totaliter aliter, vagyon az elvileg értékorientáltak esetében, mert bizony akkor disszonancia van a szavak és tettek között, azaz „mert páthoszod humanista, de a zsebed prakticista"[7].

Máté evangéliumában a Jajok az írástudók és farizeusok ellen (Mt 23,13-36) a negyedik „jaj" (23-24. v.): Jaj nektek, írástudók és farizeusok, ti képmutatók! Tizedet adtok mentából, ánizsból és köményből, de elhanyagoljátok, ami fontosabb a törvényben: az igazságosságot, az irgalmasságot és a hűséget... Ti vak vezetők! Kiszűritek a szúnyogot, a tevét meg lenyelitek." A híres Collegville-i Biblia-kommentár magyarázata szerint, figyelmen kívül hagyják a törvény legfontosabb elvárá-

sait (igazságosság, irgalom és hűség), pedig a fűszerekből adandó vallási adókat számítgatják. E köznapi dolgok iránti túlzott érdeklődés miatt (a szúnyog) mellőzik a fontosabb dolgokat (a teve).

7 AZ *ALTERN CSOPORT* ÉS AZ *Emberközpontú Fejlesztés Magyar Hálózatának* alapállását híven tükrözi az USA katolikus püspöki karának, a *Gazdasági igazságosságot mindenkinek!*, 1986-ban kiadott és jelentős visszhangot, sőt vihart keltett, körlevelének tíz éves évfordulójára kiadott, s az alábbiakban idézett útmutatása:

„1. A gazdaság azért van, hogy az emberi személyiséget szolgálja, nem pedig fordítva.

2. A gazdasági életben erkölcsi elveknek és etikai normáknak kell érvényesülniük.

3. A gazdasági döntéseket aszerint kell értékelni, hogy azok gazdagítják-e vagy éppen veszélyeztetik az emberi életet, az emberi méltóságot és az emberi jogokat.

4. Alapvető jelentőségű a családok támogatása és a gyermekek jólétének biztosítása.

5. Bármely gazdaság erkölcsi mércéje az, hogyan boldogulnak benne a leggyengébbek."

A gazdaságkor titkainak megfejtéséhez egyébként mélyebbre is ásnak CZAKÓ Gábor nagyerejű, láttató esszéi, de ezekre már nem térhetünk ki, csupán az érdeklődők figyelmét tudjuk nyomatékosan felhívni.[8]

Bod Péter Ákos kritikájának zárómondatával tökéletesen egyetértünk: „elvégre a Kárpát-medence magyarsága mégsem költözhet New Yorkba." Hozzáfűzzük azonban: Londonba sem – bankárnak.

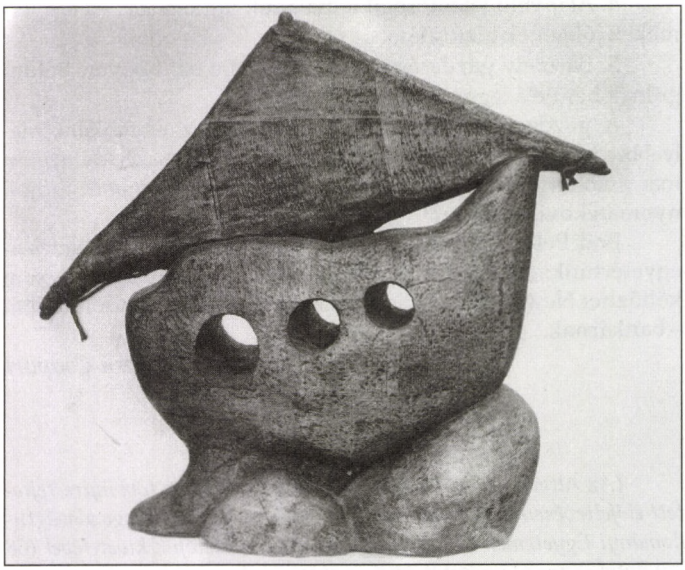
Altern Csoport

(Az Altern Csoport a főáramú közgazdaságtan többnyire rejtett előfeltevéseinek kritikai vizsgálatára a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetemen alakult meg 1996-ban, vezetőjük kivételével (68 év) fiatal közgazdász kutatókból és oktatókból, valamint a Csoport értékrendszerével egyetértő néhány külső kutatóból.)

Jegyzetek

[1] Ökotáj, 1997. 14-15.szám 122. o. Várady Csilla ismertetője.
[2] Allport, G. W.: Az előítélet, Gondolat, Budapest, 1977. p. 278.
[3] Röpke, Wilhelm: *Civitas humana. Emberséges társadalom — emberséges gazdaság.* (Válogatta, fordította és jegyzetekkel ellátta J. Horváth Tamás); Kráter Műhely Egyesület, Budapest, 1966.
[3]Van Zon, Hans*: Alternative Scenarios for Central Europe;* Comission of the European Communities, Brussel, 1992.Jan.(Internal document).

[5] Bassiry, G. R. - Mart Jones: Adam Smith and the Ethics of Contemporary Capitalism, *Journal of Business Ethics,12, 621 - 627, 1993.*
[6] Cobb, C., Halsted, T., Rowe, J.: If the GDP is Up, Why is America Down? *The Atlantic Monthly, Oct., 1995.*
[7] Weöres Sándor: Ista (1964).
[8] Czakó Gábor: *Mi a helyzet? A gazdaságkor titkai.*(1995) és *Világfasirt* (1996), mindkettő az IGEN Katolikus Kulturális Egyesület, Budapest kiadásában.

LIPCSEY GYÖRGY: FORMÁK V.

SUMMARIES

EDITOR'S NOTE by Gábor CZAKÓ.

1% METAPHYSICS. Reprint of a passage by cultural historian **Nándor VÁRKONYI.**

Henryk SKOLIMOWSKI, philosopher, Lodz. **THE MEANING OF POLITICS IN A SPIRITUAL PERSPECTIVE.** Institutions are neither mere means nor independent actors of politics. They should be related to wisdom and the complete self, rather than being subject to continuous amendments on the basis of sociological data. Confucius and Asoka were able to bring politics to a high spiritual level.

P. István JELENITS, literary historian, former Principal of the Piarist Order, Budapest. **ETHICS AND SCHOOLS.** To be human is an ethical challenge. The ethical restoration of a society after decades of social destruction is a piecemeal effort. We must be content with the little advances we can make, each in one's own area.

Péter Ákos BOD, Former Chairman of the Hungarian National Bank, Member of the Board, EBRD, London. **ETHICS AND THE ECONOMY.** In Hungary today ethics and economic behaviour are widely regarded as incompatible. This situation is, however, rather the heritage of Kádárian gulash communism, with its widespread corruption and ambiguous relationships, than a development of proper capitalism. The latter is to be learnt yet.

Ferenc MÁDL, former cabinet Minister (1990-94), Professor of International Law, Budapest. **HUNGARY'S ENTRANCE INTO THE EU.** A systematic survey of the advantages to be gained from European integration, the difficulties and drawbacks arising, and the tasks of a proper representation of national interest.

TREES, MOUNTAIN PEAKS AND THE 40-KILOGRAM SUITCASE. Lajos LÓSKA, art critic, Budapest, talks to **György**

LIPCSEY, Hungarian sculptor in Slovakia, who is currently working on a memorial to Hungarians subject to Slovakian ethnic cleansing after World War II, who were forced to leave their homes with a 40-kilo pack.

HUNGARIAN AGRICULTURE, AS SEEN FROM ZALASZENTBALÁZS. In the first piece of our new series an agricultural engineer from Southwest Hungary looks at the chaotic state of his village in the wake of the last eight years. He argues that co-operatives, organized on a proper basis, are the right alternative to small farms, which lack resources.

Károly SZALAY, novelist and critic, Budapest. **FACES IN A BROKEN MIRROR**. Parts of a memoir describing scenes of life in „socialism": a Serbian Orthodox monastery in the Fruska Gora in the Sixties, where a few old monks lived with dignity in poverty and enforced neglect, and the story of an informer in the Sixties, the bishop's secretary, who sends invented reports written in collaboration with the bishop to the secret service.

Miklós Mihály NAGY, Zrínyi Miklós University of National Defence, Budapest. **THE FIRST HUNGARIAN EXPLORER: FRATER JULIANUS**. An account of the geographical and ethnic information collected by the mid-13th century Dominican monk, who, as the personal envoy of King Béla IV, brought back news of the impending Mongol invasion from the remains of the Hungarians living north of the Black Sea.

Pál PRITZ, diplomatic historian, Institute for Central Europe, Budapest.. **GERMAN NAZI PLANS ABOUT EUROPEAN PEACE BEFORE STALINGRAD**. An analysis of Nazi plans for an integrated Europe, in which seeds of a European Union proper, as planned by economists, vied with Hitler's megalomaniac ideas of the economic colonization of the Continent.

Petar MUTAFCHIEV(1883-1943), Bulgarian historian. **BULGARIANS OF THE BANAT** First Hungarian publication of a study (1938) of Bulgarians who had fled to the Banat from Turkish persecution in the late 17th century, and of the strategies of ethnic discrimination employed against them by the Romanian state that acquired sovereignty over their territory after World War I.

Judit Sz. DÉVAI, cultural sociologist, Budapest. **OCTOBER 23, 1996 ON HUNGARIAN TELEVISION CHANNELS**. A syste-

matic investigation, based on broadcasting time data and the analysis of editing and presentation methods, indicates that the government coalition played down the significance of the 40th Anniversary of the Hungarian Revolution, and tried to give it a Leftist profile, as reflected in official ceremonies and the state TV.

Events and Reviews.

AND RECSK AGAIN: *The Flight (A szökés)*, a film by **Lívia GYARMATHY** on the Recsk forced labour camp, is described from its genesis to its production by **Sándor M. KISS**.

HISTORY ON THE RUINS OF REALISM. János PELLE writes on *Holocaust, Narrative, History*, a book by **Róbert BRAUN**.

THE LABYRINTH OF FREEDOM. Gáspár GRÓH reviews the new novel of **Lajos GRENDEL**, a Hungarian writer in Slovakia.

A VIRTUOSO TRIO. Our theatre critic, **Katalin METZ** discovers the play of the season, *Art* by Yasmina Reza, produced by **Tamás ASCHER** at the Katona József Theatre, Budapest.

SALON – WITH A DIALOGUE. A review of the Hungarian Salon, by **Ernő P. SZABÓ**.

Lajos LOVAS, in his survey of domestic politics, reports on the mediatized public debate of the Chairman of the Smallholders' Party, **József TORGYÁN**, and the Vice Chairman of the Socialist Party, **Imre SZEKERES**, in a provincial town.

ABOUT HUNGARY, FOR THE FRENCH. János SZÁVAI's *La Hongrie* (Que sais-je, PUF, Paris), is reviewed by **Mária ILLYÉS**.

STATESMAN OR POLITICIAN. On the Hungarian edition of *Une Nouvelle France*, by **Jacques CHIRAC**, **János SZÁVAI** surveys the realization of the President's blueprint.

AN EXPENSIVE FILM CAN BE GOOD, TOO. *William Shakespeare's Romeo and Juliet*, a film by **Baz LUHRMANN**, is reviewed by **Gyula KODOLÁNYI**.

A response to **PÉTER ÁKOS BOD**'s review of David Korten's *When Corporations Rule the World*, by **„Altern Group"**.

IN DEFENCE OF THE ASSOCIATION. A response to **Ernő P. SZABÓ**'s art review in our March issue, by **Pál GERZSON**, Chairman of the Hungarian Association of Fine Arts.

SZÁMUNK SZERZŐI

Bod Péter Ákos (1951, Szigetvár): kandidátus, c. egyetemi tanár. 1990-91-ben ip. és ker. min.; 1991-1994: az MNB elnöke. Jelenleg az EBRD kelet-közép-európai térségi igazgatója.

Gróh Gáspár (1953, Budapest): irodalomtörténész, kritikus.

Illyés Mária: művészettörténész, műkritikus. Írásai a 19. és 20. századi magyar és európai művészettel foglalkoznak.

Jelenits István (1932, Berettyóújfalu): piarista tanár. 1985-95-ig tartományfőnök. F. m.: *A latin nyelvű epigramma* (1969), *Betű és lélek* (1978), *A család szerepe emberségünk fejlődésében* (1992).

Lovas Lajos (1967, Budapest): szociológus. 1992-1995 lapunk szerkesztője, 1995-1996: az *Új Magyarország* rovatvezetője, 1996-tól a Fidesz média- és politikai elemzője.

Lóska Lajos (1951): művészettörténész. Az *Új Művészet* rovatvezetője. F. m.: *Deák-gyűjtemény*, 1988; *Művészettörténeti tanulmányok Pest megyéből* (szerk., szerző) 1992; *Vigadó Galéria Évkönyv* (szerk., szerző) 1997.

Mádl Ferenc (1931, Bánd): jogász. A Harvard Nemzetközi Kereskedelmi Jogi Akadémia tagja. A MTA rendes tagja. 1990-1993 között tárca nélküli min. 1993-1994: művelődési miniszter.

Metz Katalin (Marosvásárhely): színikritikus. A Kolozsvári Babes-Bolyai Tudományegyetemen szerzett diplomát. 1987-ben települt át Magyarországra, az *Új Magyarország* munkatársa.

M. Kiss Sándor (1943, Budapest): a Hadtörténeti Intézet tudományos főmunkatársa. Tanulmányai főként a „régi" *Mozgó Világ*ban és a *Hitel*ben jelentek meg.

Mutafcsiev, Petar (1883-1943): bolgár történész, bizantológus, a Bolgár Tudományos Akadémia tagja.

Nagy Miklós Mihály (1961, Budapest): honvédtiszt, katonai szakíró, a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem oktatója.

Pelle János (1950, Budapest): író, irodalomtörténész. Az irodalomtudomány kandidátusa (1984). F. m.: *Bilincs és ragasztó* (1982), *Rousseau világa* (1981), *Ész és szenvedély* (1984), *A diplomák inflációja* (1986), *Casanova* (1987).

Pritz Pál (1944, Budapest): történész. Az ELTE BTK c. egy. docense. A tört. tud. kand. (1979) F. m.: *Magyarország külpolitikája Gömbös Gyula miniszterelnöksége idején 1932-1936* (1982), *Iratok a magyar külügyi szolgálat történetéhez 1918-1945* (1994), *Magyar diplomácia a két háború között* (1995).

Henryk Skolimowski (1932): lengyel filozófus. Az Egyesült Államokban tanított, ott tette közzé ismert könyveit az ökológia kérdéseiről. A közelmúltban visszaköltözött hazájába.

P. Szabó Ernő (1952, Budapest): újságíró, művészettörténész. 1991-től 1995 márciusáig az *Új Magyarország* kulturális rovatvezetője. Jelenleg az *Új Művészet* munkatársa.

Szalay Károly (1929, Kecskemét): író, irodalomtörténész.

Szávai János (1940, Budapest): irodalomtörténész, műfordító. 1990-94-ig párizsi, egyben UNESCO-nagykövet. 1994-ben a Sorbonne vendégprofesszora. 1986: az irodalomtudományok doktora.

Sz. Dévai Judit: Szociológus, művelődéskutató.

E számunk illusztrációi **Lóska Lajos** interjúját kísérik. A címlapon **Lipcsey György** rajza.

MAGYAR SZEMLE

A szerkesztőség címe:
1067 Budapest, Eötvös u. 24.
Postacím: 1399 Bp., Pf. 701/216
Tel/fax: 111–6477
Drótposta:
magyarszemle@hungary.com

Kiadja:
Magyar Szemle Alapítvány

Felelős kiadó:
Dr. GRANASZTÓI György

ISSN 1216 6235

Tipográfiai terv:
BANGA Ferenc

Műszaki szerkesztés:
HUSZTHY Ádám

Nyomdai munkálatok:
PRESS + PRINT Kft.
Kiskunlacháza

Felelős vezető:
TÓTH Imre

Előfizetésben terjeszti a
Magyar Posta Rt.

Előfizetési díj: egy évre 1728,
fél évre 864 Ft;

Külföldről megrendelhető
a Magyar Szemle Alapítvány
számlaszámán:
MNB 11707024–20332033
vagy levélben,
melyre csekket küldünk.

Előfizetési díj:
egy évre 75$, fél évre 38$

A MAGYAR SZEMLÉT AZ ALÁBBI HÍRLAPÁRUSOK ÁRUSÍTJÁK BUDAPESTEN: Frankel Leó utcai aluljáró; Flórián üzletközpont; Bécsi út 122-124.; Déli pályaudvar, lapüzlet; Kosztolányi tér; Bukarest Étterem, lapüzlet; Újpest, Árpád úti metró; Kálvin tér 1.; Kígyó utcai lapüzlet; Deák téri aluljáró, lapüzlet; Váci u. 10.; Szabadsajtó u. 6.; Petőfi Sándor u. 17.; Párizsi udvar; Nyugati téri lapüzlet; Jászai Mari téri aluljáró; Erzsébet krt. 17., lapüzlet; Baross téri lapüzlet; Ferenc körúti aluljáró; Bajcsy-Zsilinszky u. 76., közlönybolt; Lehel tér, Gogol utcai lapüzlet; Móricz Zsigmond körtér, 6-os villamos; 114. postahivatal; Moszkva tér, Gomba; Örs Vezér tere, Sugár.

A MAGYAR SZEMLÉT ÁRUSÍTÓ KÖNYVESBOLTOK BUDAPESTEN: ATLANTISZ KÖNYVSZIGET (V., Piarista köz 1.); BENCÉS KÖNYVESBOLT (V., Ferenciek tere 5.); MENTOR KÖNYVESBOLT (VII., Rákóczi út 54.); ÍRÓK BOLTJA (VI., Andrássy út 45.); LITEA KÖNYVESBOLT (I., Hess András tér 4.); PETŐFI KÖNYVESBOLT (II. Margit krt. 7.); PONT KÖNYVESBOLT (V., Mérleg u. 6.); FEHÉRLÓFIA KÖNYVKERESKEDÉS (VIII., József krt. 36.); SZÁZADVÉG KÖNYVESBOLT (V., Veres Pálné u. 4-6.) NEMZETI KÖNYVESBOLT (XIII., Pannónia u. 22.). A BALASSI KIADÓ könyvesboltjában (II., Margit u. 1.) korábbi számaink is kaphatók.

KÖVETKEZŐ SZÁMAINK TARTALMÁBÓL: KIRÁLY Tibor: Az emberi jogok és a kisebbségi jogok. A jövő század televíziója – szimpozion. BEKE György: Kisebbség és kisebbrendűség. KISS J. László az integrációról. MUHARAY Edit interjúja NOVÁK Ferenccel: Nemzeti nyelv a táncban. Körkép: ELEK István, J. HORVÁTH Tamás, LOVAS Lajos és mások. Hetven éves a Magyar Szemle – emlékszám.

A STATISZTIKA ADATAI SZERINT a 20 kat. holdon aluli magyar törpe- és kisbirtokosok termésátlagai az összes fontosabb terményeknél az országos átlagnál lényegesen alacsonyabbak, a 20-100 holdas kisgazdák termésátlagai már megközelítik, míg a 100 holdon felüli közép- és az 1000 holdon felüli nagybirtokok termésátlagai erősen meghaladják az országos átlagot. A kisbirtokok gyengébb eredményei semmiképp sem magyarázhatók a kisüzem termelési inferioritásával, hiszen a magas termésátlagokkal rendelkező nyugateurópai országokban (Hollandia, Dánia, Svédország, Belgium, Svájc stb.) kivétel nélkül a kis- és középüzem az uralkodó birtoktípus. Az előrelépésnek nálunk nem természeti, hanem műveléstechnikai és egyéb, alább röviden felsorolandó akadályai vannak.

Sok gazda nem ismeri pontosan saját talaját s éppen ezért nem tud ökonomikusan gazdálkodni. Megoldandó feladat, hogy a tudományos kutatások eredményeit a termelés – különösen a kisüzemi termelés – közkincsévé tegyük. A vetőmag-nemesítésen kívül igen fontos a helyes vetésforgó alkalmazása. Ennek egyik legeredményesebb módja a takarmánytermelés kiterjesztése. A gazdák tőkehiánya miatt erős visszafejlődés észlelhető a műtrágyák alkalmazása terén. Ez a veszély fenyeget a természetes trágyák alkalmazásánál is. Elengedhetetlen, hogy a magyar gazdaközönséget a műveltség és szakképzettség európai nívójára emeljük. A dán népfőiskolák elegendő útmutatást nyújtanak e téren. Ma nincs magasabb mezőgazdasági képzettséggel rendelkező egyén a falvakban. Az állásnélküli gazdatisztek alkalmazásával és a gazdatitkári intézmény megteremtésével lehetne e hiányt pótolni. Fontos probléma az értékesítés megfelelő organizációja is. Ezt, a külföldi példák tanúsága szerint a szövetkezeti szervezkedés útján lehet elérni.

(Mezőgazdasági termelésünk átszervezése MAGYAR SZEMLE 1933. február. Részletek.)

SZILÁGYI László